

บทที่ ๓

กระบวนการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐสยาม: การสร้างความรู้จากพุทธศาสนาโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

จากการก่อตัวทางความคิดของอุดมการณ์แห่งรัฐที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีส่วนร่วมสร้างขึ้นมา ถ้าพิจารณาการก่อรูปทางความคิดเพียงด้านเดียว ความเป็นอุดมการณ์ที่จะสถาปนาคงไม่อาจประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นกระบวนการซึ่งเกี่ยวเนื่องกันก็คือ การทำให้อุดมการณ์กลายเป็นจริง” ในทางปฏิบัติต่อสังคม กล่าวคือ ด้วยวิธีการทำให้ความคิดนั้นสามารถแทรกซึมไปยังอาณาบริเวณที่กว้างขวางขึ้น ซึ่งก็คือกระบวนการที่ทำให้อุดมการณ์กลายเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมที่คนในปริมณฑลของรัฐรับไปสมทาน โดยจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม โดยเฉพาะลักษณะของวัฒนธรรมทางอุดมการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อระบบความคิด ที่แสดงออกผ่าน “ตัวสื่อ” ดังเช่น หนังสือ ตำราแบบเรียน ความทรงจำ ประเพณี ศาสนา และความรู้ทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้ถูกทำให้มีอยู่ร่วมกันในทางสังคม สุดท้ายแล้วย่อมนำมาสู่ผลลัพธ์ตามวัตถุประสงค์ของลักษณะทางอุดมการณ์ที่ผู้สร้างเจ้าอุดมการณ์พยายามสร้างขึ้น ไม่มากนักน้อยอันเป็นมรดกของความรับรู้ถึงการมีอยู่แห่งรัฐ/ประเทศไทยในปัจจุบัน

ในการสถาปนาลักษณะทางอุดมการณ์แห่งรัฐที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีส่วนร่วมไม่ว่าจะมาจากสิ่งที่ทรงกระทำ คิด หรือแลกเปลี่ยนกับผู้ร่วมสถาปนาอุดมการณ์ท่านอื่นในหลายเรื่องหลายประเด็น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการมีสำนึกรวมหมู่ของชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับดำรงอยู่แห่งรัฐในช่วงเวลานั้น แล้วนำไปสู่แนวโน้มเพื่อที่จะสถาปนารัฐสยาม “สมัยใหม่” ขึ้นมาเพื่อให้สัมฤทธิ์ผล โดยในส่วนของพระองค์เองทรงมีภาระให้ความรู้และการแลกเปลี่ยน ตลอดจนจนกระทั่งทำหน้าที่และบทบาทผ่านทักษะที่ทรงถนัดคือพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่าการสถาปนาอุดมการณ์ของพระองค์ขึ้นอยู่กับพื้นฐานความรู้ทางพุทธศาสนา ขณะเดียวกันกับเป็นช่วงเวลาที่มีการปฏิสัมพันธ์ทางความรู้ของบรรดาเจ้านายสยาม และบรรรยากาศทางการเมืองโดยรอบในขณะนั้นที่มีส่วนเร่งให้เกิดการสร้างสำนึกแห่งรัฐของชนชั้นนำสยามขึ้น เพราะฉะนั้นลักษณะทางสำนึกดังกล่าวหรือการตระหนักได้ถึงการดำรงอยู่ของสยามจึงมีความจำเป็นที่ทำให้เกิดกระบวนการสร้างอุดมการณ์ขึ้น เพื่อสนองตอบถึงการมีอยู่ของรัฐสยามให้เป็นที่ปรากฏแก่ทั้ง “โลกภายนอก” และ “ตนเอง” ด้วย

สำหรับการอภิปรายจะแบ่งประเด็นนำเสนอ โดยแสดงผ่านกระบวนการสร้างความรู้สามประเภทด้วยกัน ซึ่งทั้งหมดเป็นการทำให้ความรู้ที่จะถูกสร้างขึ้นแพร่กระจายออกไปเพื่อกำหนดความเป็น “มาตรฐาน” อย่างเดียวกันภายในรัฐ ความรู้แบบ “มาตรฐาน” ที่ว่านี้จะส่งผลมายัง “ตัวอย่าง” ในกระบวนการที่จะอธิบายผ่านการชำระพระไตรปิฎกซึ่งตีพิมพ์ด้วยอักษรไทย งานพระนิพนธ์พุทธประวัติ และงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยความรู้ทั้งสามลักษณะมีแกนอยู่ร่วมกันคือที่มา วิธีการทางความรู้ และวัตถุประสงค์ กล่าวคือทำให้เกิดลักษณะที่สำคัญในการสร้าง “ลักษณะแห่งรัฐสยาม” และสร้างชุดคำอธิบายขึ้น ซึ่ง “ลักษณะแห่งรัฐสยาม” ที่ถูกสถาปนาขึ้นจะถูกใช้เป็นพื้นฐานความเข้าใจในอุดมการณ์แห่งรัฐ ลักษณะดังกล่าวจะถูกทำให้กลายเป็นฐานทางความคิดของสมาชิกภายในสังคมโดยมุ่งเข้าสู่กระบวนการสร้างความรู้บนพื้นฐานความรู้ที่ถูกฝึกและกระทำซ้ำๆ บนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของรัฐสยามซึ่งได้ถูกสร้างขึ้นเป็นข้อกำหนดแก่ความเข้าใจทั่วไป และเป็นเงื่อนไขที่ผู้สถาปนาอุดมการณ์จักต้องรักษาอุดมการณ์แห่งรัฐให้คงอยู่ ผลลัพธ์ตามมามีการนำไปสู่ลักษณะ “ความเป็นเหตุเป็นผล” แห่งรัฐที่รัฐนั้นจะสามารถดำรงอยู่ได้

๑. การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับหลวงกับการใช้อักษรแบบมาตรฐาน

ก. ความนำ

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย (สยาม) พม่า ลาว และเขมร นอกจากนั้นยังอาจรวมไปถึงลังกาคด้วย มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งในการที่จะธำรงอายุพระศาสนาให้สามารถอยู่ต่อไปได้โดยการ “จารึก” คำสั่งสอนให้คงไว้เป็นการถาวร นั่นก็ทำให้รัฐหรืออาณาจักรต่างๆ ล้วนมีคัมภีร์ไบเบิลที่เขียนเป็นของตนเองทั้งสิ้น ควรกล่าวด้วยว่า เมื่อเกิดสภาวะที่เป็นวิกฤตในรัฐหนึ่งรัฐใดอันเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาถึงคราวเสื่อมถอย คำสั่งสอนที่ถูกจดจำไว้เป็นตัวอักษรนี้ก็จะถูกกระทำซ้ำ ขอยืม ฯลฯ โดยการคัดลอกไปสู่ดินแดนที่ประสบเหตุต่างๆ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ก็ถือเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง นอกเหนือไปจากการมีอยู่แห่งศาสนาในแบบมุขปาฐะที่เป็นขนบทางวัฒนธรรมเดิมของรัฐบริเวณแถบนี้

กระนั้นก็ดี ลักษณะหรือรูปแบบของการเขียนพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่นั้น มักพบว่าประเภทของตัวอักษรที่ใช้บันทึกก็จะมี ความแตกต่างกันไปตามขอบข่ายแห่งภาษาในแต่ละรัฐ ดังเช่น ในกรณีของลังกาเขียนด้วยอักษรสิงหล

ขณะที่อินเดียเขียนด้วยอักษรเทวนาครี ในพม่าเขียนด้วยอักษรพม่า ที่เขมรจะเขียนด้วยอักษรเขมร (อักษรขอม) ในลาวเขียนด้วยตัวธรรม ส่วนในสยามมีวิธีการเขียนด้วยกันหลายแบบทั้งตัวอักษรไทย อักษรขอม อักษรมอญ และอักษรล้านนา เป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปตามวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น จากลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมหรือจารีตในการบันทึกพระคัมภีร์ทางศาสนา และอาจรวมไปถึงจารีตในการเขียนเพื่อประโยชน์ด้านอื่นๆ ของสยาม ซึ่งแต่เดิมยังไม่ปรากฏแบบแผนที่ตายตัว ทว่าในท้ายที่สุดแล้วลักษณะจารีตทางการเขียนดังกล่าวก็ได้ยุติ “ความไร้ระเบียบ” ลงในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เมื่อมีกระบวนการสร้างวัฒนธรรมทางการเขียนที่เป็นแบบแผนมาตรฐานขึ้น เพื่อใช้บันทึกพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการดังกล่าวยังส่งผ่านไปถึงการใช้ภาษาที่ถูกพิจารณาว่ามีความหลากหลายภายในรัฐสยาม โดยถูกจำกัดให้มีวัฒนธรรมทางภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เพียงระบบภาษาเดียวโดยผ่านระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่รัฐส่วนกลางจะจัดให้มีไปพร้อมๆ กันทั้งการศึกษาของฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส

ข. คู่ภาษาไทย “มาตรฐาน”

หากจะถือเอา “ตัวอย่างทางความรู้” (exemplar) ที่ว่าประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นที่กรุงสุโขทัย โดยมีพ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นผู้สถาปนาตัวอักษรไทยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ เป็นเพดานความคิดทางประวัติศาสตร์ที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้ว และในฐานะของเหตุการณ์ที่มองย้อนกลับไปสร้างอดีต อาจกล่าวได้ว่า เรื่องของตัวอักษร “ไทย” เองก็มีวิวัฒนาการจนเป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบันเช่นกัน มักกล่าวกันว่าเป็นเพราะอิทธิพลของเขมรที่มีต่อราชสำนักอยุธยา นับตั้งแต่การสร้างบ้านแปลงเมือง ตั้งแต่ครั้งปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ได้ทำให้ตัวอักษรขอมมีอิทธิพลต่อการเขียน “ภาษาบาลี” ในสยาม ทว่าการใช้ตัวอักษรไทยสำหรับการเขียนบาลีก็ยังคงถูกเขียนอยู่ แม้จะต่างลักษณะกันก็ตาม อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สยามมีรูปแบบทางภาษาสำหรับใช้ในการพระศาสนาอีกแบบหนึ่ง นอกเหนือไปจากรูปแบบตัวอักษรที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ดังเช่นตัวอักษรขอมที่ถูกมองว่าศักดิ์สิทธิ์และใช้สำหรับประกอบพระราชพิธีทางราชสำนัก นอกเหนือไปจากอักษรไทยที่ใช้กันอยู่ในสภาวะการณประจำวัน หรือตัวอย่างกรณีของภาษามาลายูที่ใช้เป็น “ภาษากลาง” สำหรับใช้สื่อสารระหว่างรัฐในภูมิภาคทะเลใต้ เหล่านี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเรื่องของภาษาและตัวอักษรก็มีความหลากหลายหรือระดับการใช้ ซึ่งยังคงสภาพเช่นที่ว่าอยู่จนกระทั่งการเข้ามาจัดการปัญหาความ

^๑ดูรายละเอียดได้ใน กำธร สติกรกุล, *ลายสือไทย ๑๐๐ ปี (ฉบับปรับปรุง)*, พิมพ์ครั้งที่สาม (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๑๐).

หลากหลายทางภาษาและอักษร ผ่านกระบวนการชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎก จนเกิดวัฒนธรรมการใช้ภาษาและตัวอักษรที่เป็นมาตรฐานขึ้นภายในรัฐสยาม

อย่างไรก็ดี สำหรับตัวอักษรขอมที่ถูกใช้ควบคู่มากับตัวอักษรแบบอื่นๆ จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่าคำบาลี - สันสกฤตที่สยามรับมาเป็น “คำไทย” และเขียนด้วยอักษรไทยนั้นก็ยังเขียนเป็นภาษาบาลีที่ถูกใช้ในลักษณะที่เป็นแบบแผน เช่น คัมภีร์พระพุทธศาสนาถกนิคมเขียนด้วยอักษรขอม อีกทั้งบางครั้งเมื่อเขียนข้อความที่เป็นภาษาไทยปนกับเนื้อความภาษาบาลีแล้ว แบบแผนทางภาษาก็จะใช้ตัวอักษรไทยเขียนข้อความไทย และใช้ตัวขอมเขียนข้อความภาษาบาลีเรียงกันในโขนาน หรือบนหน้ากระดาษแผ่นเดียวกันกำกับไว้ด้วยหลักฐานที่แสดงลักษณะดังกล่าวที่เป็นภาษาไทยซึ่งแสดงให้เห็นวัฒนธรรมการเขียนที่วันนี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจน จะเห็นได้จากลายพระหัตถ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีเกี่ยวกับเอกสารการสถาปนาวัดมกุฏกษัตริยารามบางฉบับ ดังเช่น ในวันที่ ๒ เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับพุทธศักราช ๒๔๑๑ (เป็นวันที่ ๖๒๕๖ ในรัชกาล) รัชกาลที่ ๔ ทรงลงพระปรมาภิไธยสองครั้ง โดยในขั้นต้นทรงเขียนข้อความเป็นภาษาบาลีอักษรขอม และทรงลงพระปรมาภิไธยเป็นอักษรขอม ต่อจากนั้นทรงลงพระปรมาภิไธยเป็นอักษรโรมันไว้ข้างล่าง แล้วจึงทรงเขียนข้อความเป็นภาษาอังกฤษกำกับอีกครั้งหนึ่ง ปรากฏเป็นตัวอย่างดังนี้

อิหฺ มหารัฏฺญา .....(ลายพระราชหัตถ์พระปรมาภิไธย อักษรขอม).....

สยามวิทิต รัชชํ การยตาฯ

This from Me .....(ลายพระราชหัตถ์พระปรมาภิไธย อักษรโรมัน).....

The king reigning upon the Kingdom of Siam^๒

^๒ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑), หน้า ๕, ๑๓. สำหรับรายละเอียดการอธิบายโปรดดู วิสุทธ์ นุษยกุล, “การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร.๕ ด้วยตัวอักษรไทย,” วารสารราชบัณฑิตยสถาน ๒๕, ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม, ๒๕๔๗): ๕๑๔ - ๕๑๕. และ กัทร สติรกุล, ฉายสีไทย ๗๐๐ ปี (ฉบับปรับปรุง), หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑. สำหรับข้อบัญญัติการใช้แบบตัวอริยกะสามารถดูได้ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สวคมนตรี ตัวอริยกะ, พระบรมราชานุสรณ์ เนื่องในวันพระบรมราชสมภพและวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาปวารณคดี วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ (กรุงเทพฯ: วัดบวรนิเวศ, ๒๕๔๗).

หรือแม้แต่ภายหลังเช่นลักษณะลายพระหัตถ์พระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๕ (ตรงกับพุทธศักราช ๒๔๓๓ เป็นวันที่ ๘๑๐๔ ในรัชกาล) ก็ยังคงเป็นไปในลักษณะเช่นนี้อยู่^{๑๖}

เป็นที่ทราบกันดีว่าการศึกษอักษรขอมเป็นเรื่องปรกติที่กระทำกันในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นระดับบนทางสังคม ซึ่งจากสภาพความหลากหลายทางภาษา ทั้งที่เป็นตัวอักษรหรือภาษาพูดที่ต้องคอยถูกกำกับด้วยนานาภาษาเขียน นับเป็นความไม่ได้ “มาตรฐาน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐมีความพยายามที่จะทำให้ “วัฒนธรรม” และ “ความคิด” เป็นไปในระเบียบแบบแผนชนิดเดียวกัน^{๑๗} เพราะฉะนั้น ด้วยสาเหตุดังกล่าว จึงทำให้รัฐที่ศูนย์กลางต้องทำหน้าที่จัดการกับสภาพหลากหลายและสับสนที่วุ่น จะเห็นได้จากกระบวนการทำตัวอักษรสยามให้เป็นมาตรฐานในรูปแบบเดียวกันทั่วทั้งพระราชอาณาจักรสยาม ไม่เว้นแม้แต่ตัวอักษรที่พระต้องใช้ศึกษาพระศาสนาที่อยู่ในขอบข่ายที่ว่าด้วยเช่นกัน กระบวนการกำหนดรูปแบบตัวอักษรและภาษาเริ่มจากสิ่งทิวชิรญาณิกษุหรือรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงกระทำมาก่อน และต่อมาที่มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นหนึ่งในกลุ่มผู้นำสยามที่มีส่วนร่วม โดยทรงมีบทบาทสำคัญในการสานต่อการสร้างวัฒนธรรมการเขียนบนพื้นฐานการศึกษาพระพุทธศาสนา อันเป็นการแสดงออกผ่านทางพระคัมภีร์พุทธศาสนาที่จะถูกใช้เป็นบรรทัดฐานและตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งรู้จักในนามว่า “พระไตรปิฎกฉบับหลวง”

^{๑๖} ดูตัวอย่างลายพระหัตถ์ลักษณะดังกล่าวได้ใน ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, หน้า ๓๔. และโปรดดู วิสุทธ์ บุษยกุล, “การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร.๕ ด้วยตัวอักษรไทย,” : ๕๑๔ – ๕๑๕. ควรกล่าวในที่นี้ด้วยว่า การยกข้อความที่เป็นลายพระราชหัตถ์เลขทั้งสองขึ้นมากล่าว แม้จะมีใช้พระราชหัตถ์เลขที่เกี่ยวกับกรณีพระไตรปิฎกก็ดี หรือการในพระพุทธศาสนาด้านอื่นๆ ก็ดี ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการยกข้อความให้เห็นถึงลักษณะร่วมประการหนึ่งที่ว่าในจารีตทางการเขียน ท้ายที่สุดแล้วคงต้องปรากฏการเขียนบาลีภาษาโดยอักษรขอมอยู่ ก่อนหน้าที่จะมีการกำหนดให้ใช้แบบอักษรที่เป็นมาตรฐานชนิดเดียวกันขึ้น

^{๑๗} เป็นเรื่องแปลกแต่จริงว่าการทำภาษาให้เป็นไปในรูปแบบอย่างเดียวกันของสยาม น่าจะเป็นกรณีเดียวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคจักรวรรดินิยม ที่ตระหนักถึงการกิจในฐานะผู้ปกครองของสยามเอง ก่อนที่ปฏิกริยาครอบข้างจะมากกระทำถึง นั่นคือการต้องตกเป็นอาณานิคมแก่ชาติตะวันตก ปฏิกริยาดังกล่าวไม่ได้มาจากเหตุที่ร่อยรอยและไร้เหตุผลของเจ้าสยาม หากแต่เป็นขั้นตอนในกระบวนการเรียนรู้ตัวเองถึงอำนาจ ฯลฯ ที่มี และต้องรักษาไว้ อันมาจากการมองเห็น สำนึก คิด ฯลฯ ควรกล่าวด้วยว่านอกจาก “ธงชาติ”, “แผนที่”, “เพลงชาติ” ที่แสดงออกถึงความเป็น “ชาติ” แล้วนั้น “ภาษา” เองก็เป็นวัฒนธรรมสำคัญแห่งรัฐเช่นกัน ในการจะบ่งบอกความเป็นรัฐที่มีวัฒนธรรม “แม่แบบ” เป็นของตน อนึ่งกรณีศึกษาใกล้เคียงและน่าสนใจโปรดดูการอธิบายใน Rudolf Mrazek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2002), pp. 1 – 42.

ค. การพิมพ์พระไตรปิฎกของสยามกับกระบวนการคัดเลือกตัวอักษร

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นในสยาม พระไตรปิฎกเคยถูกตีพิมพ์มาแล้ว โดยนักวิชาการผู้สนใจทางด้านบูรพาคติศึกษา สำหรับประวัติการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีที่เป็นหนังสือ นั้น ได้เริ่มต้น “อย่างเป็นทางการ” ขึ้นในประเทศอังกฤษเป็นครั้งแรก โดยเป็นความพยายามของนายโรมัส วิลเลียม ริส เดวิดส์ (Thomas William Rhys Davids, 1843 - 1922) ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์วิชาศาสนาเปรียบเทียบแห่งมหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๓ - ๒๔๑๕ ก่อนหน้านี้นายริส เดวิดส์เคยเป็นข้าหลวงอังกฤษประจำประเทศศรีลังกา ระหว่างที่อังกฤษปกครองลังกาอยู่ เขาสังเกตเห็นว่าประเทศลังกามีวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกอยู่กับพระพุทธศาสนา หากจะทำความเข้าใจวัฒนธรรมลังกาให้ได้ก็จะต้องอ่านภาษาบาลีให้ได้ ในขณะเดียวกัน เขาก็สนใจเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ไบเบิลภาษาบาลีอยู่ จึงตัดสินใจเรียนภาษาบาลีที่วิทยาลัยวิทโยทยะ ณ กรุงโคลัมโบ นายริส เดวิดส์มีผลงานที่สำคัญคือการทำหนังสือ “พจนานุกรมบาลี - อังกฤษ” (Pali - English Dictionary)^๕ และยังเป็นผู้มีส่วนร่วมในการก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)^๖ ขึ้นที่กรุงลอนดอนเมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๑ (พ.ศ. ๒๔๒๔) สมาคมบาลีปกรณ์มีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะรวบรวมและตรวจชำระวรรณคดีพุทธศาสนาดั้งเดิมจำนวนมหาศาลจากต้นฉบับที่ยังไม่ได้ตรวจชำระและถูกใช้ประโยชน์เท่าที่ควรนัก เอกสารเหล่านี้มีอยู่ในประเทศอังกฤษและตามห้องสมุดต่างๆ ในทวีปยุโรป^๗ โดยทางสมาคมได้ระดมนักวิชาการมาช่วยตรวจชำระและแปลคัมภีร์ภาษาบาลีให้ชาวโลกได้อ่าน รวมทั้งการออกวารสารของทางสมาคมที่ชื่อว่า “วารสารสมาคมบาลีปกรณ์” (Journal of the Pali Text Society) เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ รวมทั้งเอกสารและตำราของทางสมาคมที่จะจัดพิมพ์ขึ้น เพื่อศึกษาหลักคำสอนของพุทธ

^๕ T. W. Rhys Davids and William Stede (eds.), *The Pali Text Society's - English Dictionary* 4 vols, (Chipstead: Pali Text Society, 1925).

^๖ ดูรายละเอียดได้จาก <http://www.palitext.com>. และ พระเมธีธรรมาภรณ์, “พระไตรปิฎกฉบับสมาคมบาลีปกรณ์” ใน *พระไตรปิฎกประวัติและความสำคัญ* (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาฯ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ - ๒๐ กันยายน ๒๕๓๕), หน้า ๕๒ - ๕๓. ในส่วนของรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ โปรดดูใน T.W. Rhys Davids, *The History and Literature of Buddhism* (Vanarasi: Bhartiya Publishing House, 1975), first edition. 1896.

^๗ พระเมธีธรรมาภรณ์, “พระไตรปิฎกฉบับสมาคมบาลีปกรณ์”, หน้า ๕๓.

ศาสนาและภาษาบาลี ปัจจุบันสมาคมบาลีปกรณ์ได้รับการยกย่องจากนักวิชาการพุทธศาสนาทั่วโลกว่าผลิตตำราภาษาบาลีได้อย่างยอดเยี่ยม แม้ว่าระยะแรกจะไม่มีใครคาดคิดว่าสมาคมบาลีปกรณ์จะมาไกลขนาดนี้ได้ ปัจจุบันสมาคมบาลีปกรณ์มีสำนักงานอยู่ที่ตำบลเฮดดิ้งตัน (Headington) เมืองออกซฟอร์ด (Oxford) สหราชอาณาจักร มี ดร. รูเพิร์ต เกธิน (Dr. Rupert Gettin) แห่งมหาวิทยาลัยบริสตอล ประเทศอังกฤษ เป็นนายกสมาคม

กระนั้นก็ดี สำหรับการพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนั้นเป็นการทยอยพิมพ์ออกมาทีละเล่ม พร้อมกับแปลตำนานภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษ โดยเริ่มจากหมวดพระวินัยปิฎกก่อน จึงแปลพระสูตรและพระอภิธรรมปิฎกตามมา ทำให้กระแสแปลและการรวบรวมพิมพ์พระไตรปิฎกจึงแล้วเสร็จ ทั้งนี้ทางสมาคมได้ส่งคำร้องขอคืนฉบับพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาไปยังประเทศที่นับถือพุทธศาสนาในเอเชีย เช่น ลังกา พม่า และสยาม เพื่อใช้ประโยชน์ในการตีพิมพ์พระไตรปิฎกของทางสมาคม ประเด็นเรื่องนี้มีข้อเสนอที่น่าสนใจจากแหล่งอื่นว่า ทางราชสำนักสยามคงรู้สึกถึงความต้องการตีพิมพ์พระไตรปิฎกของโลกตะวันตกได้ ดังนั้นจึงน่าจะเป็นโอกาสที่ผู้นำของสยามจะเป็นผู้สร้างทัศนคติที่ดีของเอเชียให้ปรากฏสู่โลกตะวันตกเสียเอง ข้อเสนอสนับสนุนต่อสมมติฐานดังกล่าวก็คือการที่รัชกาลที่ ๕ และพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ล้วนให้การสนับสนุนโดยการบริจาคทุนทรัพย์ต่อสมาคมบาลีปกรณ์ ในช่วงเวลาเดียวกับที่ทางสมาคมบาลีปกรณ์กำลังประสบปัญหาทางการเงินอย่างมาก และมีที่ท่าว่าอาจจะต้องปิดตัวเองลง^๔ นอกจากนั้นแล้ว รัชกาลที่ ๕ ยังทรงให้ความสนับสนุนต่อการสร้างความรู้ทางพุทธศาสนาในโลกสากลที่กินปริมาตรกว้างออกไปจากภายในรัฐสยามเอง ดังจะเห็นได้จากการที่รัชกาลที่ ๕ ทรงให้การสนับสนุนทางวิชาการแก่ นายแมกซ์ มึลเลอร์ (Max Müller)^๕ ผู้ซึ่งเป็นบรรณาธิการหนังสือแปลเรื่อง “หนังสือศักดิ์สิทธิ์ของตะวันออก”

^๔Patrick Jory, “Thai and Western Buddhist Scholarship in the Age of Colonialism: King Chulalongkorn Redefines the Jatakas,” *Journal of Asian Studies* 61, 3 (August, 2002): 906. ดูราชพระนาม/ราชานามผู้บริจาคเงินให้แก่ทางสมาคมได้ใน T.W. Rhys David (ed.), *Journal of the Pali Text Society 1882* (London: The Pali Text Society, 1882), pp. 15 – 20. ซึ่งปรากฏว่ายอดการให้บริจาคสูงสุดแก่ทางสมาคมบาลีปกรณ์มาจากเงินพระราชทานของรัชกาลที่ ๕ จำนวน ๒๐๐ ปอนด์ และ “เจ้าชายสยาม” ลำดับรองลงมาคือกรมหมื่นเทววงศ์วโรปกรณ์ (พระอิสริยยศขณะนั้น) ทรงบริจาค ๒๐ ปอนด์ เป็นที่น่าสังเกตว่าการให้ความสนับสนุนแก่ทางสมาคมในยุคแรกคงจะมีขีดสนอยู่จริง เพราะนามผู้บริจาคเงินมากเป็นลำดับที่สองคือ ‘A Friend to Historical Research’ ให้ยอดบริจาคจำนวน ๑๐๕ ปอนด์ แต่สัญญาจะแบ่งจ่ายให้แก่ทางสมาคมในระยะเวลาถึงสิบปี นอกจากนั้นผู้บริจาคอีก ๑ ท่านล้วนให้ยอดเงินบริจาคต่ำกว่า ๑๐ ปอนด์ทั้งสิ้น

^๕Friedrich Max Müller (1823 – 1900) เป็นชาวเยอรมัน โดยกำเนิด แต่ได้เข้ามาศึกษาและมีบทบาทที่ประเทศอังกฤษ เขาได้รับอิทธิพลแนวคิดแบบ ‘German Romantic Tradition’ จาก Schiller และ Goethe โดยมีลเลอร์เป็นผู้นำทางด้านการศึกษาเปรียบเทียบทางด้านสัตวศาสตร์ ปกรณัม และศาสนาที่มีอิทธิพลต่องานศึกษาของ

(Sacred Books of the East)^{๑๑} ที่เป็นการรวบรวมเอาหนังสือสำคัญจากศาสนาฮินดู พุทธ อิสลาม ขงจื้อ เต๋า และโซโรแอสเตอร์เข้าไว้ในหนังสือชุดนี้ หลังจากนั้นทางบรรณาธิการยังได้รับทราบมา

นักวิชาการยุคหลัง (รวมทั้ง Emile Durkheim นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ที่ได้รับอิทธิพลจากมีลเลอร์ในงานเขียนชิ้นสำคัญของเดิร์กไกม์เรื่อง “The Elementary Forms of the Religious Life” พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๒) โดยมีลเลอร์ได้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการเป็นศาสตราจารย์ด้านสันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๖๐ งานเขียนทางด้านทฤษฎีที่สำคัญของเขาคือ *Introduction to the Sciences of Religion: Four Lectures* (Varanasi: Bharuta Manisha, 1870) ซึ่งมีลเลอร์ยอมรับความเชื่อที่ว่า ลักษณะแห่ง ‘Divinity’ อันเป็นสากล (universal) ระหว่างความเป็นมนุษย์กับภาษาที่เป็นรูปแบบของกลุ่มทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ทางด้านศาสนา ดูรายละเอียดได้ใน Edward E. Evans – Pritchard, *A History of Anthropological Thought* (New York: Basic Books, 1981), pp. 185 – 187. และ Brian Morris, *Anthropological Studies Religion an Introductory Text* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), pp. 91 – 95. สำหรับอิทธิพลและบทบาทของมีลเลอร์ทางด้าน “philology” โปรดดู Maurice Olender, *The Languages of Paradise: Race, Religion and Philosophy in the Nineteenth Century* Arthur Goldhammer trans. (Cambridge and London: Harvard University Press, 1992), pp. 82 – 92. นอกจากนี้มีลเลอร์ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านภารตวิทยา (Indology) โดยมีงานวิชาการทั้งที่เป็นงานแปลและเขียนออกมาเช่น *Upanishads* (Oxford: Oxford University Press., 1926). เป็นงานแปล; *The First Book of the Hitopadesa* (London: Longman, 1864); *A Sanskrit Grammar for Beginners in Devanagari and Letters Throughout* 2 nd ed., rev. (London: Longman, 1870). เป็นต้น

^{๑๑}F. Max Müller (ed.), *Sacred Books of the East*, translated by various oriental scholars (New Delhi: Motilal Banarsidass, 1881). หนังสือชุดนี้มีจำนวนห้าสิบเล่ม มีเนื้อหาและนามผู้แปลดังนี้คือ “The Upanishads”: F. Max Müller (เล่ม ๑, ๑๕), “The Sacred Laws of the Aryas”: Georg Bühler (เล่ม ๒, ๑๔), “The Sacred Books of China”: James Legge (เล่ม ๓, ๑๖, ๒๗, ๒๘, ๓๕, ๔๐), “The Zend-Avesta”: James Darmesteter & L.H. Mills (เล่ม ๔, ๒๓, ๓๑), “Paharvi Texts”: E.W. West (เล่ม ๕, ๑๘, ๒๔, ๓๗, ๔๗), “The Qur’an”: E.H. Palmer (เล่ม ๖, ๕), “The Institutes of Vishnu”: J. Jolly (เล่ม ๗), “The Bhagavadgita”: K.T. Telang (เล่ม ๘), “The Dhammapada”: F. Max Müller “Sutta-Nipata”: V. Fausböll (เล่ม ๑๐), “Buddhist Suttas”: T.W. Rhys Davids (เล่ม ๑๑), “The Satapatha-Brahmana”: J. Eggeling (เล่ม ๑๒, ๒๖, ๔๑, ๔๓, ๔๔), “Vinaya Texts”: T.W. Rhys Davids & H. Oldenberg (เล่ม ๑๓, ๑๗, ๒๐), “The Fo-Sho-Hing-Tsan-King”: Samuel Beal (เล่ม ๑๕), “The Saddharma-Pundarika or The Lotus of the True Laws”: H. Kern (เล่ม ๒๑), “Jaina Sutras”: Hermann Jacobi (เล่ม ๒๒, ๔๕), “Manu”: Georg Bühler (เล่ม ๒๕), “The Grihya-Sutras”: H. Oldenberg & F. Max Müller (เล่ม ๒๕, ๓๐), “Vedic Hymns”: F. Max Müller & H. Oldenberg (เล่ม ๓๒, ๔๖), “The Minor Law-Books”: J. Jolly (เล่ม ๓๓), “The Vedanta Sutras”: G. Thibaut (เล่ม ๓๔, ๓๘), “The Questions of King Milinda”: T.W. Rhys Davids (เล่ม ๓๕, ๓๖), “Hymns of the Atharva-Veda”: M. Bloomfield (เล่ม ๔๒), “The Vedanta-Sutras”: G. Thibaut (เล่ม ๔๘), “Buddhist Mahayana Texts”: E.B. Cowell, F. Max Müller & J. Takakusu (เล่ม ๔๕), “Index”: M. Winternitz (เล่ม ๕๐)

ว่า รัชกาลที่ ๕ มีพระราชประสงค์ที่จะเห็นการสอนเรื่องพุทธศาสนาที่ “แท้จริง” เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในยุโรป^{๑๑}

อย่างไรก็ดี สำหรับการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทยได้เริ่มต้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริในการบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชในงานพระราชพิธีรัชดาภิเษกฉลองครองราชย์สมบัติครบ ๒๕ ปี ส่วนหนึ่งในการเฉลิมฉลองครั้งนี้คือพระราชประสงค์ที่จะจัดทำพระไตรปิฎกขึ้นมาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์เป็นครั้งแรก นอกจากนี้ แรงจูงใจอีกประการหนึ่งเกิดจากพระราชดำริในการรักษาพระศาสนาให้คงไว้ จากการตระหนักถึง “ความเสื่อม” ที่เกิดขึ้นกับประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่าง เช่น ลังกา พม่า ลาว และเขมร เป็นต้น ซึ่งต้องตกเป็นอาณานิคมแก่ชาติตะวันตก อันทำให้พระพุทธศาสนาไม่ได้รับการทำนุบำรุง ยิ่งไปกว่านั้นคือสภาพของพุทธศาสนาในปริมณฑลแห่งรัฐที่ยังไม่ได้อยู่ในการควบคุมโดยรัฐสยามที่ส่วนกลาง พุทธศาสนาเองก็ถูกมองว่ามีภาวะแห่งความเสื่อมอยู่ก่อนหน้าแล้ว เช่น การนับถือผีสายไสยศาสตร์ หรือโหราศาสตร์ เป็นต้น^{๑๒} อาจกล่าวได้ว่า รัฐสยามพยายามอ้างถึงภาวะความเป็นรัฐเพียงรัฐเดียวในอาณาบริเวณนี้ที่ยังคงความเป็นอิสระภาพและนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงทำให้รัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำริในการที่จะเป็นองค์ประธานผู้ค้ำจุนพุทธศาสนา ดังที่ทรงมี “พระราชดำรัสแก่พระสงฆ์ในการตรวจสอบพระไตรปิฎก” เพื่อประกาศให้ทราบถึงพระราชประสงค์ไว้ว่า

“การซึ่งมีความประสงค์จะให้ตรวจสอบพระไตรปิฎกลงพิมพ์ไว้ครั้งนี้นั้น ด้วยเห็นว่าแต่ก่อนมา ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนายังมีอำนาจปกครองบ้านเมืองโดยลำพังตัว พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ทำนุบำรุงอุดหนุนการศาสนาอยู่หลายประเทศด้วยกัน คือ เมืองลังกา เมืองพม่า เมืองลาว เมืองเขมร แลกรุงสยาม เมื่อเกิดวิบัติอันตรายพระไตรปิฎกขาดสูญบกพร่องไปในเมืองใดก็ได้อาศัยหีบห่ออันมาลอคัดคงฉบับบริบูรณ์ถ่ายกันไปมาได้ แต่ในกาลทุกวันนี้ประเทศลังกาแลพม่าตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ ผู้ปกครองรักษาบ้านเมืองไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ทำนุบำรุงแต่อาณาประชาราษฎร์ไพร่บ้านพลเมือง หาได้อุดหนุนการพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ พระสงฆ์ซึ่งปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา

^{๑๑}Patrick Jory, “Thai and Western Buddhist Scholarship in the Age of Colonialism: King Chulalongkorn Redefines the Jatakas,” : 907.

^{๑๒}“พระราชดำรัสแก่พระสงฆ์โดยพระองค์เอง” ใน *กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓* (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจิตติ ดิงศภัทย์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ ที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐), หน้า ๘๔๖ – ๘๔๕.

ต่างคนต่างประพฤติกามคำฟังกคน คนที่ชั่วมากกว่าคืออยู่เป็นธรรมดา ก็ชักมาให้พระ
 ปริยัติธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าวิปริตผิดเพี้ยนไปตามอรรถาจารย์ ส่วนเมือง
 เขมรนั้นเล่าก็ตกอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส ไม่มีกำลังที่จะอุดหนุนพระพุทธศาสนาให้เป
 การมั่นคงถาวรไม่ได้ ส่วนเมืองลาวอยู่ในพระราชอาณาเขต เจ้านายแลไพร่บ้าน
 พลเมือง ก็นับถือพระพุทธศาสนาวิปริตแปรปรวนไป ด้วยเจ็กเป็นผีสาวเทวดา จะ
 เกาเป็นหลักฐานมั่นคงก็ไม่ได้ ถ้าพระไตรปิฎกวิปริตเคลื่อนคลาดไปในเวลานี้ จะหา
 ที่สอบสวนลอกคัดเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้นไม่ได้แล้ว การพระพุทธศาสนายังเจริญ
 มั่นคงถาวรอยู่แต่ในประเทศสยามนี้ประเทศเดียว จึงเป็นเวลาที่เหมาะสมที่จะ
 สอบสวนพระไตรปิฎกให้ถูกต้องบริบูรณ์ แล้วสร้างขึ้นไว้ให้มากฉบับแพร่หลาย จะ
 ได้เป็นหลักฐานเชื้อสายของศาสนาธรรมคำสั่งสอนแห่งพระพุทธเจ้าสืบไปภายน่า ก็
 ธรรมอันใดที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนข่อมเป็นธรรมเนียมอันวิเศษอุดมยิ่ง ซึ่งจะทำให้
 สัตว์พ้นจากทุกข์ภัยได้โดยจริง เป็นธรรมวิเศษที่ข่มขู่ข่มจะเป็นที่ปรารถนาของผู้
 ซึ่งมีปัญญาได้เล่าเรียนตรึตรงแล้วปฏิบัติตามได้รับผลมากนัยตามประสงค์ ก็คง
 จะยังมีผู้ซึ่งจะอยากเรียนรู้เพื่อปฏิบัติตามสืบไปภายน่าเป็นแท้ จึงเป็นธรรมที่ควร
 สงวนไว้ให้เป็นที่ประโชชน์แก่ชนภายน่า จึงได้คิดจัดการครั้งนี้เพื่อจะรักษา
 พระไตรปิฎกมิให้วิปริตผิดเพี้ยน เป็นการยกย่องบำรุงพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นถาวร
 สืบไป เพราะฉะนั้นจึงขออาราธนาพระเถรานุเถร และพระสงฆ์ทั้งปวงให้ปลงใจเห็น
 แก่พระพุทธศาสนา แลมีความเมตตากรุณาแก่ชนทั้งปวง ช่วยชำระสอบสวน
 พระไตรปิฎกให้ถูกต้องบริบูรณ์ เป็นเครื่องแก้กฏเกณฑ์ความตั้งมั่นของคำสอน
 พระพุทธเจ้าสืบไปภายน่า”^{๑๑}

ถึงกระนั้น จากปรากฏการณ์ที่คล้ายกัน หากมองย้อนกลับไปยังช่วงเวลาก่อนหน้านี้ที่พม่า
 ในสมัยพระเจ้ามินดง (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๑ – ๑๘๗๘) ก็ได้มีการปฏิรูปศาสนาขึ้น โดย
 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ในการทำนุบำรุงด้านศาสนาเป็นเงินประมาณ ๑๒๖ ล้านจัต ซึ่งการ

^{๑๑} พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คัดจากที่สมาคมต่างๆ พิมพ์ในงาน
 พระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเทพทวารวดีอินทราชัย ครบศัตตมวาร ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๕
 กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖), หน้า ๓ – ๖. หมายเหตุ – การสะกด
 คำเป็นไปตามต้นฉบับและการเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน นิติชา วงศ์วิวัฒน์,
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔). สำหรับ “พระราชดำริสแก่พระสงฆ์ใน
 การตีตรวจสอบพระไตรปิฎก” ทรงกล่าวเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ต่อมาถูกรวบรวมอยู่ใน กฎหมายรัชกาลที่ ๕
 เล่ม ๓ และ เสถียร ทยลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑ กฎหมาย จ.ศ. ๑๒๔๘, ๑๒๔๙, ๑๒๕๐ (พระ
 นคร: โรงพิมพ์เฉลิมมณี, ๒๔๗๘), หน้า ๑๕๘ – ๒๐๑.

ชำระพระไตรปิฎกถือเป็นส่วนหนึ่งในพระราชกรณียกิจดังกล่าว โดยการชำระพระไตรปิฎกเริ่มเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓ (ค.ศ. ๑๘๖๐) ใช้เวลากว่า ๘ ปีจึงแล้วเสร็จ และได้นำพระไตรปิฎกที่ผ่านการชำระไปจารลงบนแท่งศิลาประมาณ ๑๒๕ หลัก โดยแบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๑๑๑ หลัก พระอภิธรรมปิฎก ๒๐๘ หลัก พระสุตตันตปิฎก จำนวน ๔๑๐ หลัก แห่งจารึกพระไตรปิฎกตั้งอยู่ใกล้กับภูเขา มัณฑะเลย์ (Mandalay Hill) โครงการชำระพระไตรปิฎกของพระเจ้ามินดงได้รับการขนานนามว่า “หนังสือที่ใหญ่ที่สุดในโลก”^{๑๔}

กลับมาที่การชำระพระไตรปิฎกของสยาม ในการนี้รัชกาลที่ ๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะผู้อำนวยการจัดการพิมพ์ที่เรียกว่า “กรรมสัมปาทิกสภา” ขึ้น ซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายคฤหัสถ์ โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงทำหน้าที่เป็นสภานายก และกรรมการพระองค์/ท่านอื่นๆ ประกอบไปด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ หม่อมเจ้าประภากร พระยาภาสกรวงศ์ ที่เกษตราธิบดี พระยาศรีสุนทรโวหาร (พระอิสริยยศและตำแหน่งขณะนั้น)

^{๑๔} Myo Myint, *The Politics of Survival in Burma: Diplomacy and Statecraft in the Reign of King Mindon, 1853 – 1878* (Ph.D. Thesis, Cornell University, 1987), pp. 184 – 187. ทั้งนี้เป็นเพราะพม่าต้องเผชิญกับปัญหาภายในหลายประการ ซึ่งเป็นผลให้ปัญหาได้ปะทุออกมาหลังจากความพ่ายแพ้ของพม่าในสงครามกับอังกฤษครั้งที่ ๒ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ โดยส่งผลกระทบต่อปัญหาทางเศรษฐกิจที่ “รัฐพม่า” ไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้ โดยเฉพาะดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่าง และปัญหาทางด้านการเมืองของผู้ปกครองพม่ารวมทั้งท่าทีของชนชั้นผู้ปกครองในการแก้ไขปัญหากับรัฐบาลอังกฤษ พระเจ้ามินดงผู้ซึ่งมีนโยบายแก้ไขปัญหาย่างประนีประนอม ทรงหันมาใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยใช้ “นโยบายทางศาสนา” เป็นเครื่องมือในการดึง “ความร่วมมือ” ภายในของพม่าเอง รวมทั้งการให้ความสำคัญต่อฐานะแห่งพระองค์ในฐานะกษัตริย์ธรรมราชา ซึ่งถ้าหากสังเกตเปรียบเทียบกับ “พระราชดำรัสแก่พระสงฆ์ในการตรวจสอบพระไตรปิฎก” ข้างต้นของทางฝ่ายสยามจะเห็นได้ถึงคำกล่าวอ้างว่าเพราะการล่มสลายของรัฐพุทธศาสนาที่อื่นๆ จากการถูกรุกราน ทำให้พุทธศาสนาเสื่อมลงและเป็นเหตุให้ทางสยามถือเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องรักษาพระพุทธศาสนาไว้ และเท่าที่สำรวจจากเอกสารชั้นต้นยังคงไม่พบว่าบรรดาเจ้านายสยามได้มีการพูดถึง “การชำระพระไตรปิฎก” ของพระเจ้ามินดงเลย แต่ถ้าหากกลับมามองที่พม่าจะเห็นได้ว่าภายหลังสงครามพม่า – อังกฤษครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง พระเจ้ามินดงจึงทรงชำระพระไตรปิฎก ซึ่งก่อนหน้านี้ทรง “ปฏิรูป” การปกครองรัฐพม่าไปอยู่ก่อนหน้าแล้วจากสภาพปัญหาภายในและเพื่อตั้งรัฐพม่าที่เหลือ “ร่วม” กับพระองค์

สำหรับงานเขียนที่ว่าด้วยการชำระพระไตรปิฎกของพม่าซึ่งให้ข้อมูลและรายละเอียด โปรดดู Ludu Daw Ama, *Kaba Akyizon Sauk [The Tripitaka Inscriptions in Mandalay]* (Mandalay: Ludu Press, 1972). หนังสือเล่มนี้เขียนเป็นภาษาพม่า ซึ่ง Myo Myint ใช้เป็นเอกสารหลักในส่วนที่ว่าด้วยการชำระพระไตรปิฎกในงานวิจัยของเขา ส่วนงานเขียนทางด้านศาสนา “ทั่วไป” ของพม่าในโลกภาษาอังกฤษสามารถดูได้ใน Melford E. Spiro, *Buddhism and Society: A Great Tradition and Its Burmese Vicissitude* (New York: Harper and Low, 1972).

เพื่อทำหน้าที่จัดการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีครบชุดเป็นครั้งแรกพร้อมทั้งจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชพระไตรปิฎก^{๙๕} ครั้นวันที่ ๗ เดือน ๑ แรม ๑ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชและได้ดำรงสมณศักดิ์เป็นประธานสงฆ์ คือ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร^{๙๖} กับหม่อมเจ้าที่เป็นพระราชกนิษฐาทั้งปวง โดยนิมนต์พระราชกนิษฐาชั้นผู้ใหญ่ เช่น สมเด็จพระโฆษาจารย์ (สา) (ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช) และภิกษุสงฆ์เปรียญ ๓ ประโยค จำนวนรวม ๑๑๐ รูป ทั้งที่จำพรรษาในพระนครและหัวเมืองเพื่อทำการสอบแก้พระไตรปิฎก คณะทำงานได้แบ่งหน้าที่ทำงานสอบสวนพระไตรปิฎกแยกออกเป็นชุดทำงาน โดยแบ่งจำนวนพระเถรานุเถระผู้ใหญ่ออกเป็นกองๆ โดยมีพระราชกนิษฐาชั้นผู้ใหญ่และพระเปรียญผู้ช่วยเป็นพนักงาน มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธานในการตรวจพระไตรปิฎก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นรองอธิบดีจัดการกิจการทั้งปวง โดยกองตรวจพระไตรปิฎกมีแม่กองใหญ่ ๘ กอง คือ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นแม่กองตรวจพระวินัยปิฎก และอีก ๕ กองทำหน้าที่ตรวจพระสุตันตปิฎก คือ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร พระพรหมมุนี พระธรรมไตรโลกย์ พระธรรมราชา พระเทพโมลี ส่วนการตรวจพระอภิธรรมปิฎกมี ๒ กอง คือ พระพิมลธรรม พระธรรมวโรดมเป็นแม่กอง กับพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง^{๙๗}

ต่อมารัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินมาเพื่อทรงแสดงพระราชดำริด้วยพระองค์เองแก่พระสงฆ์ในการชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ ซึ่งคำประกาศดังกล่าวในรัชกาลที่ ๕ ที่ได้ทรงกล่าวถวายนับที่ประชุมคณะสงฆ์ ทรงแถลงถึงความยินดีในการพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้มีใจความสำคัญว่า

^{๙๕} “การสาสนูปถัมภ์คือการพิมพ์พระไตรปิฎก” ใน เสถียร ลายลักษณ์, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๐** กฎหมาย จ.ศ. ๑๒๔๘, ๑๒๔๙, ๑๒๕๐ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแม็ค, ๒๔๗๘), หน้า ๑๕๓. กระนั้น ประกาศเรื่องการสาสนูปถัมภ์คือการพิมพ์พระไตรปิฎกได้ตีพิมพ์ให้ทราบโดยทั่วกันครั้งแรกในราชกิจจานุเบกษา ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) ประกาศฉบับนี้ถูกรวมไว้ใน **กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓**, หน้า ๘๓๘ – ๘๔๐.

^{๙๖} พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากรทรงมีพระนามเดิมว่าหม่อมเจ้าอรุณนิภาคุณากร เป็นพระโอรสในพระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ได้รับการโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เป็นพระองค์เจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ อ้างจาก **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เล่ม ๑** คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

^{๙๗} “การสาสนูปถัมภ์คือการพิมพ์พระไตรปิฎก”, หน้า ๑๕๔. **หมายเหตุ** – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

“...แต่เป็นน่าที่จะชื่นชมยินดีของชนทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ด้วยว่าตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาถึงเมืองเราจนกาลบัดนี้ เหนจะไม่เคยมีพระไตรปิฎกในหมู่ชาวเราจนมากเท่าครั้งนี้เลย ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระไตรปิฎก ๑๐๐๐ จมกข่งนี้คงไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินที่นับถือพระพุทธศาสนาประเทศใดได้รับบริจาคพระราชทรัพย์สร้างขึ้นเท่านี้เลย เพราะเหตุนั้นจึงเป็นที่ชื่นชมโสมนัสเปอนอันมาก ขอผลกั้นดีข้งจึงมีในพระเจ้าอยู่หัวของเรา แลพระราชอาณาจักรสยามข้งขึ้นทุกเม็ด เทอญ”^{๑๘}

ซึ่งพระราชดำริดังกล่าวเป็นที่ยินดีในหมู่คณะสงฆ์ โดยทางคณะสงฆ์ได้กล่าวคำตอบรับและถวายพระพร หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเคนหมึกและปากกาถวายแด่พระสงฆ์เพื่อใช้ในการตรวจสอบพระไตรปิฎก แล้วเสร็จจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

สำหรับภารกิจสำคัญของคณะผู้เอนวยการทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส คือพระไตรปิฎกต้องพิมพ์ด้วยภาษาบาลีและการคัดเลือกตัวอักษรที่จะใช้เป็นตัวพิมพ์^{๑๙} ทำให้ปัญหาเรื่องการคัดเลือกแบบอักษรที่จะใช้พิมพ์พระไตรปิฎกได้เข้าสู่วาระการประชุมปรึกษาของกรรมสัปปาทิกสภา เนื่องจากที่ผ่านมามีตัวอักษรที่ใช้บันทึกภาษาบาลีในสยามมีหลายแบบ ข้งไปกว่านั้นคือภาษาบาลีไม่มีตัวอักษรเป็นของตัวเองทำให้ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนใช้กันมาก่อน ดังนั้นทางที่ประชุมกรรมสัปปาทิกสภาจึงต้องกำหนดว่าจะใช้อักษรชนิดใดถึงจะมีความเหมาะสมเพื่อที่ผู้อ่านจะสามารถใช้อ่านได้อย่างสะดวก และประการสำคัญคือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ว่าการพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ต้องพิมพ์ด้วย “อักษรสยาม”^{๒๐}

^{๑๘} “การสาสนูปถัมคือการพิมพ์พระไตรปิฎก”. หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นได้เป็นของผู้เอนวยการ

^{๑๙} โปรดดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระดำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๗ ประการแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับภาษาบาลี” ใน ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนิพนธ์ต่างเรื่อง, พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ – ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาสมณานุสรณ์, ๒๕๑๔), หน้า ๓๖๑ - ๓๖๘. สำหรับพระดำรัสสองค่นนี้ทรงได้กล่าวไว้เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ และถูกตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน แฉงการณัคณะสงฆ์ เล่ม ๖ พ.ศ. ๒๔๖๑.

^{๒๐} กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓, หน้า ๘๓๕.

จากพระราชประสงค์ข้างต้นนำไปสู่วาระการประชุมของสัมปาทิกสภาเพื่อทำความเข้าใจและพิจารณาเรื่องแบบอักษรที่จะเลือกใช้ในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎก รวมทั้งปัญหาของแบบอักษรชนิดอื่นๆ ที่เคยถูกใช้หรือยังคงใช้อยู่ โดยมีรายละเอียดความเห็นของแต่ละแบบอักษรดังนี้คือ

๑. อักษรอริยกะ กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ประดิษฐ์แบบอักษรอริยกะขึ้นเมื่อครั้งยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ โดยทรงอนุวัตตามวิธีแบบอักษรโรมัน (Romanization) มีทั้งที่เป็นแบบตัวเขียนและแบบตัวพิมพ์ เพื่อประโยชน์ในการที่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรผู้ซึ่งเป็นสานุศิษย์ในพระองค์จะได้ใช้แทนอักษรขอมที่ใช้แต่เดิมา และเพื่อความเรียบร้อยแบบแผนอย่างเดียวกันสำหรับใช้ศึกษาพระปริยัติธรรม ดังนั้นจึงวางประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นเพื่อให้สามารถเขียนได้ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย กระนั้นก็ดี ระยะเวลาที่ทรงประดิษฐ์แบบอักษรอริยกะไม่ปรากฏแน่ชัดนัก คงเป็นแต่การสันนิษฐานว่าน่าจะมีขึ้นหลังจากที่ได้เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว และพระราชภารกิจทางศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายในพระองค์ได้ขยายตัวขึ้นอันมีฐานอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร^{๒๑}

๒. อักษรขอม เป็นแบบอักษรที่พระภิกษุนิยมในการอ่านและเขียนพระคัมภีร์ หากแต่คิดปัญหาด้านการพิมพ์ที่ต้องหล่อตัวพิมพ์ขึ้นมาใหม่อันเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์^{๒๒}

๓. อักษรไทยแบบวิสรรชนีย์ สันนิษฐานว่าแบบอักษรนี้เริ่มจากประเพณีการเขียนด้วยตัวอักษรไทยเพื่อใช้กับสมุดฝรั่งแทนการเขียนด้วยใบลาน วิธีการเขียนคือเวลาเขียนคำบาลีก็เขียนตามทีออกเสียง เช่น สระอะก็ใช้ประวิสรรชนีย์ หรือนิคหิตก็ใช้ตัว “ง” เป็นต้น^{๒๓}

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, คาถาชาดกแลแบบอักษรอริยกะ, พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า (๑๘) - (๑๙). คำอธิบายที่ว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นขณะทรงจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศน์เป็นการให้คำอธิบายโดยคณะบรรณาธิการของหนังสือชุดนี้ ทว่าอีกความเข้าใจเป็นของวิสุทธ์ มุขยกุลที่กล่าวว่ารัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งเป็นวชิรญาณภิกษุทรงประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นเมื่อครั้งประทับอยู่ที่วัดสมอราย (ราชาธิวาส) ซึ่งความเข้าใจของทั้งสองฝ่ายเป็นแต่เพียง “คำกล่าว” ที่ไม่ได้ยกข้อมูลมาสนับสนุนต่อข้อเสนอของตนเอง

^{๒๒} ในกรณีนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าจารึกเดิมของการบันทึกรู้ทางพุทธศาสนาในสยามแต่เดิมก็ใช้ตัวอักษรเขมรมาก่อนหน้าแล้ว หากแต่ในที่ประชุมสัมปาทิกสภาได้มีมติลงความเห็นที่ว่าตัวเขมรถ้าจะใช้ในการตีพิมพ์พระไตรปิฎกก็ต้องหล่อตัวพิมพ์ขึ้นมาใหม่อันเป็นการสิ้นเปลือง ประเด็นที่น่าคิดกลับไปจากการให้เหตุผลเช่นนี้ คือไม่ว่าจะใช้ “แบบอักษร” ใดๆ ก็ตาม ในการพิมพ์พระไตรปิฎกแล้วก็ต้องหล่อแบบตัวอักษรขึ้นมาใหม่ทั้งสิ้น ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

^{๒๓} วิสุทธ์ มุขยกุล, “การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร.๕ ด้วยตัวอักษรไทย” : ๕๑๑.

๔. อักษรไทยแบบการยุด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงผนวช ได้ทรงปรับปรุงแบบอักษรไทยที่ใช้กันอยู่ทั่วไปสำหรับใช้เขียนภาษาบาลีแทนอักษรอริยกะ โดยตัวอักษรการยุดมีหลักเกณฑ์การใช้ดังนี้

ก. โดยปรกติแล้วพยัญชนะที่นำมาเขียนภาษาบาลีมีเสียงสระกำกับอยู่ ให้ถือว่ามีเสียงสระอะ ถ้ามีรูปสระกำกับ ได้แก่ สระอา อี อี อุ เอ โอ ก็ให้ออกเสียงพยัญชนะตัวนั้นตามรูปสระที่กำกับอยู่

ข. พยัญชนะที่ไม่มีเสียงสระประกอบ จะมีเครื่องหมาย วรรณการ (ไม้หมั่น หรือ ไม้สะกด) บนพยัญชนะ คือพยัญชนะที่มีเครื่องหมายวรรณการกำกับอยู่นั้นคือตัวสะกดของเสียงสระอยู่ซ้ายมือ

ค. ภาษาบาลีมีเสียงพยัญชนะกล้ำ คือที่ควบด้วยตัว ฉ ร ล ว ส พ และ ห ให้ใช้เครื่องหมาย ยามการ, ยามักการ – ไม้แฝด, ไม้กล้ำ บนพยัญชนะตัวหน้า

ง. พยัญชนะบาลี ค ช ฃ ท พ ทั้งห้าตัวนี้ออกเสียงในภาษาบาลีแตกต่างจากที่ไทยเคยชินอยู่ เช่น ตัว ค ออกเสียงเหมือนเสียงตัว G ของคำว่า gay ในภาษาอังกฤษตัว ช ออกเสียงเหมือนตัว J ในภาษาอังกฤษ จึงให้ใส่เครื่องหมายจุดบอดไว้คอยกำกับ^{๒๔}

๕. อักษรโรมัน ในที่นี้ควรอธิบายถึงลักษณะและที่มาของอักษร โรมันพอเป็นสังเขป กล่าวคืออักษรโรมันเป็นแบบอักษรที่ใช้กันในโลกสากล โดยถูกสร้างและพัฒนาขึ้นเมื่อประมาณ ศตวรรษที่ ๖ - ๗ ก่อนคริสตกาล เพื่อใช้เขียนภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอาณาจักรโรมัน ต่อมาอักษรโรมันได้ใช้เป็นอักษรเขียนภาษาต่างๆ ในทวีปยุโรป และแพร่กระจายไปยังดินแดนอื่นๆ ต่อมาเมื่อชาวยุโรปได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีก็ได้ใช้อักษรโรมันสำหรับการเขียนคำบาลี จนในที่สุดเมื่อปี ค.ศ. ๑๕๓๒ (พ.ศ. ๒๔๗๕) ในการประชุมนักบูรพาคดีศึกษาที่กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ได้มีการตกลงในที่ประชุมว่าจะใช้ตัวอักษรโรมันตัวใดแทนเสียงในภาษาสันสกฤตรวมทั้งภาษาบาลี จึงทำให้ในส่วนของ “โลกสากล” การใช้ตัวอักษรโรมันสำหรับภาษาบาลีและสันสกฤตจึงมีมาตรฐานทางภาษาสำหรับใช้เพื่อการศึกษาจนถึงปัจจุบัน^{๒๕}

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระคำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พรากรแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับภาษาบาลี” ใน **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนิพนธ์ต่างเรื่อง**, หน้า ๓๖๑ - ๓๖๒. ควรกล่าวด้วยว่า แบบอักษรการยุดถูกใช้เป็นครั้งแรกในการพิมพ์ “คำสมาทานอุโบสถศีล คำนมัสการพระแล สวดมนตร์” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงใช้แบบอักษรการยุดเพื่อพิมพ์ “หนังสือสวดมนต์หลวง” ในงานพระศพพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรณาภรณ์เพชรรัตนณสภางค์ทัศนียลักษณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑.

^{๒๕} “อักษรโรมันในพระไตรปิฎกภาษาบาลี,” **วารสารศาลรัฐธรรมนูญ**, ๗, ๒๑ (กันยายน - ธันวาคม, ๒๕๔๘) : ๕ - ๑๑.

อย่างไรก็ตาม ห้วงเวลาในการพิจารณาเลือกตัวอักษรสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกของสยามปรากฏว่าได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีออกมาก่อนหน้าแล้วหลายเล่มในราวประมาณช่วงทศวรรษที่ ๒๓๘๐^{๒๖} หากเป็นการใช้ตัวอักษรโรมัน คณะอำนวยการฯ มีความเห็นว่าถ้าใช้อักษรโรมันพิมพ์คัมภีร์พระไตรปิฎกพระสงฆ์ไทยคงไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ควรนัก

ปัญหาเรื่อง “ตัวอักษร” ได้มีการพิจารณาคกลงในท้ายที่สุด ซึ่งทางกรรมการสัมปาทิกสภาเห็นชอบที่จะเลือกอักษรไทยแบบการยุด เพราะเป็นอักษรสำหรับชาติ^{๒๗} คงแต่แก้ไขหลักเกณฑ์พิเศษเพียงเล็กน้อย คือให้ใช้ไม้ทัณฑฆาตแทนไม้วิญญการ^{๒๘} สำหรับเหตุผลที่แบบอักษรชนิดอื่น ๆ ไม่ถูกพิจารณานำมาใช้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสหนึ่งในคณะผู้อำนวยการฯ ทรงประทานอธิบายถึงข้อจำกัดของแต่ละแบบอักษรว่า

๑. ถ้าใช้อักษรขอม เข้ากันได้กับแบบเดิม แต่มีปัญหาอยู่บ้าง เช่น อักษร ฐ ที่เป็นแม่ศัพท์ กลับใช้ทำอักษร ฑ ที่เป็นตัวสะกดหรือตัวฝาก กลับยกเป็นตัวตั้ง ข้อที่ไม่สะดวกนั้นคือหนังสือขอมมีตัวซ้อนบ้าง มีทำบ้าง ที่ซ้อนและต่อทำเป็นสามชั้นก็มี ทั้งห้องตัวก็กว้าง เปลืองบรรทัดมากกว่าหนังสือไทย อีกทั้งยังต้องตั้งโรงพิมพ์เอง เป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์มากขึ้น

๒. ถ้าใช้อักษรอริยกะ เพราะใช้อักษรอริยกะมีสัณฐานเหมือนกับอักษรโรมันอยู่หลายตัว จะทำความเข้าใจกับผู้เรียนและผู้รู้ ดังเช่นการใช้สระอะเป็นตัวยอ สระอื่นใช้เรียงตัว ในตากวาดไม่ไวเหมือนอักษรขอมแลอักษรไทยแบบการยุด ประกอบการจะต้องตั้งโรงพิมพ์ขึ้นมาใหม่

๓. อักษรไทยแบบวิสรรชนี ทรงให้ความเห็นว่า “...มีข้อขัดข้อง อันกล่าวแล้วเป็นอันไม่สะดวกใช้”

^{๒๖} สำหรับอักษรโรมันที่นำมาใช้กับภาษาบาลี กล่าวกันว่านายเออแดน บูรนูฟ (Eugène Burnouf, 1801 - 1852) ชาวฝรั่งเศส เป็นบุคคลที่บุกเบิกการศึกษาพระพุทธศาสนาในโลกตะวันตก โดยเขาได้ศึกษาพระคัมภีร์จากต้นฉบับที่เป็นใบลานที่ นายไบรอัน ฮอดตัน ฮอดจสัน (Brian Houghton Hodgson) ส่งไปให้จากเนปาล (ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส) บูรนูฟได้เขียนหนังสือขึ้นจากการศึกษาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาชื่อ “แนะนำประวัติพุทธศาสนาแห่งอินเดีย” (L' Introduction á l' histoire du Bouddhisme Indien) เมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๔ (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๗) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓) นอกจากนี้งานเขียนชิ้นสำคัญอีกเล่มของบูรนูฟคือ “La science des religions”

^{๒๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระคำรัสปรารภแบบอักษรแบบไทยที่ใช้สำหรับบาลี” ใน แฉลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖, หน้า ๓๑๖.

^{๒๘} สจข. ร.๕ ศ. ๑๕/๓, “จะพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นหนังสือไทย และบาณูชิพนักงานตรวจจะแก้ไขพิมพ์พระไตรปิฎก” (ม.ก. ๑๐๖ - ม.ก. ๑๐๕).

๔. อักษรแบบโรมัน มีปัญหาที่ต้องใช้ตัวพยัญชนะที่มากกว่าอักษรอริยกะ เพราะพยัญชนะที่เป็น ธนิต ต้องใช้ ห ควบกับพยัญชนะอันเป็นสถิตฯ แบบนี้เหมาะแก่ชาวยุโรปผู้ใช้อักษรในภาษาแต่ละท้องถิ่น ด้วยเหตุผลว่า “เหมือนอักษรไทเหมาะแก่พวกเรา”

และนำไปสู่ข้อสรุปเรื่องการใช้แบบอักษรที่ว่า

๕. จะใช้อักษรแบบอื่นนอกจากนี้ออกไป จักพบความไม่สะดวกยิ่งขึ้น^{๒๕}

ดังนั้นมติในที่ประชุมสัมปาทิกสภาจึงมีความเห็นพร้อมกันให้ใช้แบบอักษรการยุค และสาเหตุที่แบบอักษรแบบอื่นถูกคัดค้านให้ตกไป เนื่องจากปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายสำหรับหล่อตัวตะกั่วขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบหล่อตัวอักษรสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎก รวมทั้งกิจการงานสิ่งพิมพ์อื่นๆ ที่จะมีความมา กระนั้นก็ดี แม้ว่าจะคัดเลือกแบบอักษรได้แล้วก็ตาม แต่มีข้อสังเกตว่าแบบอักษรการยุคที่ใช้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับหลวงเองก็ต้องถูกหล่อแบบใหม่ขึ้นมาเช่นกัน^{๒๖}

เมื่อสามารถคัดเลือกตัวอักษรที่จะใช้สำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกได้แล้ว ทางกรรมสัมปาทิกสภาจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานเพื่อทรงทราบความ ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นชอบด้วยกับข้อสรุปของที่ประชุม จึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศเรื่อง “ประกาศสังคายนา” เพื่อใช้เป็นคำประกาศอย่างเป็นทางการในการพิมพ์พระไตรปิฎกให้ดำเนินต่อไปได้ โดยมีใจความสำคัญในประกาศดังนี้ว่า

“...ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคย์เสด็จปรินิพพานแล้ว พระเจ้าแผ่นดินซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาทรงพระราชศรัทธาเปนสาสนูปถัมภกทูลบำรุงให้กำลังแก่พระสงฆ์พุทธสาวกได้ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกปริยัติธรรมสืบอายุพระพุทธศาสนานี้ เปนชาติประเพณีสืบๆ มา แลเปนการพระราชกุศลอันใหญ่ด้วย แลการสร้างพระคัมภีร์พระไตรปิฎก ด้วยอักษรขอมจางลงในใบลานเหมือนที่สร้างมาแต่โบราณนั้นก็เปนของถาวรมั่นคงอยู่ แต่ขางจางกว่าจะจางได้แต่ละคัมภีร์ๆ นั้นช้านานนัก พระคัมภีร์จึงไม่ค่อยจะมีมากแพร่หลายไปได้ ขางจางทุกวันนี้ก็หายากมีอยู่น้อยนัก อนึ่งอักษรขอมก็มีผู้รู้อ่านได้น้อยกว่าอักษรไทย แลในการสร้างพระไตรปิฎกนี้ตัวอักษรก็ไม่เปนประมาณ ไม่เปนการสำคัญไฉนนัก ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาคือลาว

^{๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระดำรัสปรารภแบบอักษรไทที่ใช้สำหรับภาษาบาลี” ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖, หน้า ๓๑๘ - ๓๑๙. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระดำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ปรารภแบบอักษรไทที่ใช้สำหรับภาษาบาลี” ใน ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนิพนธ์ต่างเรื่อง, หน้า ๓๖๓ - ๓๖๕.

มลงน พม่า ลังกา เป็นต้น ก็สร้างพระไตรปิฎกด้วยอักษรตามประเทศตามภาษาของตนทุกๆ ประเทศ ในสยามรัฐมณฑลนี้แต่เดิมได้ลอกคัดพระคัมภีร์อักษรเขมรเป็นแบบฉบับมา จนชาวสยามจึงได้นิยมนับถืออักษรขอมเป็นที่เคารพ ว่าอักษรขอมเป็นของจริงรับเนื้อความพระพุทธศาสนา เมื่อจะกล่าวโดยที่จริงเข้าแล้ว ตัวอักษรไม่แน่นอนประมาณ อักษรใดๆ ก็ควรใช้ได้ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นถ้าได้ตีพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรสยามเป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งบ้าง สองเล่มบ้าง จะเป็นประโยชน์มาก เรียงพิมพ์ขึ้นครั้งหนึ่งจะตีสักหลายๆ ร้อยฉบับก็ได้ ผู้ที่จะเล่าเรียนถึงจะไม่รู้จักอักษรขอม ก็จะคิดโดยสะดวก และหยิบยกไปมาก็ไม่เป็นการลำบาก ท่านผู้ที่จะดูสวดสวมนก็เป็นาง่าย เพราะหนังสือคัมภีร์หนึ่งก็รวบรวมอยู่ในเล่มอันเดียวกัน ไม่กระจัดกระจายขาดตกบกพร่อง ถึงแม้ว่ากระดาษจะไม่เป็นของมั่นคงถาวรเหมือนไบลานก็จริงอยู่ แต่ตีพิมพ์ครั้งหนึ่งมากกว่าไบลานหลายสิบเท่า ก็ถ้าเก็บรักษาไว้ดีๆ แล้วก็ทนทานได้เหมือนกัน เมื่อฉบับใดเป็นประโยชน์ที่พระสงฆ์จะเล่าเรียนมาก ก็ตีพิมพ์เพิ่มเติมขึ้นอีกได้มากๆ เร็วกว่าที่จะงานด้วยไบลาน พระคัมภีร์ปริยัติธรรมก็จะแพร่หลายสมบูรณ์ในสยามรัฐสืบไปภายหน้า ทรงพระราชดำริเห็นประโยชน์ฉะนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นในครั้งนี้”^{๓๐}

เมื่อขั้นตอนการคัดเลือกแบบอักษรได้ยุติลง ทำให้กระบวนการพิมพ์พระไตรปิฎกดำเนินต่อไป กล่าวคือเมื่อ ร.ศ. ๑๐๖ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๑) ความเห็นของกรมสัมปาทิกสภากำหนดว่าพระไตรปิฎกชุดหนึ่งจะมี ๔๐ เล่ม และประมาณการแล้วเสร็จให้ทันงานเฉลิมฉลองสมโภชพระราชพิธีรัชดาภิเษก โดยทรงพระราชทานพระราชทรัพย์สนับสนุนการพิมพ์จำนวน ๑๐๐๐ ซึ่งทว่าเมื่อถึงเวลาจริงแล้วสามารถพิมพ์พระไตรปิฎกได้เพียง ๓๕ เล่ม จำนวน ๑๐๐๐ ชุด ยังขาดอยู่ ๖ คัมภีร์ที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ คือ เล่มที่ ๒๖ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา, เล่มที่ ๒๗ ชาดก, เล่มที่ ๒๘ ชาดก, เล่มที่ ๓๒ อปทาน, เล่มที่ ๓๓ อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก, เล่มที่ ๔๑ อนุโลมคิกปิฎฐาน ภาค ๒ และปัจจนัยปิฎฐาน ปัจจทียาอนุโลมปิฎฐานท้ายเล่มที่ ๔๔ ซึ่งหายไปครึ่งเล่ม อย่างไรก็ตามพระไตรปิฎกฉบับที่ขาดหายไปและไม่ได้รับการตีพิมพ์ในคราวนี้ได้ถูกทำให้สมบูรณ์ครบถ้วนเมื่อมีการพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๗ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ ซึ่งเป็นฉบับที่รู้จักกันในนามว่า “พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ” โดยในการพิมพ์ครั้งนั้นได้เปลี่ยน

^{๓๐}“ประกาศสังคายนา” ใน เสถียร ทยาลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑, หน้า ๑๕๖ - ๑๕๘.
หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

วิธีการเขียนอักษรแบบที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกำหนดคือแบบ “อักษรพินทุ”^{๑๒}

สำหรับพระไตรปิฎกในส่วนที่ตีพิมพ์แล้วเสร็จได้พระราชทานไปประจำ ณ พระอาราม หลวงต่างๆ ในพระราชอาณาจักร รวมทั้งที่หอสมุดและมหาวิทยาลัยในต่างประเทศจำนวน ๒๖๐ ชุดด้วยกันเช่นใน อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี ฮอลันดา เบลเยียม อิตาลี เดนมาร์ก สเปน โปรตุเกส สวีเดน สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และรัสเซีย รวมทั้งประเทศอาณานิคมทั้งหลายของประเทศเหล่านี้^{๑๓} นอกจากนั้นทางราชสำนักสยามยังมีวัตถุประสงค์ที่จะแจกจ่ายพระไตรปิฎกแก่ผู้ที่ต้องการที่มีใช้ รัฐบาล โดยมีเงื่อนไขว่าผู้ขอมาหรือหน่วยงานนั้นต้องเป็นสถาบันทางวิชาการที่รู้จักโดย พุทธศาสนิกชนส่วนมากในประเทศของตนเป็นอย่างดี มีตัวอย่างกรณีห้องสมุดเอกชนแห่งหนึ่งใน ลังกามีจดหมายมาขอพระไตรปิฎกแต่ถูกปฏิเสธจากทางราชสำนักสยาม ด้วยเหตุผลที่ว่าห้องสมุด ดังกล่าวไม่เป็นที่รู้จักของชาวพุทธในลังกา^{๑๔}

^{๑๒} เมตคานัน โท ภิกขุ, เหตุเกิด พ.ศ. ๑ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๓ - ๖๔. และ ทรงวิทย์ แก้วศรี, “พระไตรปิฎกฉบับหลวง” ใน พระไตรปิฎกประวัติและความสำคัญ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและกรรณกาลบำเพ็ญมหาจุฬารัตน์ในงานวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ - ๒๐ กันยายน ๒๕๓๕), หน้า ๗๕ - ๗๖.

^{๑๓} “พระคัมภีร์สารภแบบอักษรไทที่ใช้สำหรับบาลี” ใน แอลงการณัณณะสงฆ์ เล่ม ๖, หน้า ๓๑๗.

^{๑๔} Patrick Jory, “Thai and Western Buddhist Scholarship in the Age of Colonialism: King Chulalongkorn Redefines the Jatakas,” : 907 - 908.

ควรกล่าวด้วยว่า ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) The Royal Asiatic Society ได้ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ของสยามในวารสารของสมาคม นั่นคือบทความของ Robert Chalmers, “The King of Siam’s Edition of The Pali Tipitaka,” Journal of The Royal Asiatic Society, (5, 1898): 1 - 10. สำหรับรายละเอียดสามารถดูได้จากบทความของ Patrick Jory ข้างต้น นอกจากนี้พระราชกรณียกิจที่รัชกาลที่ ๕ ทรงทำในการเสด็จประพาสยุโรปคราวเดียวกันที่น่าสนใจคือ การออกสมาคมกับบรรดาชนชั้นสูง นักการเมืองของอังกฤษ โดยงานเลี้ยงจัดให้มีขึ้นที่ทรอโลว์คอร์ท (Trolow Court) เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖ ซึ่งแขกที่ทรงเชิญมีรายชื่อของนักปราชญ์ที่ศึกษาและให้ความสนใจทางด้านพุทธศาสนา ได้แก่ Prof. Max Müller และ Sir Edwin Arnold ที่ได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๕ ในงานเลี้ยงครั้งนี้ด้วย

ง. การสร้าง “อักษรไทย” ประจำภาษาบาลี

จากลักษณะของภาษาบาลีที่ไม่มีตัวอักษรประจำภาษาเป็นของตัวเอง ดังนั้นการจะนำไปใช้สื่อสารจึงจะต้องกำหนดการใช้ตัวอักษรเข้ากำกับโครงสร้างทางภาษา ไวยากรณ์ของภาษาบาลีเสียก่อน และความสำคัญในภาษาบาลีก็คือเป็นภาษาที่ใช้ในการศึกษาพระพุทธศาสนา รวมไปถึง “วัฒนธรรมไทย” อื่นๆ ที่ได้รับการใช้วัฒนธรรมทางภาษาบาลี (รวมทั้งภาษาสันสกฤตด้วย) เข้ามาใช้เป็นวัฒนธรรมประจำตัว โดยผ่านขั้นตอนของการแปลและแปลงเสียก่อน จากแหล่งที่ได้รับอิทธิพลมาไม่ว่าจะเป็นจากอนุทวีปก็ดี หรือจากมอญและเขมรก็ดี ในการรับเอาความรู้ดังกล่าวเข้ามาใช้เป็นของคน

สำหรับเรื่องของภาษา ตัวอักษร และการสื่อสารกันทางวัฒนธรรมนี้ได้นำไปสู่ปัญหาเรื่องการใช้ตัวอักษรในการพระศาสนาที่ถูกพิจารณาว่ายังคง “ไม่บริบูรณ์” ในกาลก่อนหน้าที่รัฐจะเข้ามาจัดการปัญหา ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระดำรัสว่าการพิมพ์หนังสือบาลีเป็นตัวอักษรไทยแบบการขุดเคยมีการกระทำมาก่อนหน้าแล้ว โดยครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงพิมพ์คำสมาทานอุโบสถศีล คำนมัสการและสวดมนต์ และในเวลาต่อมารัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือสวดมนต์หลวงในงานพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตนฉกษัตริย์ลักษณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓^{๓๕}

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าแบบอักษรการขุดไม่เป็นที่นิยมใช้กันนัก พระภิกษุสงฆ์ต้องกลับมาใช้ตัวอักษรขอมเพื่อเขียนคำบาลีตามเดิม และถ้าเขียนภาษาไทยเมื่อมีคำภาษาบาลีก็มักใช้อักษรไทยแบบวิสรรชนีย์ จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้ปรับปรุงอักษรไทยแบบการขุดขึ้นใหม่ ดังที่เรียกกันว่า “อักษรแบบพินทุ”^{๓๖} อาจกล่าวได้ว่าอักษรพินทุมียากมาจากแบบอักษรอริยกะและอักษรการขุดที่รัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งทรงเป็นวชิรญาณภิกษุได้ทรงประดิษฐ์ขึ้น ซึ่งหลักเกณฑ์การใช้อักษรพินทุคือการกำหนดใช้จุดบอดได้ตัวพยัญชนะ ดังนั้นเมื่อ

^{๓๕} “พระดำรัสปรารภแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับบาลี” ใน แฉลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖ พ.ศ. ๒๔๖๑, หน้า ๓๑๕.

^{๓๖} เป็นที่น่าเสียดายว่าผู้เขียนไม่สามารถหาข้อมูลหรือเอกสารที่กล่าวถึงสาเหตุการเลิกใช้แบบอักษรการขุด (ซึ่งนำไปสู่การใช้แบบอักษรพินทุแทน) และช่วงเวลาแน่นอนที่ทรงประดิษฐ์แบบอักษรพินทุได้ โดยมีข้อสันนิษฐานว่าภายหลังจากที่งานพระนิพนธ์เรื่อง “บาลีไวยากรณ์” ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๖ ไวยากรณ์และตัวกำหนดเกณฑ์ที่ทรงมีในงานพระนิพนธ์ชิ้นนี้คงรูปและร่องรอยของการใช้เกณฑ์แบบอักษรพินทุแล้ว โปรดดูความอธิบายใน “พระดำรัสปรารภแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับบาลี” ประกอบข้อสมมติฐานนี้

เขียนตามแบบอักษรพินทุเกณฑ์ที่ใช้จะปรากฏเครื่องหมาย ๒ ชนิดเท่านั้น คือ พินทุ และนิคหิต^{๓๓} โดยหลักการเขียนภาษาแบบอักษรพินทุมิระเบียบวิธีดังนี้

ก. พยัญชนะทุกตัวมีเสียงอะอยู่เดิม ถ้าไม่มีรูปสระอยู่ให้ห้อออกเสียงอะ แต่ถ้ามีรูปสระอื่นกำกับ ให้ห้อออกเสียงตามรูปสระนั้น เช่น อ อา อี อี

ข. นิคหิตคงใช้ตามแบบการยุดคือใช้หยาดแหว

ค. พยัญชนะที่มีจุดบอดได้พยัญชนะ ถือว่าพยัญชนะนั้นไม่มีรูปสระกำกับ คืออาจเป็นตัวสะกดก็ได้ หรือเป็นตัวกล้ำกับพยัญชนะที่ตามมาก็ได้

จากหลักเกณฑ์ข้างต้น มีตัวอย่างรูปประโยคเมื่อเขียนด้วยวิธีการเขียนแบบอักษรพินทุดังนี้

นมตถุ สุกตตต

นมมโม หเว รกขติ นมมจารี นมโม สุกณโณ สุขมาวหาติ

เกสานิสโส นมโม สุกณเณ น ทุกคคิ คจลคิ นมมจารีติ ฯ^{๓๔}

สำหรับรูปแบบอักษรที่ใช้แทนภาษาบาลีดังที่เรียกว่าอักษรวิธี ประกอบด้วยอักษรทั้งสิ้น ๔๑ ตัวอักษร คือ อ อา อี อี อู อู เอ โอ ๘ ตัวนี้คือชื่อสระ, ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ ญ (ไม่มีเชิง), ฎ ฐ (ไม่มีเชิง) ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห พ และฟองอากาศ ทั้ง ๓๓ ตัวนี้คือชื่อพยัญชนะ^{๓๕} ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความลงตัวในท้ายที่สุดของปัญหาเรื่องตัวอักษรได้ “ยุดิ” ลงที่ตัวอักษรแบบพินทุที่กลายมาเป็นอักษรแบบมาตรฐานทางพุทธศาสนาซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นหลังจากปัญหาความไม่แน่นอนทางวัฒนธรรมการใช้ภาษาที่มีอยู่หลากหลายแบบวิธีด้วยกัน^{๓๖} และอีกสาเหตุน่าจะเป็นการที่กลุ่มของผู้ใช้อักษรการยุดและอักษรอริยกะมีจำนวนผู้ใช้ไม่มากนัก คงเป็นแค่การกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มพระสงฆ์ที่เป็น

^{๓๓}วิสุทธ์ บุษยกุล, “การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร.๕ ด้วยตัวอักษรไทย,”: ๕๒๐.

^{๓๔}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ ร.ศ. ๑๒๗” ใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ ฯ* กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑), หน้า ๒๑๔.

^{๓๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน และ สานธิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖. และสามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ระหว่างหน้า ๕ - ๑๐.

^{๓๖}“พระดำรัสปรารภแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับบาลี” ใน *แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖*, หน้า ๑๑๕ - ๑๒๒.

สาณศิษย์ของวชิรญาณภิกขุเดิม ซึ่งเท่ากับเป็นพระสงฆ์ในสังกัดวัชรธรรมยุติกนิกายที่พระนครเท่านั้น^{๔๑}

ต่อมาลักษณะการเขียนด้วยแบบอักษรพินทุได้สัมฤทธิ์ผลเมื่อมีผลบังคับใช้ในระบบการศึกษาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ที่เข้าเรียน ในที่นี้ความเป็นระเบียบได้ถูกสร้างขึ้นจากปัจจัยดังนี้

ประการที่หนึ่ง ด้วยภาษาและตัวหนังสือต่างมีหน้าที่ของมัน โดยการขึ้นอยู่กับตำแหน่งโครงสร้างไวยากรณ์ คือการเป็นคำความหมายและตัวบอกรูปสัจยณะ ก็เพราะภาษาไม่สามารถอยู่ได้ลำพังโดยตัวมันเอง ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องสร้างชุดคำอธิบายของภาษาขึ้นมากำกับหรือบ่งชี้ ทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงกำหนดรูปแบบทางโครงสร้างทางไวยากรณ์ขึ้นมา^{๔๒} ดังปรากฏออกมาเป็นงานพระนิพนธ์เรื่อง “บาลีไวยากรณ์”^{๔๓} ที่ซึ่งอธิบายแบบ

^{๔๑} “พระดำรัสปรารภแบบอักษรไทยที่ใช้สำหรับบาลี” ใน แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม ๖, หน้า ๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๔๒} ปรากฏเป็นพระนิพนธ์คำนำที่เสมือนหนึ่งเป็นการทำความเข้าใจถึงสภาพเงื่อนไขและข้อตกลงสำหรับโครงสร้างทางภาษาทั้งที่เป็น “ไวยากรณ์” และ “แบบอักษร” ที่ทรงกำหนดขึ้นเป็นบรรทัดฐาน ดูรายละเอียดได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญานิธาน และ สนธิ, หน้า ๑ - ๔.

มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ทางภาษา และไวยากรณ์ที่เป็นบาลีไวยากรณ์ที่ทรงมีขึ้น อาจจะส่งผ่านหรือสัมพันธ์กับการสร้างความรู้ที่มีอิทธิพลจากภายนอกที่องค์พระนิพนธ์เห็นว่ามีมีความสำคัญมากในขณะนั้น นั่นคือการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เป็นการเรียนที่เปิดกว้างขึ้นสำหรับพระสงฆ์ในการศึกษาหาความรู้จากโลกภายนอก แต่กระนั้นก็มีใช้การศึกษาระดับที่ลึกซึ้งมากขึ้น โดยได้ทรงมีพระนิพนธ์ตำราแบบเรียนเร็วภาษาอังกฤษที่ชื่อ “แนวอังกฤษ” ขึ้นมาใช้ควบคู่กับหนังสือแบบเรียนเร็วภาษาไทยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้พระนิพนธ์ขึ้น ซึ่งในโครงสร้างการอธิบายทั้ง “บาลีไวยากรณ์” กับ “แนวอังกฤษ” สามารถกล่าวได้ว่ามิได้ผิดแผกกันสักเท่าไรนัก โปรดดูเทียบกับงานพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, แนวอังกฤษ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๗๔. สำหรับหนังสือ “แนวอังกฤษ” เล่มที่ผู้เขียนนำเข้ามาจากห้องหนังสือหายาก (ห้อง ๓๑๓) หอสมุดแห่งชาติ

^{๔๓} พระนิพนธ์เรื่องบาลีไวยากรณ์ประกอบด้วยชุดหนังสือจำนวน ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑ อักษรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญานิธาน และ สนธิ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก), เล่มที่ ๒ วลีภาคที่ ๒ นาม และ อพยยศัพท์ (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม), เล่มที่ ๓ วลีภาคที่ ๒ समास และ दत्तचित (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม), เล่มที่ ๔ วลีภาคที่ ๒ อาชยาด และกิต्त (ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่พิมพ์ครั้งแรก), เล่มที่ ๕ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม) ซึ่งทั้งหมดถูกบรรจุอยู่ในหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

แผนและข้อกำหนดเกี่ยวกับ “ไวยากรณ์” และ “อักษรวิธี” ในการใช้เพื่อศึกษาและสอบหัวข้อทางพระพุทธศาสนาทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎกรวมถึงอรรถกถาธรรมด้วย และต่อมาได้ถูกบรรจุเข้าเป็นหลักสูตรภาคบังคับสำหรับผู้เรียนพระพุทธศาสนา อนึ่งสำหรับหัวข้อ “อักษรวิธี” ที่ว่านี้ก็คือการกำหนดเงื่อนไขการใช้แบบอักษรพินทุที่ถูกต้อง สำหรับหัวข้อในบาลีไวยากรณ์แบ่งออกเป็น ๔ ภาค อันประกอบด้วย

๑. อักษรวิธี ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ ส่วน คือ สมัญญาภิธานแสดงชื่ออักษร ที่เป็นสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์ ๑ สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้น้องเป็นอันเดียวกัน
๒. วจีภาค คือการแบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ นาม, อพยยศัพท์, समास, คัทธิต, อาชยาค และกฤต
๓. วากยสัมพันธ์ ว่าด้วยการก และประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีภาค ให้เข้าเป็นประโยคอันเดียวกัน
๔. ฉันทลักษณะ แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิและมาตราพฤทธิ^{๔๔}

ประการที่สอง สืบเนื่องจากประเด็นข้างต้น เป็นขั้นตอนการทำให้เรื่องของการศึกษามีผลบังคับในทางปฏิบัติจริง จากการถูกทำให้มีความถูกต้องและแน่นอน โดยการศึกษาคณะสงฆ์ได้เริ่มเป็นแบบแผนในลักษณะที่เป็น “โรงสกูล” เมื่อมีการจัดตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้น ณ วัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ อันนำไปสู่การตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ในเวลาต่อมา^{๔๕} และจะขยายองค์ความรู้ในลักษณะนี้ออกไปทั่วพระราชอาณาจักร จากเดิมที่ “การเรียน ” หรือการศึกษาพระธรรมคำสอนไม่มี “แม่บท” คายตัว และถูกพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งในความไม่เจริญ ไม่มีระเบียบ ทำให้ไกลออกไปจากพระวณะที่เป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงได้มีการวางหลักสูตรการศึกษาที่เป็นแบบแผนสมัยใหม่เพื่อจัดสภาพปัญหาเช่นที่ว่านี้ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นประธานจัดการการศึกษา

อาจกล่าวได้ว่า ความแตกต่างในที่นี้ระหว่างความมีชีวิตอยู่ของตัวอักษรพินทุได้รับการรับประกันว่าต้องมีผลบังคับใช้เป็นที่แน่นอน แม้เรื่องสุนทรียศาสตร์ทางภาษาจะเป็นอีกลักษณะหนึ่งก็ตาม ตัวอย่างความเป็นเหตุเป็นผลเพื่อการคงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ทางภาษาและตัวอักษรก็โดยการทำให้เป็นความถูกต้องที่แฝงพร้อมมากับอำนาจบังคับบัญชา จนท้ายที่สุดบางครั้งผู้รับผลจากอำนาจแฝงที่ว่านี้ไม่รู้สึกรถึงการถูกผูกมัด บังคับ ชูเชิญใดๆ เลย หากเป็นการถูกทำให้เป็น

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน และ สนธิ, หน้า ๖.

^{๔๕} อุษา ชัย โชนิษฐ์, “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. ๒๔๑๒ – ๒๔๕๐,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๕, ๒๖๕.

ประเพณีหรือวัฒนธรรมและยินยอมรับกันเป็นปรกติ ทั้งนี้เป็นผลผลิตเชิงอุดมการณ์ที่มาพร้อมกับระบบการศึกษา ดังจะเห็นได้จากประกาศบังคับใช้ที่ออกมาคือ “แบบประกาศแก่นักเรียนผู้จะสอบไวยากรณ์” ประกาศเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๘) เพื่อการสอบหนังสือของผู้เข้าสอบไวยากรณ์และการใช้ “แบบอักษรไทย” ที่ถูกต้องและเป็นมาตรฐานแบบเดียวกันในพระราชอาณาจักรดังนี้

ข้อ ๓ ทว่า นักเรียนผู้จะสอบหนังสือ ต้องเขียนอักษรให้ถูกต้อง และอย่าให้ประอะเปื้อน และให้ได้ระเบียบ ถ้าเขียนอักษรไทยผิด ตก เกิน เปรอะเปื้อน และไม่ไต่ระเบียบอย่างอื่น ลดแห่งละ ๑ คะแนน

ข้อ ๔ เมื่อเขียนคำมคร ถ้าจะใช้วิสรรชนีย์ ห้ามไม่ให้ใช้ขมการ วัลณการ ถ้าจะเขียนตามแบบที่ใช้ไม่ขมการ วัลณการ ห้ามไม่ให้ใช้วิสรรชนีย์ ถ้าเขียนปนกัน ลดแห่งละ ๑ คะแนน.....^{๔๖}

หรือภายหลังจากนั้นจะเห็นได้จากการกำหนดศูตรการศึกษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ใช้เป็นฐาน “ทดลอง” การจัดระบบแบบแผนการเรียน สอน สอบแบบสมัยใหม่ก่อนที่จะเผยแพร่ออกไปสู่ภายนอก โดยการประกาศใช้อย่างเป็นทางการตามพระราชบัญญัติการศึกษา ทรงแบ่งระดับหลักสูตรสำหรับการเรียนของสำนักวัดบวรนิเวศวิหารเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๘ เป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง กล่าวคือ หลักสูตรที่ใช้สำหรับนักเรียนชั้นตรีถือเป็นชั้นต่ำ ส่วนหลักสูตรบาลีสำหรับเปรียญธรรมชั้นตรีเป็นชั้นกลาง เมื่อได้หลักสูตรรองคณิศรภูมิวิชฌิมะ อันเป็นชั้นโทแล้วก็จะถือเป็นชั้นกลางด้วย และหลักสูตรสำหรับเปรียญบาลี ๔ ประโยค ๕ ประโยค ขึ้นไปหรือหลักสูตรบาลีสำหรับเปรียญชั้นโท (อันจะจัดต่อไปในภายหลัง) ถือเป็นชั้นสูง ดังนั้น โครงสร้างทางการศึกษาที่วางไว้มีดังนี้

ระยะเวลาเรียน กำหนดไว้ ๕ ปี แบ่งออกเป็นระยะดังนี้ :-

ปีที่ ๑ เรียนองคณิศรภูมิวิชาชั้นตรี

ปีที่ ๒ สวดมนต์ที่วัดต้องการใช้ เป็นหัดกำหนดจำ และใช้ความสังเกต และเรียนบาลีไวยากรณ์โดยย่อพอเป็นทางขึ้นคัมภีร์

^{๔๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์ การศึกษา พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๕ - ๑๘๖. สำหรับ “แบบประกาศแก่นักเรียนผู้จะสอบไวยากรณ์” ร.ศ. ๑๑๓ ฉบับนี้ได้ประกาศให้ทราบเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓. หมายเหตุ - การเน้นตัวหนาเป็นของผู้อ้าง

ปีที่ ๓ หัดแปลอรรถกถาธรรมบทในสำนักครู ต่อไป เรียนองค์นักธรรมชั้นโทด้วย

ปีที่ ๔ หัดแปลอรรถกถาธรรมบทตามลำพังตนเอง เรียนสัมพันธและบาลีไวยากรณ์โดยพิศดาร เพียง
ชั้นวชิวิภาค ต่อไป องค์นักธรรมชั้นโทด้วย

ปีที่ ๕ หัดแปลมังกลัตถกที่ปณี ทั้งในสำนักครู ทั้งตามลำพังตนเองหัดแปลบาลีมุตตกวินัยวินิจฉัย
สังคหะตามลำพังตนเอง ต่อไปเรียนตามหลักสูตรบาลี สำหรับนักธรรมชั้นโท...^{๕๖}

อาจพิจารณาได้ว่า ประกาศหลักสูตรข้างต้นถือเป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงประเพณีการ
สอบเอาความรู้ทางพระพุทธศาสนา จากเดิมที่ใช้การสอบโดยปากเปล่ามาเป็นวิธีการเขียนตอบ
โจทย์ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเห็นว่าพระสงฆ์ผู้เข้าสอบ
จะต้องมีความรู้และเข้าใจหลักธรรมคำสั่งสอนจริง อีกทั้งช่วยย่นระยะเวลาในการสอบ^{๕๗} ประเด็น
สำคัญก็คือการเรียน การสอน และสอบได้บรรจุไว้ซึ่ง “วัฒนธรรมทางภาษา” ที่ถูกสร้างขึ้น ก็คือ
ลักษณะของโครงสร้างทางไวยากรณ์ ภาษา และตัวอักษรที่ได้ทรงปรับปรุงไว้ ทำให้พระสงฆ์ที่เข้า
เรียนและสอบต้องปฏิบัติตามเพื่อได้มาซึ่งความรู้ ควรพิจารณาด้วยว่าจากจุดเริ่มต้นเล็กๆ ในสถานที่
ซึ่งพระองค์ทรงมีอำนาจบังคับบัญชาโดยตรง แล้วขยายออกไปสู่ระดับภูมิภาคอื่นๆ จนถึงระดับที่
สามารถครอบคลุมและควบคุมชุดความรู้ที่ทรงเป็นสถาปนิกตลอดขอบเขตอาณาแห่งสยามรัฐ ดัง
ปรากฏถึงความพยายามในการนี้ที่เป็น “พัฒนาการ” โดยเริ่มจากการกำหนดให้ผู้เข้าสอบทำ
ข้อสอบด้วยวิธีการเขียน ปรากฏเป็นประกาศฉบับแรกคือ “พระดำรัสตั้งเรื่องแก้วิธีแปลพระปริยัติ
ธรรมด้วยปาก แลยกเลิกการนับเวลาสำหรับสอบความรู้ในสนามหลวง” ที่ทรงเห็นชอบด้วยวิธีการ
สอบด้วยการเขียน ภายหลังจากผ่านการศึกษาดำเนินการจะทำให้ได้ผลดีและเร็วขึ้น ดังความที่ทรง
ปรารถนาไว้ว่า

“เราดำริเห็นว่า ในการสอบความรู้บาลีของผู้แปลด้วยปากท่านผู้เข้าสอบทักให้แก้
เป็นศัพท์ๆ หรือแม้เป็นประโยคๆ เป็นอันหัดผู้แปลให้ว่องไวไหวพริบ แต่โดยจริง
น้อยรูปที่เดียวได้รับผลนี้ กลับทำให้ผู้แปลไม่คิดจะใช้ความสันนิษฐานของตน
เสียเลย เป็นแต่คอยแก้ให้หลุด กลับเป็นผู้แปลหนังสือไม่มีหลัก เป็นเช่นนี้โดยมาก
เทียบความได้กับความเสียเข้าด้วยกัน เหนือความเสียมากกว่า ฯ ตั้งแต่จัดการสอบ

^{๕๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ประมวลพระนิพนธ์ การศึกษา**, หน้า ๑๗๘ –
๑๗๙. **หมายเหตุ** – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นตัวหนาเป็นของผู้อ้าง

^{๕๗} “การตั้งมหาวิทยาลัย” ใน **ธรรมจักร**, เล่ม ๑ ตอนที่ ๓ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า
๑๐๐ – ๑๐๓.

ความรู้ชั้นแปลคัมภีร์ปทัฏฐกถาโดยวิธีเขียนมาแล้ว คราวนี้เป็นคราวที่ ๓ ได้เห็นผลว่า
ผู้แปลรู้จักห้วงความเหินของตนเองขึ้นแล้ว ประโยคที่แปลคมีหลาย ๆ...^{๔๕}

ในปีถัดมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสโปรดเกล้าฯ ให้มีการแจ้ง
กำหนดการวิธีการสอบโดยการเขียนขึ้น หลังจากได้มีการประชุมเพื่อประเมินผลจากการดำเนิน
นโยบายทางการจัดการศึกษาทั่วพระราชอาณาจักร พร้อมทั้งได้ทรงมีคำอธิบายเพิ่มเติมที่มีออกมา
เป็น “ประกาศกำหนดการเขียนในการสอบความรู้ในสนามหลวง” ที่ทรงออกเป็นประกาศบังคับใช้
เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๕๗ ซึ่งพบปัญหาเรื่องการเขียนเพื่อการตอบข้อสอบไม่
ประสบความสำเร็จมากนัก กล่าวคือเมื่อปีการสอบคราวก่อนยังไม่ได้ทรงกำหนดเวลาที่ใช้ในการ
สอบ เนื่องด้วยพระที่เข้าสอบยังไม่มีควมถนัดนักสำหรับวิธีการเช่นนี้โดยคร่าวว่า “เปนแต่ยังมี
เพื่อนเขียนอยู่ด้วย ๓ รูปก็เปนใช้ได้” มาในคราวนี้ ทรงสังเกตเห็นว่าผู้สอบสันทัดในการเขียน
โดยมากแล้ว แต่เอาเวลาไปใช้เพื่อครีตรองเสียมากเป็นการทำให้เสียเวลา ตั้งแต่บัดนี้ไปจึงทรง
กำหนดเวลาเขียนข้อสอบโดยระยะเวลาที่แน่นอน พอเหมาะแก่ประโยคที่โปรดฯ ให้เขียนบอกไว้ใน
ณ สถานที่สอบ ดังนั้นผู้เข้าสอบจึงต้องเขียนและส่งประโยคคำตอบให้แล้วเสร็จทันเวลาที่กำหนด
เอาไว้ ถ้าทำส่งไม่ทันกำหนดก็ถือเป็นสอบตกในการเขียน หรือถ้าส่งไปคำตอบที่เขียนไม่เสร็จ
โปรดฯ ให้กรรมการสอบรับตรวจ แต่จะได้หรือตก สุดแต่แต่ความรู้ที่ผู้เข้าสอบตอบมา^{๔๖}

เมื่อผ่านขั้นตอนการพิจารณาผลการเรียน การสอน และการสอบไปได้อยู่ในวาระการประชุม
เพื่อประมวลผลการจัดการศึกษาในรอบปีที่ผ่านมา แล้วนำรายละเอียดไปลงให้ทราบใน “หนังสือ
แถลงการณ์คณะสงฆ์” และ “ธรรมจักร” รวมทั้งที่ถูกนำไปตีพิมพ์ใน “หนังสือราชกิจจานุเบกษา”
ด้วย อันเป็นการทำให้ทราบโดยทั่วกันในพระราชอาณาจักรนอกเหนือไปจากที่จะรับรู้กันแต่เพียง
ในสังฆมณฑล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขั้นตอนการทำให้เป็นทางการที่ผูกพันอยู่กับเรื่องของอำนาจใน
การบังคับบัญชา และมีความเป็นระเบียบแบบแผนมากกว่าหากจะเทียบกับการจัดองค์กรรัฐและ
องค์กรสงฆ์ที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับ “ความไม่แน่นอน” อันเป็นลักษณะที่ “รัฐก่อนสมัยใหม่” กระทำกัน
ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐยังไม่สามารถ “ผูกขาด” อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้ หากค่อมมารวมอำนาจ
ของรัฐส่วนกลางมีมากขึ้น จึงทำให้ลักษณะสำคัญของความ “เข้มงวด” มีมากขึ้นตามไปด้วย และ
เป็นสัดส่วนของการจัดการปัญหาความไม่ได้มาตรฐานในที่นี้และที่อื่นๆ ความสับสนของรัฐบาล จะเห็น

^{๔๕} แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิแมต์, ๒๔๕๖), หน้า ๕๒๘ - ๕.
ประกาศเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๖ เลขที่เอกสาร ที่ ๕/๒๔๕๖ หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตาม
ต้นฉบับ

^{๔๖} แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิแมต์, ๒๔๕๗), หน้า ๕๒๘.

ได้จากการดำเนินการเรื่องของสงฆ์ในส่วนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีหน้าที่รับผิดชอบและดูแล โดยได้รับการโปรดเกล้าฯ จากรัชกาลที่ ๖ ให้เป็นที่สมเด็จพระสังฆราช (เจ้า) ที่ทรงมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการเต็มตัวว่าครั้งรัชกาลที่ ๕

ความเป็นมาตรฐานและความเป็นสากลทางการประมวลเอาความรู้จากตัวผู้เข้าสอบ รวมถึงผู้รับสารจากแหล่งที่มาเดียวกัน ถูกทำให้เป็นระบบชนิดเดียวกันพร้อมๆ กับที่ตัดขาดลักษณะทางจารีตเดิม ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้จากการวัดความรู้จากการสอบโดยวิธีการแปลด้วยปากเปล่าได้ถูกแทนที่โดยวิธีการสอบด้วยการเขียนอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ และโลกแห่งมุขปาฐะที่เป็นวัฒนธรรมเดิมก็ได้ค่อยๆ ยุติบทบาทลงในที่สุด ทั้งนี้จะเห็นได้จากความใน “ประกาศเลิกแปลบาฬีด้วยปากใช้เขียนแทน” ที่ว่า

“สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นประกาศไว้ว่า ตั้งแต่ได้จัดวิธีสอบความรู้บาฬีซึ่งเคยใช้แปลด้วยปากมาเป็นเขียน นักเรียนเจริญขึ้นด้วยความรู้โดยลำดับ ทั้งในส่วนบาฬี ทั้งในส่วนอักษรสมัย ได้ลองสอบบาฬีประโยค ๕ ด้วยวิธีให้เขียน เห็นว่าใช้ได้แล้ว ทำความสวดทบทวนขึ้นอีกมาก ๆ บัดนี้ผู้เรียนย่อมคุ้นเคยกับการเขียนโดยมากแล้ว เป็นเวลาสมควรจะเลิกการสอบให้แปลด้วยปาก ใช้สอบด้วยวิธีให้เขียนทั่วถึงกัน ฯ

เพราะเหตุนั้น เมื่อได้พระบรมราชานุญาตแล้ว ตั้งแต่การสอบจำนวนศกษา ๒๔๕๘ ประโยค ๔ แลประโยค ๖ ขึ้นไป ที่ยังใช้แปลด้วยปากนั้น จักสอบด้วยวิธีให้เขียน ฯ สำนักเรียนทั้งหลายจงฝึกสอนศิษย์ไว้ในทางนี้ ฯ”^{๕๐}

จะเห็นได้ว่าปัญหาทางภาษาที่ถูกพิจารณาขึ้น เป็นความสำคัญของกระบวนการประมวลงานอันอิงอยู่กับการกิจทางด้านศาสนา ดังความเป็นเหตุเป็นผลในการที่จะต้องสร้างตัวอักษรและการสื่อสารเป็นของตนเอง (สยาม - ไทย) โดยเริ่มจากคำริที่จะตีพิมพ์พระไตรปิฎกของสยามรัฐให้ปรากฏสู่สายตาประชาคมโลก ซึ่งเป็นจุดเริ่มของที่มาในปัญหาเรื่อง “จุดยืน” ของอุดมการณ์แห่งภาวะความเป็นรัฐของสยามก่อนที่จะกระจายตัว และขยายผลเป็นวัฒนธรรมที่ต้องเรียนรู้และพึงปฏิบัติร่วมกันในมวลหมู่ที่เรียกว่าสังคมรัฐ อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนการพิมพ์พระไตรปิฎกยังไม่เสร็จสิ้นเสียทีเดียวนัก เนื่องจากจำนวนการพิมพ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดและส่วนหนึ่งได้พระราชทานเพื่อเผยแพร่ทั้งในพระราชอาณาจักรและต่างประเทศ โดยยังได้รับความสนใจจากผู้มีจิตศรัทธาจึงเป็นเหตุให้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกซ้ำเป็นครั้งที่สอง

^{๕๐}ที่ ๓/๒๔๕๘ “ประกาศเลิกแปลบาฬีด้วยปากใช้เขียนแทน” ใน แฉลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓ (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพเฉลิม, ๒๔๕๘, หน้า ๕๓๐ - ๕๓๑. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

จ. การพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

หลังจากที่การพิมพ์พระไตรปิฎกเพื่อเฉลิมฉลองพระราชพิธีรัชดาภิเษกเสร็จสิ้นลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกซ้ำเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๕) เนื่องจากเป็นที่ต้องการของผู้มีจิตศรัทธาจำนวนมาก^{๕๒} ทว่าโครงการนี้ได้เริ่มขึ้นจริงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ โดยรัชกาลที่ ๕ ทรงมอบหมายให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับหน้าที่เป็นแม่กองจัดการชำระตรวจสอบทั่วไป ทั้งนี้ได้พระราชทานเงินค่าจำหน่ายพระไตรปิฎกคราวก่อนจำนวน ๗๐๐ ชั่งเป็นทุนในการตีพิมพ์^{๕๓} คณะกรรมการในการจัดการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ได้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ พระยาวุฒิการบดี เพื่อรับสนองตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งผลจากที่ประชุมลงความเห็นว่าจะจัดให้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีที่ยังคงค้างให้สมบูรณ์คือ “พุทธทศนิกาย” อันประกอบด้วย “วิมานวัตถุ” “เปตวัตถุ” “ถรคาถา” “ถเรีคาถา” “จริยาปิฎก” “พุทธวงศ์” “อปธานชั้นต้นและปลาย” ที่ยังไม่ถูกตีพิมพ์ให้รวมเข้าไว้ในกรพิมพ์คราวนี้^{๕๔} นอกจากนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชปรารภถึงการตีพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ว่า เรื่องการพิมพ์ไม่เป็นปัญหาเท่ากับปัญหาการตรวจสอบที่ไม่ต้องพระราชประสงค์ที่พิมพ์ขึ้นอย่างลวก ๆ เพราะทรงดำริเห็นว่าคณะกรรมการผู้ตรวจสอบต้นฉบับพระไตรปิฎกควรเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถจริง^{๕๕}

^{๕๒} สจข. ร.๕ ศ. ๑๕/๘, “การสร้างพระไตรปิฎกพิมพ์และการพิมพ์อรรถกถาเพิ่มเติม” (๑๓ ก.พ. ๑๑๒ – ๕ ก.ย. ๑๑๕).

^{๕๓} สจข. ร.๕ ศ. ๑๕/๒๗, “พิมพ์พระไตรปิฎก” (๑๒ ส.ค. ๑๒๒ – ๔ ก.ย. ๑๒๕) และ สจข. ร.๕ ศ. ๑๕/๒๗ เล่ม ๒, “สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ พระยาวุฒิการบดี ที่ ๑/๕๖๗ ลงวันที่ ๑๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒” อ้างถึงใน นิตยา วงศ์วิวัฒน์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา,” หน้า ๑๕๕.

^{๕๔} นิตยา วงศ์วิวัฒน์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา,” หน้า ๑๕๖.

^{๕๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ทรงพระราชกรุณา

ผลจากที่ประชุมเห็นพ้องว่าควรให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้กำหนดแผนการ และให้กรมราชบัณฑิตคิดคำเป็นภาษาไทย แต่ยังคงเครื่องหมายแบบฝรั่งไว้ และใช้ตัวคั่นตามอย่าง ขอม ต่อมาจึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้ตรวจสอบต้นจากฉบับของขอม ต่อมาจึงให้คัดเป็น ภาษาไทยจากอักษรขอมแล้วทำการตรวจสอบ^{๕๖} แม้วารัชกาลที่ ๕ จะทรงไม่เห็นชอบกับวิธีการใช้ ตัวอักษรขอมในการพิมพ์ครั้งนี้^{๕๗} และการพิมพ์ต้องพบปัญหาด้านการเงินทุน ปัญหาการทุจริต ฯลฯ อย่างไรก็ตามท้ายที่สุดแล้วพระไทรปิฎกก็สามารถถูกตีพิมพ์ซ้ำขึ้นอีกครั้ง ซึ่งได้สะท้อนให้เห็น ถึง “ความร่วมมือร่วมใจ” ในการเป็นเจ้าของพระพุทธศาสนาของทางฝ่ายราชบุตร คหบดี ขุนนาง โดยการออกทุนทรัพย์เป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์พระไทรปิฎก อย่างไรก็ตามโลกของความรู้และอำนาจกับ โลกของทุนทรัพย์และรสนิยมมีจำเป็นต้องสอดคล้องกันนัก เพราะตัวบทในพระไทรปิฎกได้ถูก กำหนดขึ้นจากการกำกับและชำระของเบื้องบน ทว่าหน้าที่ของผู้รับสารคงเป็นไปได้แต่เพียงผู้ศึกษา หรือเป็นผู้มีจิตศรัทธาเท่านั้น

โครงการพิมพ์คัมภีร์พระไทรปิฎกซึ่งเป็น “ตัวแทน” ความรู้ทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุด ซึ่งรัฐมุ่งปรารถนาสร้างขึ้นอย่างสมบูรณ์ และจะนำไปสู่การเผยแพร่ความรู้ทางพุทธศาสนา และ รวมไปถึงคำสอนอื่นๆ ที่ถูกบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาแบบสมัยใหม่อันจะตามมา ภายหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำคัญและบทบาทในงานพระนิพนธ์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่จะทรงมีตามมา รวมถึงเรื่องของภาษาและตัวอักษรประจำรัฐไทยซึ่ง กระบวนการที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้จะเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างกัน อันติดตามากับโลกแห่ง ความรู้คือหนังสือ การเรียน การสอน การสอบ การพร่ำบ่น วัฒนธรรมและความเชื่อ ฯลฯ ภายหลัง

โปรดเกล้าฯ พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายถวัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา ณ เมรุหน้าพลับพลาอิส ริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๐), หน้า ๗๗ – ๗๘. พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒ ณ พระที่นั่งบรมมาตมณีสถิต

^{๕๖} สจข. ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒. ควรกล่าวด้วยว่าการตรวจสอบพระ คัมภีร์ในครั้งนี้ตามที่ปรากฏเป็นหลักฐานได้ใช้การเปรียบเทียบจากพระคัมภีร์ทั้ง “ฝ่ายเหนือ” และ “ฝ่ายใต้” เพื่อ เป็นการสืบหาว่าแต่เดิมบาลีใช้ภาษาอะไร การแยกนิยายออกจากกันเริ่มขึ้นเมื่อใด โดยทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเริ่ม จากครั้งทูตยิวสังคายนาที่เกิดการแยกฝ่ายมหายานไปทางเหนือและหินยานลงมาทางตอนใต้คือลังกา ทั้งนี้ทรงกล่าว ว่าพระคัมภีร์ทางใต้จะถูกทยอยพิมพ์และค่อยแต่งค่อเดิมเรื่อยมา

^{๕๗} สจข. ร. ๕ ศ. ๑๕/๒๗ เล่ม ๒, “พระราชกระแสรัชกาลที่ ๕ ตอบ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ เรื่อง พระไทรปิฎก” อ้างถึงใน นิติชา วงศ์วิวัฒน์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา,” หน้า ๑๕๗.

จากที่อำนาจและกลไกแห่งรัฐ ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการผลิตคนตามระบบการศึกษาได้รุดคืบไปทั่ว ปริมาณคนที่กระบวนการที่รัฐสร้างขึ้นสามารถเดินทางเข้าไปได้ถึง

๒. งานพระนิพนธ์พุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ก. ความนำ

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา ได้ปรากฏมีงานนิพนธ์ที่ว่าด้วยประวัติของพระสมณโคดมที่ถูกสร้างขึ้นอย่างน้อยสามสำนวนด้วยกัน คือ พระปฐมสมโพธิกถาสำนวนของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนิธิโนรส ปฐมสมโพธิความของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) และพุทธประวัติสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่ง ที่งานนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธองค์ทั้งสามสำนวนมีก็คือ การเล่าเรื่องราวในชีวิตพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานเป็นอย่างน้อยที่สุด และความทั้งหมดรวมไว้เป็นฉบับเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานนิพนธ์ชิ้นหลังสุดที่เขียนขึ้นเมื่อกกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้บรรยายความซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นงานชีวประวัติ (biography) ที่สมบูรณ์ที่สุดสำนวนหนึ่งเท่าที่การเขียนประวัติของบุคคลจะพึงกระทำได้ อันจะส่งผลต่อการเขียนพุทธประวัติที่จะมีตามมาในภายหลัง รวมทั้งความเข้าใจและการรับรู้พุทธประวัติที่เป็นแม่แบบในสังคมไทยต่อมาอีกด้วย

ทั้งนี้อาจพิจารณาได้ว่า ส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลทางวัฒนธรรมของโลกตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามายังสยาม และได้รับความสนใจจากบรรดาชนชั้นนำสยาม เพราะลักษณะแห่งความเป็นชนชั้นนำที่นอกเหนือไปจากการมีทรัพย์สินสูงค่าแล้วนั้น ชนชั้นนำยังมีความสนใจใคร่รู้ในวิทยาการที่หลั่งไหลเข้าจากอีกฟากหนึ่งของโลก นั่นก็คือการสามารถเข้าถึงความรู้ในอีกทัศนะหนึ่ง ความรู้เช่นนี้จะส่งผลกระทบต่อความสนใจที่มีต่อการมองพระประวัติของพระพุทธเจ้าที่ได้แปรเปลี่ยนไปจากจารีตความรู้และความสนใจแบบเดิม จนกลายมาเป็นทัศนคติที่มีต่อชีวิตของพระพุทธเจ้าดังปรากฏเป็นการเล่าเรื่องแบบพุทธประวัติ ที่เป็นประวัติพระศาสดาเหมือนศาสนาอื่น ควรกล่าวด้วยว่า ความรู้ทางพุทธศาสนาเมื่ออยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ได้ถูกทำให้กระฉ่างและสัมผัสได้ โดยผ่านกระบวนการตั้งคำถามหรือวิธีวิทยาแห่งความเป็นศาสตร์ ดังเช่นตัวอย่างในบทปฏิพากย์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ^{๕๔} ที่เป็นตัวอย่างการแสดงความส่วนหนึ่งซึ่งไม่ใช่ “การมอง” พุทธศาสนาโดยพื้นฐานของความเชื่อและศรัทธาเพียงโดดเดี่ยว

^{๕๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๑๔).

หากแต่เป็นการตั้งคำถาม ปัญหา หรือโลกทัศน์ที่ใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ พัฒนาการเช่นนี้คงมีเรื่อยมาจนถึง “พุทธประวัติ” จำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสซึ่งได้ทรงรวมวิธีการและลักษณะความพยายามที่จะทำให้เป็นวิทยาศาสตร์ โดยไม่ทรงมุ่งเน้นคติความศรัทธาเป็นสำคัญ^{๕๕} แม้จะเป็นสิ่งที่มาคู่กับหัวข้อธรรมะของพุทธศาสนาก็ตาม หากแต่ทรง “ไปไกลกว่านั้น” ทรงอธิบายท้องเรื่องที่เป็นอภินิหารต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ให้กลายเป็นคำอธิบายที่ “มีเหตุ มีผล” สามารถสัมผัสและเข้าใจได้สะดวก

สำหรับงานพุทธประวัตินิพนธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนมากมักถูกอธิบายว่าเป็นผลมาจากโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ รวมถึงพัฒนาการต่อมาทำให้เกิด “ขบวนการปฏิรูปศาสนา” ของธรรมยุติกนิกายโดยวชิรญาณภิกขุและสาธุศิษย์ ซึ่งตั้งอยู่บนข้อเสนองานเขียนเป็น “เหตุผลนิยม – มนุษยนิยม”^{๕๖} แต่การอภิปรายในที่นี้มุ่งเน้นพิจารณาความเกี่ยวเนื่องของกระบวนการทางการเมืองในการสร้างพุทธประวัติขึ้น ซึ่งจะสัมพันธ์กับลักษณะงานเขียนทางประวัติศาสตร์ คือการสร้างงานนิพนธ์ทั้งที่เป็น “พุทธประวัติ” และ “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” หรือที่จะมีมากกว่านั้นก็ดี สิ่งเหล่านี้ได้

^{๕๕} สำหรับปัญหาเรื่อง “ศรัทธา” เป็นความคิดที่พระไตรปิฎกบัญญัติว่า พุทธบริษัทควรให้เคารพสักการะ เพราะนอกจากการมีศีล มีธรรม ความเพียร ฯลฯ แล้ว อินทรีย์ ๕ ที่กล่าวถึง “ธรรมะอันเป็นใหญ่มีศรัทธา” ก็เป็นหลักปฏิบัติสำคัญโดยพื้นฐานในพระพุทธศาสนา หรือกระทั่งความคิดในเรื่อง “อิทธิบาท ๔” หรือ “อิทธิบาทวิงค์” ในพระสุตตันตปิฎก อันหมายถึง คุณให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่าง ดังเช่นในข้อ “จันทะ” คือความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ก็ทำให้เข้าใจได้ว่าความมุ่งหมายในทางธรรมโดยพื้นฐานที่สุดแล้ว การเข้าถึง “วัตถุวิสัย” ใดๆ ก็ตามมนุษย์ย่อมต้อง “ความศรัทธา” เป็นตัวตั้ง ขณะที่ศีลธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้น แม้ว่าศรัทธาจะไม่ถูกทำให้เด่นชัดเท่ากับความรู้ “ที่เป็นเหตุเป็นผล” ซึ่ง “ความเป็นเหตุเป็นผล” ที่ว่านี้เกิดจากเงื่อนงำซึ่งทำให้สมาชิกภายในรัฐต้องอยู่ภายใต้แบบแผนเดียวกันและปฏิบัติตามข้อกำหนด ก็เป็นลักษณะทาง “ศรัทธา” อีกลักษณะหนึ่งที่วางอยู่บน “เหตุผล” ซึ่งพระองค์ทรงกระทำให้พ้องกับ “ระบบราชการ” ทำให้พุทธศาสนาและการศึกษาพระศาสนาถูกโอนเข้าสู่ระบบดังกล่าว

^{๕๖} ดูการอธิบายทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ได้ในงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗๓ – ๔๘๔. คำอธิบายทางประวัติศาสตร์ลักษณะดังกล่าวจะส่งอิทธิพลต่องานศึกษาที่มีตามมา เช่น พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต** (กรุงเทพฯ: โกมลคิมทอง, ๒๕๔๖); อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ – พ.ศ. ๒๔๗๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑). และ ภัทรพร ช้างแก้ว, “พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่สมัย ร.๕ – ร. ๖,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕). เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีความเห็นอีกมุมมอง เช่น งานเขียนของ ส. ธรรมยศ, **พระเจ้ากรุงสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๒** (มดิชน: กรุงเทพฯ, ๒๕๔๘). ที่มองว่าแท้ที่จริงแล้วขบวนการธรรมยุติเป็นเรื่องอุบายทางการเมืองของรัชกาลที่ ๔ มากกว่ากระบวนการที่เรียกว่า “เหตุผลนิยม”

สถาปนา “ความจริง” ขึ้นมาเป็นตัวแบบทางวัฒนธรรมของสังคมที่สมาชิกในสังคมนั้นรับรู้ เชื่อ เคารพ หรือศรัทธา ฯลฯ ทั้งหมดจะถูกกระทำซ้ำภายใต้ความรู้ที่ถูกทำให้รู้จากผู้สถาปนาอุดมการณ์ และจะไปสัมพันธ์กับกรอบ โครงสร้างทางอุดมการณ์แห่งรัฐประการอื่นๆ ทำให้ถึงที่สุดแล้วเกิด กระบวนการทำงานร่วมกันเพื่อให้อุดมการณ์สัมฤทธิ์

ข. ที่มาและลักษณะใน “พุทธประวัติ” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พุทธศาสนานิกายเถรวาทในส่วนของพระไตรปิฎกไม่ปรากฏการกล่าวถึงพุทธประวัติในแง่ที่เป็นเรื่องราวของพุทธโคดมตั้งแต่ต้นจนจบไว้เป็นความฉบับเดียวกัน แม้ว่าพระสูตรและพระวินัย จะมีความที่กล่าวถึงอยู่หลายตอนก็ตาม ที่ได้บอกเรื่องราวบางส่วนในช่วงชีวิตของพระพุทธองค์^{๑๐} กล่าวกันว่า ความคิดที่จะรวบรวมพระสูตรให้เป็นหมวดๆ ได้เริ่มมีมาตั้งแต่ครั้งสังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว ดังนั้นจึงได้จัดพระสูตรต้นฉบับออกเป็นนิกายเรียกชื่อต่างๆ ในชั้นหลัง เช่น คัมภีร์สูตรสังหะฯ ซึ่งความพยายามที่จะรวบรวมพระสูตรต่างๆ ในลักษณะเดียวกันกับครั้งโบราณกาลเคยทำ และมาบรรลุผลส่วนหนึ่งเมื่อมีการพิมพ์ “หนังสือพุทธสมัย”^{๑๑} ออกเผยแพร่ โดยแปลพระสูตรออกเป็นภาษาไทย ซึ่งหมวดที่จัดนั้นแบ่งออกเป็น ๖ ปริจฉา ได้แก่ พระสูตรในปริจฉาที่ ๑ เป็นพระพุทธานุสสติประทานแก่คนที่ยังไม่เลื่อมใส อันจะแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาชาญฉลาดในเทศนาวิธีของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นอย่างไร ในปริจฉาที่ ๒ แสดงถึงอนุศาสนคติที่เป็นธรรมชาติของคฤหัสถ์ชน ปริจฉาที่ ๓ แสดงธรรมะที่ทรงตรัสสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ ปริจฉาที่ ๔ แสดงธรรมในส่วนที่เป็นพระปรมาตม์ ปริจฉาที่ ๕ กล่าวว่าด้วยข้อธรรมะเป็นที่สาธุการ และในปริจฉาที่ ๖ เป็นส่วนของสาวกภิกษุ และคำสอนของพระสาวก

“หนังสือพุทธสมัย” มีที่มาจากการเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองในพระราชพิธีรัชดาภิเษกฉลองศิริราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์สมบัติครบ ๒๕ ปี โดยเริ่มขึ้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๒ เมื่อพิมพ์เสร็จจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระราชศรัทธาแด่พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ในวโรกาสที่พระองค์ทรงสร้างพระไตรปิฎกพิมพ์ ๑๐๐๐ จบ ความมุ่งหมายที่นำมาสู่การรวบรวมพระสูตรเข้าด้วยกันนี้ไม่ใช่สำหรับการเทศนา ดังนั้นจึงไม่ปรากฏการยกพระบาลีขึ้นตั้งเป็นบทกวีแบบ ข้ายังไม่มีคำอธิบายในท้องเรื่อง และไม่ได้ปันส่วนหนังสือให้เหมาะแก่กัณฑ์ หากแต่เป็นความมุ่งหมายที่จะใช้สำหรับเป็นพระคัมภีร์ เพื่อ

^{๑๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์,” หน้า ๔๕๕.

^{๑๑} พุทธสมัย เล่ม ๑ (ม.ป.ท., ร.ศ. ๑๒๕).

ผู้อ่านจะได้รู้กระแสความแห่งพระบาติตามแนวเดิม สำหรับส่วนของโวหารจะแปลตามพระบาติไป แต่เรื่องสำนวนอาจจะมิกล่าวซ้ำความกันได้ ดังนั้นจึงป็นเรื่องออกเป็นท่อนๆ เพื่อความราบรื่นในการอ่านเป็นที่สุด^{๖๓}

อย่างไรก็ดี นอกจากหนังสือพุทธสมัยที่เป็นความพยายามในการร้อยเรียงเรื่องราวที่เป็น “ประวัติในสมัยพุทธกาล” แล้ว ยังได้มีการผลิตชุดความรู้ในลักษณะใกล้เคียงกันขึ้นมาคือ “วรรณนาพุทธสมัย”^{๖๔} ซึ่งถูกจัดเป็นธรรมสมบัติหมวดที่ ๔ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการฝึกภิกษุสามเณรนักเรียนให้ได้ความเข้าใจกว้างขวางในทางธรรมมากขึ้น ลักษณะการประพันธ์ในวรรณนาพุทธสมัยจะอธิบายความในพระสูตรจากพุทธสมัยให้กระจ่าง เพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้น โดยใช้วิธีการเขียนโต้ตอบแบบ “ปุจฉา – วิสัชนา” ทั้งนี้ได้รวบรวมเรื่องจากกลุ่มผู้แต่งที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ในสังกัดแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย แล้วนำมาตีพิมพ์ลงในหนังสือ “ธรรมจักขุ” ก่อนที่จะรวบรวมเป็นฉบับเดียวกันเพื่อจำหน่าย อาจพิจารณาได้ว่า เรื่องพุทธประวัติและความรู้เกี่ยวกับพระศาสนาต่างๆ ของทางธรรมยุติกนิกาย จะถูกรวมเข้าไว้ด้วยกันและเผยแพร่ในหนังสือธรรมจักขุ จากสภาพเดิมที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจาย แล้วให้ชื่อใหม่ว่า “หนังสือธรรมสมบัติ”

ค. ธรรมจักขุ

หนังสือธรรมจักขุถือเป็นส่วนหนึ่งในการกิจของมหามกุฏราชวิทยาลัย ธรรมจักขุเป็นนิตยสารรายเดือนมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เริ่มออกครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑ (หรือ พ.ศ. ๒๔๓๑) และยังคงมีจำหน่ายอยู่จนถึงปัจจุบัน) คือหลังจากการตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยมาแล้วหนึ่งปี วัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้คำสอนทางพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังมหาชน ในระยะแรกๆ เรื่องที่ลงในหนังสือธรรมจักขุจะได้จากกรรมการของมหามกุฏราชวิทยาลัยทั้งที่ช่วยกันแต่งบ้างแปลบ้าง และเรื่องจากผู้รู้อื่นๆ ช่วยเขียนส่งมาลงตีพิมพ์บ้าง ต่อมาก็ให้พระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยช่วยกันแต่งความขึ้น โดยถือว่าเป็นการฝึกฝนความสามารถไปในตัว กิจกรรมดังกล่าวนี้ถือได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงบทบาทสำคัญในการวางรากฐานทั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยและหนังสือธรรมจักขุ โดยพระราชทานความเห็นเกี่ยวกับการจัดทำหนังสือไว้ว่า จุดมุ่งหมายของหนังสือธรรมจักขุคือเป็นที่รวบรวมเรื่อง

^{๖๓} พุทธสมัย เล่ม ๑, หน้า ๒. และ นันทนา วัฒนสุข, “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๒๖๔.

^{๖๔} วรรณนาพุทธสมัย (ม.ป.ท., ม.ป.พ.).

ต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือเก่าๆ ซึ่งอ้างกันว่าเป็นพระคัมภีร์ในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นหนังสือที่จะจัดพิมพ์ขึ้นก็เพื่อ “รักษาประโยชน์” ไว้ ดังปรากฏเป็นพระดำรัสว่า

“...เหมือนแปลนโรงธรรมสภาที่ให้ผู้่านเข้าไปฟังถ้อยคำแสดงความคิดเห็น ของนักปราชญ์ในปางก่อนมีพระพุทธเจ้าแผ่นดิน...”^{๖๕}

ดังนั้น จึงทำให้การวางเรื่องในหนังสือธรรมจักษุเป็นไปตามพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๐ ส่วน มีรายละเอียดดังนี้

๑. พุทธสมัย คือ พระสูตรพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนประชาชนในสถานนั้นๆ
๒. คำอธิบายความแห่งพระสูตรที่ได้แสดงแล้วนั้น โดยปุจฉาและวิสัชนา เพื่อผู้อ่านจะเข้าใจชัด
๓. พุทธานุพุทธประวัติ คือ เรื่องของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก
๔. คำอธิบายความแห่งพุทธานุพุทธประวัติ โดยปุจฉาและวิสัชนาในข้อความที่หนังสือต่างๆ เก่าแก่งแย่งกัน เพื่อเป็นทางวินิจฉัยแก่ผู้อ่าน
๕. ปกิณณ์เทศนา คือ ธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดที่พระพุทธเจ้าตรัสในที่นั้นๆ ไม่ถึงกับจะจัดไว้ในพุทธสมัยได้
๖. กถามรรค คือ เรื่องที่แต่งตามอัธโนมติของผู้แต่งว่าด้วยธรรมะนั้นๆ
๗. ธรรมเหตุย คือ ข้อความที่เป็นหัวใจแห่งธรรมะ
๘. สุกายิต นิทานสาธก
๙. หนังสือที่นักปราชญ์สมัยก่อนได้แต่งไว้
๑๐. เรื่องเบ็ดเตล็ดมีพุทธศาสนาทางฝ่ายมหายาน และข่าวของมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น^{๖๖}

บรรดาความรู้ที่ผู้อ่านหรือศาสนิกชนจะได้รับจึงเป็นเรื่องที่คัดมาจากพระสูตร อรรถกถา หรือเรื่องแปลต่างๆ เหล่านี้เกิดจากการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงวางเงื่อนไขที่ผู้อ่านควรจะพึงรู้ไว้ ดังพระดำรัสว่า

^{๖๕} ธรรมจักษุ เล่ม ๑ ตอนที่ ๑ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๑๒. หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ควรกล่าวด้วยว่า ในระยะแรกการพิมพ์หนังสือของมหามกุฏราชวิทยาลัยจะพิมพ์ที่โรงพิมพ์อาหรับราตรี ภายหลังจึงได้สร้างโรงพิมพ์หนังสือขึ้นมาเป็นของตนเองคือ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ - ๑๓.

“...ผู้อ่านควรต้องรู้ว่าพระพุทธเจ้าท่านนั้น คือท่านผู้ชี้ แลคำสั่งสอนของท่านนั้นได้นำ สืบๆ กันมาอย่างไรก่อน จึงจะเข้าใจคำสั่งสอนของท่านที่ได้แสดงไว้ในหนังสือ ธรรมจักขุนี้ได้ชัดเจน ข้าพเจ้าได้คัดค้านไปในหนังสือพุทธสมัย ที่พระสงฆ์ได้ทูลเกล้า ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระราชพิธีรัชดาภิเษกเฉลิม พระราชศรัทธา ในการที่ทรงสร้างพระไตรปิฎกพิมพ์ขึ้นในครั้งนั้น...”^{๖๑}

ในเวลาต่อมา เนื่องจากเรื่องต่างๆ ที่ลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักขุได้รับความสนใจ ทำให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีพระดำริให้นำเรื่องที่เคยตีพิมพ์แล้วมาพิมพ์ ซ้ำอีกครั้ง และทำการจัดแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นหมวดๆ เพื่ออรรถประโยชน์ในการศึกษาหาความรู้ ทางพุทธศาสนา โดยทรงตั้งชื่อหนังสือชุดดังกล่าวนี้ว่า “ธรรมสมบัติ” เช่น ธรรมสมบัติหมวดที่ ๑ รวมพิมพ์เรื่องปฐมสมโพธิ ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ธรรมสมบัติหมวดที่ ๓ รวมพิมพ์พระสูตร แปลที่เรียกชื่อว่า “พุทธสมัย” เป็นต้น^{๖๒} ซึ่งต่อมาทรงกำหนดเป็น “แบบจัดเรื่องที่จะเรียงลงใน หนังสือธรรมจักขุ” ภายหลังจากที่ทรงนิพนธ์เรื่องและรวบรวมเรื่องที่จะนำมาลงตีพิมพ์เผยแพร่ โดยเริ่มเป็นรูปเป็นร่างตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๕ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

๑. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๑ คือ พระสูตรที่แสดงแก่คนยังไม่เลื่อมใส
๒. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๒ คือ พระสูตรแสดงข้อปฏิบัติแห่งคฤหัสถ์
๓. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๓ คือ พระสูตรแสดงข้อปฏิบัติแห่งบรรพชิต
๔. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๔ คือ พระสูตรแสดงพระปรมาตม์
๕. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๕ คือ พระสูตรแสดงปกิรินกกรรม
๖. พุทธสมัยปริจเฉทที่ ๖ คือ พระสูตรสวดภายิต
๗. ปุจฉาวิสัชนาความแห่งพุทธสมัยทั้ง ๖ ปริจเฉท
๘. พุทธธานุพุทธประวัติ คือ เรื่องพระพุทธเจ้าแลพุทธสาวก
๙. ปกิรินกเทศนา คือ ข้อที่เลือกเอามาจากพระสูตรแต่ไม่หมดทั้งเรื่อง
๑๐. กลามรรค คือ เทศนาที่เรียบเรียงเข้าเป็นกัณฑ์

^{๖๑} ธรรมจักขุ เล่ม ๑ ตอนที่ ๑ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๑๔. ควรสังเกตสรรพนามที่ทรงใช้ แทนตัวเองในที่นี้ด้วย และการให้เหตุผลที่ว่า “เป็นการสืบๆ กันมา” ว่าแท้จริงแล้วความรู้ที่พุทธศาสนิกชนหรือ ผู้อ่านจะได้รับเป็นความรู้ซึ่งมีที่มาจากแหล่งใด บุคคลใด

^{๖๒} ๑๐๐ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๕๓๖ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๗ - ๗๘.

๑๑. ธรรมกถุ์ คือ ข้อของธรรมนั้นๆ เช่นธรรม ๒ หมวดเป็นต้น
๑๒. สุกายิต คือ คำมคที่ชักเอามาว่าสั้นๆ มีใจความเป็นสุกายิต
๑๓. นิทานสุกายิต คือ สุกายิตนิทานสาธก
๑๔. มลิตบทปัญหา
๑๕. ข้อเบ็ดเตล็ด กล่าวถึงเรื่องพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นต้น และ
๑๖. รายงานและแจ้งความกิจการในมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๖๕}

จะเห็นได้ว่า การจัดวางโครงสร้างของเรื่องที่จะลงในธรรมจักขุครั้งนี้ได้เพิ่มเติมไปมากกว่าครั้งแรก ไม่ว่าจะเนื้อความหรือเรื่องที่ลงในฉบับ และสิ่งสำคัญตามมาก็คือ นอกจากการขยายเรื่องในส่วนของพุทธสมัยออกเป็นหกปริเฉทซึ่งมีความครอบคลุมท้องเรื่องในพุทธประวัติมากขึ้นแล้ว ยังทำให้การเล่าความในพุทธกาลกลายเป็นความจริงที่สัมผัสได้มากขึ้น ควรกล่าวด้วยว่า เนื้อความหรือท้องเรื่องที่เป็นส่วนในการเล่าเรื่องของ “พุทธสมัย” นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเลือกมาแต่เฉพาะในส่วนที่เป็นพระสุตตันตปิฎก หากจะวันไว้ซึ่งพระสูตรที่เป็นอรรถาธิบายแสดงความ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่ายังมีความสนทน่ห้อยู่ โดยทรงกล่าวไว้ว่า “อันไม่เป็นวิสัยแห่งปัญญา ซึ่งผิดต่อพุทธโฆษาทในกาลามสูตร”^{๖๖} เพราะฉะนั้น ความรู้ในพุทธสมัยที่เป็นเรื่องราวในพระชนมาชีพแห่งพระพุทธเจ้าที่เป็นนิรมานกายหรือประวัติของบุคคลคนหนึ่งนี้ได้เริ่มตั้งต้นขึ้นที่หนังสือธรรมจักขุ เริ่มจาก “หน่อเชื้อ” ในส่วนที่ว่าด้วย “พุทธานุพุทธประวัติ” ซึ่งเป็นพุทธประวัติ “ขนาดสั้น” ก่อนจะขยายกลายมาเป็นงานพระนิพนธ์พุทธประวัติที่สมบูรณ์กว่าในท้ายที่สุด

ง. งานพระนิพนธ์พุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

งานพระนิพนธ์พุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีลักษณะเป็น “งานชุด” กล่าวคือ มิได้มีพระประสงค์ที่จะทรงเขียนขึ้นเพียงแค่หนังสือพุทธประวัติเพียงเล่มเดียวเท่านั้น หากมีทรงต้องการให้งานพระนิพนธ์ความนี้มีขึ้นเป็นวาระๆ ไป เพราะอย่างน้อยที่สุดแล้ว โครงเรื่องของหนังสือพุทธประวัติประกอบด้วยพระนิพนธ์ดังนี้

^{๖๕} ธรรมจักขุ เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๒ จำนวนเดือนกันยายน ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๑๓๖๕ - ๑๓๖๖.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖๘.

๑. พุทธประวัติ เล่ม ๑^{๑๑}

๒. พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมโฆฏิกกาล^{๑๒}

๓. พุทธานุพุทธประวัติ^{๑๓}

๔. อนุพุทธประวัติ^{๑๔}

นอกจากนี้ อาจรวมถึง “ปฐมสมโพธิ”^{๑๕} ของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงชำระความ ซึ่ง “พุทธประวัติ” ส่วนนี้น่าจะมีความสอดคล้องกับพระประสงค์จึงเป็นเหตุที่ทรงชำระแล้วนำมาใช้เป็นหนังสือตามหลักสูตรการศึกษา โดยได้ทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์คานา เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔ ความว่า

“อันหนังสือพระปฐมสมโพธินั้นเป็นเรื่องแสดงประวัติของสมเด็จพระศาสดา จัดว่าเป็นสำคัญ ในหมวดนี้ว่าด้วยพระพุทธศาสนา แต่หาใช้หนังสือต้นเดิมอันมีมาแต่ครั้งสังคีติไม่ เป็นเรื่องที่เก็บข้อความอันกล่าวไว้ในหนังสือครั้งนั้นเป็นแห่งๆ บ้าง ในอรรถกถาฎีกานั้นๆ บ้าง ร้อยกรองขึ้นไว้ในชั้นหลัง หนังสือครั้งสังคีตินั้น แม้กล่าวถึงพระพุทธประวัติ แต่ก็เป็นตอนๆ ตามข้อความที่มุ่งจะกล่าวถึงเรียงเป็นคำของพระสังคีติจารย์บ้าง เรียงเป็นคำเล่าของสมเด็จพระบรมศาสดาบ้าง แต่ไม่มีสักเรื่องหนึ่งซึ่งกล่าวความแต่ต้นจนจบเพราะเหตุฉะนั้น หนังสือที่แต่งขึ้น ใช้นี้จึงมีสำนวนตามความพอใจของท่านผู้ริเริ่มผู้ร้อยกรองตามความนิยมที่เป็นไปในคราวนั้นๆ แม้ปฐมสมโพธิความนี้ก็เช่นนั้น”^{๑๖}

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธานุพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

^{๑๕} สมเด็จพระสังฆราช (สา), **ปฐมสมโพธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าคานา ข - ค. เป็นพระนิพนธ์คานาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔

ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนำ “ปฐมสมโพธิกถา” หรือ “พระปฐมสมโพธิกถา” จำนวนของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ที่ถูกเรียบเรียงขึ้นใหม่เมื่อ ร.ศ. ๑๒๔ นำไปทยอยลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือธรรมจักษุจนจบความ และภายหลังรวมเข้าเป็นเล่มให้ชื่อว่า “ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑ พระปฐมสมโพธิกถา แบบธรรมยุตต์”^{๑๓} ในการนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตรวจสอบต้นฉบับและทรงชี้ให้เห็นว่า ด้วยเป็นหนังสือสำหรับใช้เทศนา ทำให้ผู้นิพนธ์หรือเทศนามักมีอารมณ์ภกถาหรือคำปรารภตอนท้าย คือมีคำอุทิศเป็นคาถากับความอธิบาย ซึ่งทั้งสองมีแบบแผนแต่งขึ้นใช้เพื่อประโยชน์ในการแสดงธรรมะตามวาระโอกาสที่ผู้เทศนาจะเลือกหยิบความขึ้นกล่าว และอีกประการหนึ่งคือเป็นธรรมเนียมของหนังสือเทศนาที่ไม่มีใครคิดจะรักษาของเดิมให้คงอยู่ เจ้าของหนังสือจะเพิ่มเติมแก้ไขตัดทอนอย่างไร ก็ทำลงไป ในหนังสือของคน เพราะเหตุนี้หนังสือที่เขียนตามกันมาจึงได้ผิดเพี้ยน เช่น ลำดับพุทธศักราชที่กล่าวถึงในนั้น หนังสือสร้างในปีใด ก็เปลี่ยนเป็นศักราชปีนั้น จนสันนิษฐานไม่ได้ว่า หนังสือเดิมแต่งเมื่อพุทธศักราชเท่าไร^{๑๔}

อย่างไรก็ดี หลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเลือกชำระหนังสือปฐมสมโพธิเพื่อใช้สำหรับการศึกษาเป็นการชั่วคราว ต่อมาจึงทำให้ทรงนิพนธ์ประวัติพระศาสดาจำนวนของพระองค์ขึ้นเอง ดังที่ทรงให้ชื่อว่า “พุทธประวัติ” โดยงานพระนิพนธ์พุทธประวัติสามารถพิมพ์ขึ้นในช่วงที่องค์พระนิพนธ์ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่มีเพียงพุทธประวัติ เล่ม ๑ เท่านั้น ส่วนพุทธประวัติ เล่ม ๒ ได้ถูกค้นพบที่พระตำหนักจันทร์ภายหลังจากที่ทรงสิ้นพระชนม์ไปแล้ว^{๑๕}

^{๑๓} สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เสด็จสถิต ณ วัดราชประดิษฐ์ สถิตมหาสสิมาราม ทรงรจนา พระเจ้าน้องชายเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเรียบเรียง, “ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑ พระปฐมสมโพธิกถา แบบธรรมยุตต์” (ม.ป.ท., ร.ศ. ๑๒๔).

^{๑๔} วรรณกรรม “ปฐมสมโพธิกถา” เท่าที่สำรวจพบมีอยู่ ๖ ส่วน คือ ๑. เป็นจำนวนที่ว่ากันว่าค่าแก่ที่สุด มี ๒๒ ปริเฉท ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยกาล ๒. จำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส มี ๒๕ ปริเฉท ๓. จำนวนของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) มีความยาว ๑๐ กัณฑ์ ทรงเห็นว่ายาวเกินไปจึงตัดความให้สั้นเข้า ๔. จำนวนของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) เช่นกัน คือฉบับที่ทรงย่อลงมาคือเหลือเพียง ๓ กัณฑ์ ๕. จำนวนปฐมสมโพธิ มหาปธานทุกรกิริยา มีข้อความกล่าวถึงคอนพระสิทธิคละบ้านเพ็ญทุกรกิริยา ผู้แต่งคือ พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัชรพิตรพิมุข ๖. เป็นจำนวนของพระเถระ ๓๐ รูป แต่งถวายรัชกาลที่ ๕ มี ๓๐ ปริเฉท โดยถือเอาจำนวนของสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรสเป็นหลัก อ้างจาก นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา (พระนคร: พิษณุฯ, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐๓ - ๓๐๔. และ เสมอ บุญมา, อัคราธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพริ้ง, ๒๕๓๖), หน้า ก.

^{๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๒, หน้า คำนำ ก. โดยพุทธประวัติตอนนี้คือ “มัชฌิมกาล” และได้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

อาจเพราะพระราชภารกิจหลายประการทำให้พระองค์ไม่มีเวลาในการพระนิพนธ์ตามพระดำริ
ดังนั้นจึงน่าเป็นสาเหตุให้ทรงเล็งอักษร “พุทธประวัติ” จำนวนความอื่นใช้ไปพลางก่อนที่จะทรง
เขียนพุทธประวัติ (ภาคอื่นๆ) จำนวนของพระองค์แล้วเสร็จ

กว่า “พุทธประวัติ” จะเป็นรูปร่างอย่างที่เห็น “พุทธประวัติ” ต้องผ่านกระบวนการชำระ
หรือเขียนใหม่ และยังได้ขยายขอบข่ายแห่ง “พุทธประวัติ” ที่บริบูรณ์เกินกว่างานที่ว่าด้วยพุทธ
ประวัติจำนวนความอื่น ทั้งในแง่วิธีการเขียน เรียบเรียง ข้อมูล อย่างไรเสีย นี้มิใช่เกณฑ์พิจารณาการ
ให้ค่าความหมายทางญาณวิทยาและความงามทางภาษา หากแต่เป็นความต้องการที่จะอภิปรายเพื่อ
ทำความเข้าใจว่า กว่าจะมาเป็นพุทธประวัติได้นั้น งานพระนิพนธ์พุทธประวัติเกิดขึ้นด้วยภาวะ
อย่างไรและทรงใช้วิธีการอย่างไรเป็นสำคัญ

สำหรับเรื่องพุทธประวัติ ที่เป็นการพรรณนาความเป็นไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถูก
พิจารณาว่ามีความสำคัญในการศึกษาและการปฏิบัติทางพระศาสนา เนื่องจากการบรรยายถึง
พระพุทธรจรรยาเพื่อใช้เป็นแบบอย่างการสอนและศึกษาพระศาสนา อย่างไรก็ตาม จากจารีตเดิมใน
การบันทึกเรื่องราวที่เป็นพระประวัติของพระพุทธเจ้า ประวัติในพระพุทธศาสนาเท่าที่ปรากฏไม่มี
ลักษณะที่เป็นเนื้อความเดียวกันไปตลอดจนจบทั้งเรื่อง หากแต่เป็นการพรรณนาความที่หยิบยกใน
พระสูตรและรจนานเป็นภาษาบาลี มีรายละเอียดในแต่ละพระสูตรดังนี้ เช่น เรื่องการประสูติจะ
ปรากฏอยู่ในมหาปทานสูตรแห่งที่มณิกายมหาวรรค เรื่องครั้งทรงพระเยาว์อยู่ในติกนิบาตอังคุตตร
นิกาย เรื่องเหตุแห่งการเสด็จออกบรรพชาไปจนถึงพระปัญจวัคีสมาสำเร็จเป็นพระอรหันต์จะอยู่ในปาส
ราลีสูตรแห่งมัชฌิมนิกายมูลปิณณาสก์ เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้วทรงบำเพ็ญทุกขกิริยาจนได้
ตรัสรู้อยู่ในมหาสังกัจจตุสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ เรื่องตรัสรู้แล้วไปจนถึงพระอัครสาวก
บรรพชาปรากฏอยู่ในมหาวรรคแห่งพระวินัย และสุดท้ายตอนใกล้ปรินิพพาน ไปจนถึงการแบ่ง
พระบรมสารีริกธาตุตามนครต่างๆ ในมหาปรินิพพานสูตรแห่งที่มณิกายมหาวรรค

พระสูตรเกี่ยวกับพุทธประวัติข้างต้นจะอยู่ในส่วนของพระสูตรต้นคปิฎก แบ่งออกเป็น ๕
นิกาย ได้แก่

๑. ทิทถนิกาย (ที) เป็นชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว ประกอบไปด้วย ๓๔ พระสูตร ๓ พรรค
๓ เล่ม

๒. มัชฌิมนิกาย (ม) เป็นชุมนุมพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง มี ๑๕๔ พระสูตร ๓
ปิณณาสก์ ๓ เล่ม

๓. สังยุตตนิกาย (ส) เป็นชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่าสังยุตต์หนึ่งๆ
ตามแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกัน มี ๑๑๖๒ พระสูตร จัดเป็น ๕๖ สังยุตต์ แล้วประมวลเข้าอีกเป็น ๕ พรรค
๕ เล่ม

๔. อังคุตตรนิกาย (อ) เป็นชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่าเป็นนิบาตหนึ่งๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม จัดเป็น ๑๑ นิบาต รวมเข้าเป็นคัมภีร์ ๕ เล่ม มี ๕๕๕๗ พระสูตร

๕. ขุททกนิกาย (ข) เป็นชุมนุมพระสูตร หัวข้อธรรม คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด ทั้งนี้ การจัดคัมภีร์อื่นๆ ที่จัดเข้าไม่ได้ในนิกายทั้งสี่ข้างต้น มารวมไว้ในนิกายนี้ ประกอบด้วย ๑๕ คัมภีร์ แบ่งเป็น ๘ เล่ม คือ ๑. ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิตตออตตะกะ สุตตนิบาต (๑ เล่ม) ๒. วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา (๑ เล่ม) ๓. ชาตก (๒ เล่ม) ๔. นิตยเทศ มหานิตยเทศ (๑ เล่ม), จุฬนิตยเทศ (๑ เล่ม) ๕. ปฏิสัมภิทามัคค์ (๒ เล่ม) ๖. อปทาน (๑ เศษ ๒ ส่วน ๑ เล่ม) และ ๗. พุทธวงศ์ อริยาปิฎก (๑ ส่วน ๑ เล่ม)^{๔๐}

ทั้งนี้จากการอนุমানของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกล่าวว่า น่าจะเป็นเพราะพระคันถรจนายจารย์มุ่งที่จะกล่าวเทศนาบางประการ จึงเป็นเหตุให้ดึงเรื่องขึ้นมา กล่าวพอเป็นเหตุปรารภเทศนาที่เรียกว่า “อัฐอุปปัตติ” และเมื่อได้เรื่องมาก็จะทำการเขียนอย่าง คร่าวๆ เท่านั้น นอกจากนี้ในกรณีที่ได้เรื่องมาเพียงใดก็จะเขียนไว้เป็นคร่าวๆ ไป ดังนั้นเหตุที่ใน ปกรณ์เดียวกัน แทนที่จะเรียงไว้ในพระสูตรเดียวกัน เรื่องพุทธประวัติจึงกระจัดกระจายอยู่ในหลาย ที่โดยมิได้เรียงเรื่องไว้ ทำให้เนื้อความไม่เป็นเอกภาพ ดังลักษณะที่พบในพุทธประวัติตำนานก่อนๆ นอกจากนี้ลักษณะสำคัญอีกประการคือการอธิบายจากอรรถกถาอันเป็นส่วนการขยายความเพื่อให้พระธรรมมีความชัดเจนขึ้น บรรดาพระสงฆ์ในสมัยก่อนรู้ว่าเรื่องของพุทธประวัติมีความสำคัญ อย่างไร จึงพยายามเก็บเรื่องในปกรณ์นั้นๆ มาเขียนต่อกันเป็นอนุสนธิเข้าด้วยกันจนจบ ในภายหลัง ได้มีผู้สนใจสืบสวนไปถึงข้อความที่เขียนด้วยภาษามคธบ้าง ภาษาอื่นบ้าง หรือที่เป็นความอย่างย่อ บ้าง ความพิสดารบ้าง รวมทั้งที่ถูกพิจารณาว่าเป็นความที่ผิดบ้าง น่าเชื่อบ้างและไม่น่าเชื่อบ้าง ขึ้นอยู่กับการตีความตามสมัยนั้นๆ

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการเขียนที่พบในงานประเภทพุทธประวัติ กลับพบว่า แต่เดิมไม่ปรากฏการระบุช่วงเวลาในเหตุการณ์หรือท้องเรื่องที่แน่ชัด เช่น การจะกล่าวถึงความ เป็นไปต่างๆ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ไล่มาตั้งแต่การประสูติ เจริญพระชันษา หรือเมื่อภายหลัง ตรัสรู้แล้ว ความที่ปรากฏโดยมากที่พบได้คือการระบุเวลาในประวัติศาสตร์ที่ไม่ชัดเจนในแง่ของ เวลาและพื้นที่ นั่นคือ การใช้คำว่า “สมัยนั้น” เหมือนกันทุกตอน แต่ความในอรรถกถา ผู้รจนาคง เริ่มตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องของเวลา จึงได้สละมิติทางเวลาลงไป ทำให้ท้องเรื่องในอรรถกถา มีการแบ่งช่วงชีวิตของพระพุทธเจ้าออกเป็นกาล แล้วเลือกดึงนำมาแสดงตามแต่โอกาสจะอำนวย

^{๔๐} พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๒๘). และ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑ - ๒๒.

เช่น กาลตั้งแต่ครุสวัแบ่งออกเป็น ๓ ตอนด้วยกันคือ ตอนแรกเรียกว่าปฐมสมโพธิ ตอนกลางเรียกว่า มัชฌิมโพธิกาล และตอนหลังสุดเรียกว่าปัจฉิมโพธิกาล ทว่าพุทธประวัติในส่วนนี้ยังมีได้กำหนด แบ่งช่วงเวลาออกอย่างเป็นเกณฑ์แบบอาศรม หากแต่ได้ใส่เนื้อหาในส่วนที่ผู้รจนานขณะนั้นยังรู้สึก ว่าใหม่อยู่ และภายหลังน่าจะกำหนดเกณฑ์เอาจากช่วงที่ใกล้ปรินิพพาน โดยปล่อยตอนกลางไว้ยังไม่กระชับนัก ทั้งนี้ก็สุดแท้แต่ว่าจะสามารถขยายความได้มากน้อยเพียงไรทั้งในส่วนต้นและหลัง

จากลักษณะวิธีการประพันธ์พุทธประวัติที่ผ่านมา ทำให้พุทธประวัติถูกพิจารณาว่าเป็น เรื่องที่มุ่งไปในทางอภินิหารของพระศาสดา จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตั้งพระทัยในการเขียน “พุทธประวัติ” ส่วนของพระองค์^{๔๑} ไว้ว่า

“พุทธประวัติที่รจนานในภาษาไทยของพวกเรา มุ่งในทางแสดงอภินิหารของพระศาสดาก็มีแล้ว มุ่งในทางธรรมก็มีแล้ว ข้าพเจ้าเอง ก็ได้รจนามุ่งทางธรรมคราวหนึ่งแล้ว ที่มุ่งทางด้านานยังไม่มีเรื่องที่ปรารถนาบัดนี้ จึงมุ่งในทางแสดงตำนานเป็นที่ตั้ง ทั้งมุ่งจะแนะผู้เรียนให้รู้จักอ่านหนังสือถือเอาความ ท้องเรื่องเรียนเป็นตำนาน ชักเอาอภินิหารซึ่งท่านพรรณนาไว้มากล่าวในท้ายอธิการนั้นๆ เพื่อกันความพินเผื่อ แต่ได้เรื่องบริบูรณ์”^{๔๒}

ลักษณะของ “ตำนาน” ในที่นี้คือเรื่องราวที่เขียนเป็น “ประวัติศาสตร์” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการพรรณนาความโดยพื้นฐานว่า ใคร อะไร ที่ไหน และอย่างไรอย่างชัดเจน พร้อมอธิบายลดความอภินิหารให้เข้าใจได้ จึงมิใช่ตำนานที่เป็นเรื่องปรัมปรา หรือพรรณนาความแบบบุคลาธิษฐาน ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงแบ่งช่วงเวลาในพุทธประวัติออกเป็นวิภาคดังนี้

๑. วิภาคที่ ๑ แสดงปฐมกาล คือเรื่องเป็นไปในกาลก่อนแต่บำเพ็ญพุทธกิจ และปฐมสมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไปตามกาลแรกครุสวัที่จะพึงเก็บรวบรวมได้จากบาลีประเทศนั้นๆ
๒. วิภาคที่ ๒ แสดงมัชฌิมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไประหว่างแห่งปฐมโพธิกาล และปัจฉิมโพธิกาล ที่จะพึงเก็บรวบรวมได้จากพระสูตรทั้งหลาย จะกล่าวความเฉพาะเรื่องไม่มีอนุสนธิ

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์งานพุทธประวัติถึงภาคมัชฌิมโพธิกาล หรือในปัจจุบันเป็นหนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๒ เท่านั้น ส่วนพุทธประวัติ เล่ม ๓ เป็นการดัดแปลงมาจากเทศนาปฐมสมโพธิ ตอนปรินิพพานของสมเด็จพระสังฆราช (สา)

^{๔๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, หน้า ก. หมายเหตุ - การเน้นตัวหนาเป็นของผู้อ้าง

๓. วิชาที่ ๓ แสดงปัจฉิมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไปในกาลจวนนิพพาน ซึ่งมาในมหาปรินิพพานสูตร และอปรกาล คือเรื่องเป็นไปในภายหลัง ได้แก่เรื่องถวายพระเพลิงและแจกพระธาตุ

๔. วิชาที่ ๔ แสดงสังคีตึกถา คือเรื่องพระสาวกทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัย ตั้งเป็นแบบฉบับนำพระศาสนาสืบมา

จะเห็นว่า วิชาทั้งสองประการเป็นการเล่าเรื่องแบบชีวประวัติที่มีมิติเวลากำกับแน่ชัด ทำให้ผู้อ่านมองเห็นพัฒนาการในชีวิตของพระพุทธเจ้า สำหรับความมีน้ำหนักหรือสารัตถะที่จะทำให้งานพุทธประวัติมีความน่าเชื่อถือ และเพื่อความบันเทิงเป็นผลมากยิ่งขึ้นเห็นได้จากพระราชปรารภความว่า

“...การรจนาเรื่องเช่นนี้ มีประโยชน์จะได้รวบรวมข้อความที่ฟังเอาเป็นหลักฐานได้ขอท่าน ผู้สนใจในเรื่องนี้ ช่วยเสาะหาต่อไป ถ้าได้พบสอบสวนแก่เหตุผล ฟังรจนาขึ้นไว้ บอกแก่หนังสืออีกต่อหนึ่ง ความรู้ในเรื่องนี้ของคนชั้นหลังสุดของเรารเอง จะเจริญขึ้น โดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้จักอ่านแล้วและถือเอาความจากหนังสือ ก็นับว่าเจริญขึ้นตามกัน เป็นอันสมมุ่งหมาย เป็นเหตุปรารภรจนาหนังสือเรื่องนี้ขึ้นแล”^{๔๓}

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ด้านศาสนา ความเคลื่อนไหวทางความคิดที่ส่งผลต่อการรับรู้ในพุทธประวัตินำไปสู่ความเข้าใจทั้งแก่นธรรมและเรื่องราวที่เป็นสัมภคกายและธรรมกาย ที่ทำให้กลายเป็นนิรมลกายของพระพุทธเจ้า^{๔๔} หรือเป็นการละทิ้งความเข้าใจอย่างเดิมที่พุทธศาสนาในสยามเคยสมาทานมาก่อน ด้วยการประดิษฐ์สร้างอย่างเจตนา ลักษณะการเล่าเรื่องพุทธประวัติแบบชีวประวัติที่เน้นความสำคัญของตัวบุคคลเป็นไปพร้อมกับกระแสการเขียนงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ หรืองานเขียนประวัติศาสตร์ “ชาติ” ซึ่งเน้นศูนย์กลางอยู่ที่ชนชั้นนำสยาม นำไปสู่ลักษณะกลไกของรัฐตามที่ผู้สถาปนาอุดมการณ์วาดหวังรวมถึงการเป็นมรดกทางวัฒนธรรมแห่งชาติในท้ายที่สุดด้วย

^{๔๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, หน้า ๗.

^{๔๔} ดูรายละเอียดได้ใน เอกวิรัตน์ กอนเซ, **พระพุทธศาสนา: สารและพัฒนาการ**, นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล (พระนคร: พิมพ์ในงานศพ นางทองดี เอียวศรีวงศ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๔ – ๒๓.

จ. การค้นหาความจริงในกระบวนการสร้างพุทธประวัติ

ในขั้นตอนกว่าที่จะมาเป็น “พุทธประวัติ” ดังเช่นที่เป็นอยู่นี้ การหาความรู้และกระบวนการสร้างพุทธประวัติต้องผ่านการศึกษา ค้นหาข้อมูล หลักฐานและตรวจสอบเป็นอย่างมากหากเทียบกับขนาดความยาวของตัวเล่มพุทธประวัติดังที่ปรากฏ แต่นั่นหาใช่สาระที่แท้จริงความรู้แท้ไม่ หากแต่เป็นความพยายาม และ “ความสำเร็จ” ที่สอดคล้องกับกิจกรรมทางการเมืองและศาสนาที่ได้สร้างความรู้ฉบับมาตรฐานแห่งรัฐขึ้นมาควบคุมกันในเวลาเดียวกัน กิจกรรมทางด้านศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรับภารกิจรวบรวมพระสูตรและอรรถกถาธรรมขึ้น โดยมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นศูนย์กลางในการสร้างสถาปนา และทรงมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการที่เป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างพุทธประวัตินั้น เป็นผลสัมพัทธ์มาจากสภาพทางการเมือง กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ในการพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบรอบ ๒๕ ปี เกิดโครงการพระราชดำริที่มีผลต่อด้านศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวบรวมพระไตรปิฎกขึ้นที่เรียกว่า “พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์” ขึ้น ซึ่งความสำคัญประการหนึ่งของพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ก็คือ การใช้เป็นแหล่งอ้างอิงทางความรู้ รวมถึงการถูกใช้เป็นข้อมูลในการนิพนธ์เรื่องพุทธประวัติแทนพื้นที่ทางความรู้แบบเดิมที่อาศัยข้อมูลและหลักฐานภายนอก อย่างเรื่องนิบาตชาดก หรืออรรถกถาก็ดี ทว่ากว่าที่จุดมุ่งหมายนั้นจะสัมฤทธิ์ผลได้ตามพระราชประสงค์/พระประสงค์ “พุทธประวัติ” จำนวนต่างๆ ต้องอาศัย “หลักฐานภายนอก” ไปพลาง ก่อนที่การตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์แล้วเสร็จ ดังจะเห็นได้จากกระบวนการพยายามสร้างพุทธประวัติหลายจำนวนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนจะมาสิ้นสุดลงที่จำนวนความของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในท้ายที่สุด

ในลำดับต่อไปจะเป็นการเล่าเรื่องตามลำดับเวลา เพื่อความสะดวกที่จะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสร้างงานพุทธประวัติ ทั้งนี้เป็นไปตามเงื่อนไขของหลักฐานเท่าที่พบ จากลายพระราชหัตถเลขานและลายพระหัตถ์ฉบับต่างๆ ได้แสดงถึงรายละเอียดในขั้นตอนของการสร้างพุทธประวัติ เช่น การทำแผนที่ประกอบ การหาข้อมูลทั้งจากภายในและภายนอกพระราชอาณาจักร การตรวจสอบปรกณ์ความต่างๆ เหล่านี้เป็นต้น เพื่อทำให้พุทธประวัติฉบับนี้มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะสามารถกระทำได้

หลักฐานเท่าที่ค้นพบเกี่ยวกับการสร้างงานพุทธประวัติเริ่มต้นในวันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๐) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาทูลถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดย

พระราชทานกระแสพระดำรัสเห็นชอบด้วยกับความเห็นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ คราวก่อน (ซึ่งไม่พบหลักฐานที่เป็นกระแสความก่อนหน้านี) รัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นว่าเพื่อความชัดเจนในงานพระนิพนธ์พุทธประวัติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงพระนิพนธ์ขึ้นเป็นหนังสือเล่มหนึ่งต่างหากและพิมพ์เผยแพร่ จึงควรจะทำแผนที่ประกอบอธิบายนี้ด้วย โดยมีพระราชประสงค์ให้เขียนตรงข้ามจากงานเขียนของพระธรรมเจดีย์ที่คณะเฝ้าไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเกิดที่เมืองไทยเป็นตัวอย่าง^{๔๕} ซึ่งไม่สอดคล้องกับความจริง รัชกาลที่ ๕ ทรงกล่าวว่าการอธิบายข้างต้นก็เพื่อจะระบุถึงสถานที่จริงในทางประวัติศาสตร์ ลักษณะการอธิบายดังกล่าวเป็นความเชื่อในวัฒนธรรมทางพุทธประวัติที่แย้งกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเดิม ทรงมีพระราชดำริในวิธีการที่จะให้ยกเรื่องราวปาฏิหาริย์ออกเสียจากท้องเรื่องพุทธประวัติ แล้วทำให้ออกมาในลักษณะ “ให้เป็นเหมือนพงศาวดาร”^{๔๖}

ต่อมาในวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีลายพระราชหัตถเลขากราบทูลถามมายังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในความสืบหน้าเรื่องแผนที่ประกอบ ดังปรากฏข้อความในพระราชหัตถเลขา ดังนี้

“เรื่องแผนที่สำหรับหนังสือพุทธประวัติ นั้น ถ้าเขียนหนังสือไทยและกะขนาดเล็กใหญ่แล้วจะรับไปจ้างเขาทำมาถวายได้ อยากรจะทราบด้วยว่าจะต้องพระประสงค์มากน้อยเท่าใด”^{๔๗}

และวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖ ในพระราชประสงค์เรื่องแผนที่ รัชกาลที่ ๕ กราบทูลไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสถึงความสืบหน้าว่า

“แผนที่อินเดียครั้งพุทธกาลซึ่งทรงมอบให้กรมหมื่นสมมติมานัน เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษจะได้เรียกมาเทียบดู ถ้าพอจะหาช่องให้นักปราชญ์ผู้รู้ช่วยเทียบทานได้ก็จะได้จักไป”^{๔๘}

^{๔๕} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๒), หน้า ๒๓.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔ - ๒๕.

แม้ว่าจากหลักฐานเท่าที่พบไม่ครบถ้วน แต่อย่างน้อยที่สุดทำให้เข้าใจได้ว่าพุทธประวัติตำนานนี้มีความประสงค์จะสร้างพุทธประวัติที่ชัดเจน ถูกต้อง และทำให้เป็นจริง โดยอาศัยศาสตร์แขนงต่างๆ มาเสริมทอเรื่อง เช่น ภูมิศาสตร์ กล่าวคือ เมื่อมีการค้นหาแผนที่แล้วนำไปผนวกลงไว้ในหนังสือพุทธประวัติ^{๘๘} ซึ่งถือเป็นสื่ออธิบายความรูปแบบใหม่ที่ถูกใช้ถ่ายทอดในงานพระนิพนธ์พุทธประวัติตำนานนี้ด้วย เพราะฉะนั้นความสำคัญของแผนที่จึงไม่ได้มีเพียงแค่การชี้ชัดเท่านั้น แต่ “การเล่าเรื่องเสริม” เป็นตัวช่วยยืนยันความเป็นจริงของผู้สร้างในโศกหนึ่ง นอกไปจากความจริงของโลกทางอักษรคือการกลับไปหาพระวณะดังที่ประวัติพระศาสดาความก่อนหน้านี้ได้เคยลงพยายามมาก่อนหน้า

อย่างไรก็ตาม เรื่องของตัวอักษรและพระคัมภีร์ยังไม่หมดสิ้นหน้าที่ ทั้งนี้เพราะการสื่อสารที่ได้ประสิทธิผลมากที่สุดคือกระบวนการสื่อสารทางภาษาที่แฝงพร้อมมากับอำนาจหวังผลในการคล้อยตาม แม้ว่าภาพและแผนที่จะเป็นด้านหนึ่งของโวหารในความเข้าใจเชิงประจักษ์ก็ตาม แต่การตรวจสอบจากงานเขียนที่มีมาก่อนหน้าย่อมสร้างความเข้าใจ (ซึ่งอาจผิดหรือถูกก็ได้) รวมถึงขั้นตอนการเผยแพร่รรถกษาที่ได้ผลลัพธ์นั้นไป ดังนั้นความรู้และการแสวงหาความรู้เพื่อสร้างความเป็นจริงในพุทธประวัติจึงเป็นมิติหลากหลายด้าน หลังจากนั้นไม่นานมีเหตุที่ทำให้การเขียนพุทธประวัติแบบชีวประวัติมีความเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปองค์ทรงมีตัวตนอยู่จริง เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทูลเกล้าฯ ถวาย “วารสารรอแยล อาเซียติก โซไซตี” (Royal Asiatic Society Journal)^{๘๙} แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน ๑ ฉบับ เรื่องสำคัญที่ปรากฏเป็นรายงานในวารสารคือข่าวการค้นพบจารึกที่ระบุถึงพระอัฐิของ

^{๘๘} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๒๕ - ๒๖.

^{๘๙} โปรดดูแผนที่นี้ได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, ไม่มีเลขหน้า.

^{๙๐} วารสารฉบับนี้มีชื่อเต็มว่า “The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “The Royal Asiatic Society” ที่ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๒๑ สามารถดูรายละเอียดได้ใน C.F. Beckingham, “A History of the Royal Asiatic Society, 1823 – 1973,” in Stuart Simmonds and Simon Digby eds., *The Royal Asiatic Society: its history and treasures* (Leiden & London: E.J. Brill, 1979), pp. 1 – 77.

พระพุทธเจ้า^{๕๐} และเป็นเหตุทำให้ทรงแน่วพระทัยว่าพระพุทธเจ้าทรงมีตัวตนอยู่จริง เมื่อมาถึงกาลนี้ เหตุการณ์ที่ส่งผลต่อความรับรู้ได้ถูกย่ำซ้ำค้ำยั้งขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าลักษณะความเป็น “ธรรมกาย” ได้ถูกกลทอนและไม่ได้ถูกเน้นเท่ากับ “นิรมานกาย” ที่เป็นชีวประวัติบุคคลของมนุษย์ผู้หนึ่งซึ่งสามารถสัมผัส (ผัสสะ) เข้าถึงได้

ประจวบเหมาะกันในช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีข่าวการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี สันนิษฐานว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่ประเทศอินเดีย^{๕๑} นำมาซึ่งความสนใจใคร่รู้ต่อข่าวสารดังกล่าว ซึ่งมาจากสถานที่จริงทางประวัติศาสตร์แห่งช่วงชีวิตของพระสมณโคดม แต่การเข้าถึงข้อมูลจากแหล่งกำเนิดของชนชั้นนำสยามไม่สามารถทำได้สะดวกนัก^{๕๒} จากการไม่สบโอกาสทำให้การเขียนพุทธประวัติมุ่งเน้นข้อมูลที่สามารถเข้าถึงได้ก็คือ การกลับไปพินิจถึงพระพุทธรวงษาหรือการกลับไปตรวจสอบจากพระคัมภีร์ของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเข้าใจเบื้องต้นว่าเป็นคู่ทางที่แจ่มชัดกว่าการผูกอยู่กับข้อมูลจากภายนอก กล่าวคือ พระคัมภีร์ในทางพุทธศาสนาจากการสอบค้นแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ “ฝ่ายเหนือ” และ “ฝ่ายใต้” หรือถ้าว่าตามนิกายก็เป็น “มหายาน” และ “หินยาน” ซึ่งไม่สามารถทราบได้ว่าแต่เดิมนั้นทางฝ่ายเหนือใช้ภาษาอะไรในการเขียนพระคัมภีร์เป็นแต่ข้อสันนิษฐานว่าภาษาที่ใช้ระหว่างทั้งสองฝ่ายนี้ได้แยกออกจากกันมานานแล้ว และก็มีข้อห้ามหรือ “สิกขาบท” ที่ว่าไม่ให้ยกพระพุทธรวงษา (คือการแปล) ออกเป็นภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ของพวกทางฝ่ายใต้ด้วย ซึ่งตามหลักฐานที่ถูกค้นพบ คือจารึกศิลาของพระเจ้าอโศกสามารถสืบความได้ว่าขณะนั้นชมพูทวีปนิยมใช้ภาษามคร^{๕๓}

^{๕๐} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๖๖. ภายพระหัตถ์วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ เป็นปีที่ ๓๑ ในรัชกาลที่ ๕ ในจดหมายลายพระหัตถ์ไม่ได้ระบุว่าปีเป็นวารสารฉบับที่เท่าไร หมายเหตุ - การเน้นจำนวนเป็นของผู้อ้าง

^{๕๑} “เรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พบขณะเมืองกบิลพัสดุ์” ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๕๕ – ๑๖๐. เป็นลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแจ้งความไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐ – ๑๖๔. เป็นลายพระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์ได้ตอบกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗. พระราชหัตถเลขาฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้น และทรงเสียดายที่ทางสยามไม่มีโอกาสเดินทางไปยังสถานที่ซึ่งพบพระบรมอัฐิของพระพุทธเจ้า

^{๕๓} สจข. ร.๕ ศ.๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒.

การแยกประเด็นระหว่างความเป็น “ฝ่ายเหนือ” กับ “ฝ่ายใต้” นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่าน่าจะมีที่มาจากครั้งยุคสังคายนา โดยทรง ประทานความเห็นที่ว่าพระคัมภีร์นั้น “ไม่ได้ถูกทำขึ้นพร้อมกันในคราวเดียว หากค่อยๆ แต่งเพิ่มขึ้นมา เป็นลำดับๆ ไป ผ่านการ “เก็บรักษา” ด้วยวิธีว่ากันมาปากต่อปาก หรือที่เรียกว่า “ทีฆภาณกา” และ “มัชฌิมภาณกา” กระนั้นข้อสังเกตของ “ปัญญาชน” ทางพุทธศาสนาในที่นี้ก็ใช้ความรู้จากภายนอก มาตรวจสอบปริวิตกทางความรู้จากภายใน^๕ ดังความที่ได้ทรงเปรยว่า จากวิธีการเก็บรักษาเช่นนี้ ประหนึ่งดัง “คัมภีร์ไบเบิลที่สาวกของพระเยซูเล่าเป็นฝิปากๆ ไป”^๖ มีข้อควรสังเกตด้วยว่า คัมภีร์ ของทางฝ่ายหินยานจะลดทอนสิ่งที่เป็นเครื่องประกอบออกไป เช่น การลดจำนวนพระพุทธรเจ้าให้ น้อยลง เป็นต้น หรือการบอกอานิสงส์ก็มีพอเป็นสังเขป เช่นที่อยู่ในตอนท้ายของอาฎานาฎียสูตร^๗ ดังความที่ว่า

^๕ หังระลึกไว้ด้วยว่า “พุทธศาสนา” เองก็เป็นความรู้จากภายนอกเช่นกัน ที่โดยปัจจัยต่างๆ อันทำให้ พุทธศาสนากลายมาเป็นศาสนาในวัฒนธรรมไทยไปในที่สุด จนมาถึงเวลานี้ที่พุทธศาสนาดำรงสถานะความเป็น สมบัติแห่งชาติและสถาบันหลักของประเทศ ซึ่งกว่าจะมาถึงกระบวนการนี้ได้พุทธศาสนาต้องถูกแปรและแปลง ไปจากคันธารไปไม่มากนักน้อย ทั้งนี้ก็เพื่อ “ความอยู่รอด” ในสังคมที่พยายามสมათาน “ศาสนา” ในชื่อนี้ไว้

^๖ สจข. ร.๕ ศ.๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตถเลขา - ลายพระหัตถ์** พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วัน ขึ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหาภูฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๖๖ - ๒๖๘.

อธิบายเพิ่มเติมสำหรับ “อาฎานาฎียสูตร” คือพระสูตรว่าด้วยการรักษาในอาฎานคร มีที่มาจากพระผู้มี พระภาคประทับ ณ เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ในราตรีหนึ่งท้าวมหาราชทั้งสี่ประกอบด้วย ท้าวครุฑ ท้าว วิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวรหรือเวสสวันเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ท้าวกุเวรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่ามียักษ์ ทั้งที่ล้อมใสและไม่ล้อมใสในพระผู้มีพระภาคแต่ก่อนไปทางไม่ล้อมใสมีมากกว่า เพราะพระผู้มีพระภาคทรง แสดงธรรมเพื่อเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดปด และดื่มสุรามรัย จึงไม่เป็นที่พอใจ ของเหล่ายักษ์มีสาวกของพระผู้มีพระภาคเสนาสนะอันสงัดในป่า ซึ่งพวกยักษ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ไม่ล้อมใสพระ ธรรมวินัยอาศัยอยู่ ดังนั้นเพื่อเป็นการคุ้มครองรักษาความสุขแห่งพระภิกษุ ภิกษุณี ฯลฯ ท้าวมหาราชทั้งสี่พระองค์ จึงอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคจงทรงเรียนการรักษา ชื่ออาฎานาฎียา เพื่อทำยักษ์เหล่านั้นให้ล้อมใส พระผู้มีพระ ภาคทรงรับโดยคุณนิยาภาพ ท้าวเวสสวันจึงทรงกล่าวถึงการรักษา (คำว่า “รักษา” หรือ “รักษาก” มีลักษณะเดียวกับ “ปริตร” คือคำสวดสำหรับคุ้มครองป้องกันภัย) ชื่ออาฎานาฎียา ใจความแห่ง “รักษาก” เป็นถ้อยคำนมนัสการ พระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ มีพระวิปัสสี เป็นต้น พระโคตมพุทธเจ้าเป็นองค์ที่สุด พร้อมทั้งพรรณนาถึง คุณลักษณะของพระพุทธองค์ และมีกรกล่าวถึงมหาราชทั้งสี่องค์ ประจําทิศต่างๆ พร้อมด้วยบุตรซึ่งเคารพ

“...สังเกตรรยาของพระพุทธเจ้าในนั้น ถ้าความเป็นทิพย์ที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Divinity ในกำลังปัญญาจักมูแล้ว ก็จะเห็นความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้าชัดเจนที่เป็นมนุษย์ที่ควรสรรเสริญ”^{๕๔}

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงถวายเรื่องเอกนิบาตชาดก อปินวรรคที่ ๑ จำนวนสี่เรื่องแคว้นกาลที่ ๕ เพื่อมีพระบรมราชวินิจฉัย โดยเฉพาะความสำคัญเรื่องพระนามในพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏใช้กันมา ดังมีการออกพระนามหลายพระนามคือ เป็นสมเด็จพระสัพพัญญูบ้าง พระสรพรพชัญญ์บ้าง หรือพระอนาวรญาณ^{๕๕} ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงถวายความเห็นว่าเป็นประโยชน์ที่จะระบุถึงชื่อที่จะใช้เรียกในภายหลัง และความเหมาะสมต่อข้อความที่จะเขียนเป็นหนังสือ เพราะแต่เดิมพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นการเรียกขานโดยเปลี่ยนไปตามพระกระแสเป็นหลัก^{๕๖} ดังนั้นเมื่อมาถึงเวลานี้ จะเห็นความไม่ต้องพระทัยถึงความไร้ระเบียบของการออกพระนามพระพุทธเจ้า ได้มีความสำคัญขึ้น ด้วยเพราะว่าหากตัวประธานที่เป็นบุรุษสรรพนามต้องมีความแน่ชัดและถูกต้องเป็นคำเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อพระพุทธเจ้าต้องทรงมาปรากฏกริยาในท้องเรื่องที่สัมพันธ์กับชีวิตของผู้อื่น และบทบาทในชีวิตของพระองค์ก็ทรงมีแค่ในส่วนที่เป็นพระสมณ โคดมกับส่วนที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะเท่านั้น ดังนั้นจึงทรงวางเกณฑ์การออกพระนามพระพุทธเจ้าเป็นพระนามเดียว เพื่อความเป็นแบบแผนอันจะส่งผลต่อความเข้าใจในท้องเรื่องของพุทธประวัติที่อยู่ระหว่างดำเนินการพระนิพนธ์

ความพยายามรวบรวมและเขียนพุทธประวัติขึ้นเป็นภาษาไทยที่จบลงในเนื้อความเดียวกัน จากแต่เดิมที่อยู่ในสภาพกระจัดกระจาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรง

พระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เรียน “รักษานี้” ดีแล้ว อมนุษย์ใดๆ ถ้ามีจิตประทุษร้าย เข้าไปใกล้ผู้เรียน “รักษานี้” จะเข้าพวกไม่ได้ จะชื่อว่าประทุษคิดเหมือนโจร และจะถูกลงโทษ โดยพวกยักษ์ มหายุทธ์ เสนาบดีจะคอยชี้ความผิดของอมนุษย์เหล่านั้น ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง และทรงอนุญาตให้เรียน “รักษานี้” ได้

^{๕๔} ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตถเลขา - ลายพระหัตถ์, หน้า ๒๖๘.

^{๕๕} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๘๘ - ๘๐. ลายพระหัตถ์วันที่ ๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

กล่าวว่า จะรักษาระดับความเป็นกลางเอาไว้ในสำนวนแต่ง เพราะเกรงว่าจะก่อให้เกิดความเข้าใจผิดไปจากวัตถุประสงค์ วิธีการเขียนนั้นทรงมีพระประสงค์ให้ออกมาในลักษณะร้อยแก้ว ก็เพื่อประโยชน์ในการเก็บคำไว้ได้นาน เพราะ “พุทธประวัติ” ที่จะทรงเขียนขึ้น ไม่ใช่งานวรรณกรรมที่ทรงเรียกว่าเป็นแบบ “โนเวล”^{๑๑๑} หรือแม้แต่สำเนียงในงานพระนิพนธ์จะใกล้เคียงกับคัมภีร์ทางศาสนาเดิมก็ไม่ต้องพระประสงค์นัก ดังนั้นจึงน่าจะเป็นเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานหนังสือ “The Story of the Nations” เล่ม “Buddhist India”^{๑๑๒} ถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเพื่อช่วยสอบสวนกับงานพุทธประวัติที่ถูกประพันธ์ขึ้นจากภายนอกรัชสมัย และเนื่องมาจากทรงต้องการที่จะแทรกเนื้อเรื่องเข้าไว้ในบัญชีของหนังสือนิบาตชาดก ดังนั้นรัชกาลที่ ๕ จึงทรงมีพระราชดำริให้รวบรวมนิบาตความฉบับนี้ขึ้น และด้วยมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแต่งนิบาตความนี้ถวายพระองค์ ร่วมกับเจ้านายพระราชวงศ์องค์อื่นๆ เช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เนื่องในงานพระเมรุมาศ อีกทั้งทรงมีพระราชประสงค์ให้งานนิพนธ์ที่จะมีขึ้นนี้มีความใกล้เคียงกันกับ “The Story of the Nations - Buddhist India” โดยทรงมีพระราชปรารภว่า

^{๑๑๑} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, ที่ ๑๖๒/๑๕๘๘ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.

^{๑๑๒} T. W. Rhys Davids, *Buddhist India* (London: T. Fisher Unwin, 1903). งานเขียนของ T.W. Rhys Davids เล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งในหนังสือชุด “The Story of the Nations” ซึ่งเป็นงานเขียนเกี่ยวกับประวัติอารยธรรมโลก โดยให้ผู้เชี่ยวชาญด้านนั้นๆ รับผิดชอบการเขียน หนังสือชุดนี้มีทั้งสิ้น ๖๒ เล่ม ประกอบด้วยรายชื่อหนังสือเรียงตามลำดับ ดังนี้ Rome, The Jews, Germany, Carthage, Alexander’s Empire, The Moors in Spain, Ancient Egypt, Hungary, The Saracens, Ireland, Chaldea, The Goths, Assyria, Turkey, Holland, Mediaeval France, Media, The Hansa Towns, Early Britain, The Barbary Corsairs, Russia, The Jews Under the Romans, Scotland, Switzerland, Mexico, Portugal, The Normans, The Byzantine Empire, Sicily, The Tuscan Republics, Poland, Parthia, Australian Common Wealth, Spain, Japan, South Africa, Venice, The Crusades, Vedic India, West Indies and the Spanish Main, Bohemia, The Balkans, Canada, British India, Modern France, The Franks, Austria, Modern England (Before the Reform Bill), China, Modern England (From the Reform Bill to the Present Time), Modern Spain, Modern Italy, Norway, Wales, Mediaeval Rome, The Papal Monarchy, Mediaeval India Under Mohammedan Rule, *Buddhist India*, Parliamentary England, Mediaeval England

“ความมุ่งหมายนั้นจะให้เห็นว่าหนังสือมากถึงเพียงนั้น ถ้าหากว่าจะเรียกว่าได้แปล
สำเร็จจะต้องมากถึงเพียงนั้น พอแปลจากความคิดให้เห็นว่าเป็นความคิดใหญ่ที่จะให้
บริบูรณ์ในหอสมุดหนังสือไทย”^{๑๐๓}

จากพระราชประสงค์ดังกล่าวทำให้รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ “พุทธประวัติ” ขึ้น^{๑๐๔} ดังความปรากฏในลาย
พระราชหัตถเลขาว่า

“เหมือนเป็นการผูกพันที่จะต้องให้ทรงแต่งเรื่องราวของประเทศและพุทธประวัติอีก
ตอนหนึ่ง จะทรงเห็นแรงไปฤาไม่ จะแก้ไขประการใดก็แล้วแต่จะทรง”^{๑๐๕}

ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตรวจแก้ไขพระราชนิพนธ์
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานถวาย จากบทตรวจแก้นี้ได้แสดงให้เห็น
ถึงการร่วมมือกันในการสร้างความรู้ด้านพุทธศาสนาซึ่งในที่นี้คือความพยายามสร้างพุทธ
ประวัติ โดยทรงตั้งว่าข้อที่จะแต่งความเป็นไปเมื่อครั้งพุทธกาลนั้น “ไม่ใช่เป็นการง่าย จะเอาของ
โปรเฟสเซอร์ไรส์ เดวิด ที่เดียวก็ไม่ได้ เพราะต้องผ่านการตรวจสอบเสียก่อน แม้ว่าจะมีเรื่องขาด
อยู่เป็นพื้นก็ตาม”^{๑๐๖} อย่างไรก็ดี ในขั้นตอนการสืบค้นดังกล่าวจะเห็นได้จากร่างพระราชนิพนธ์ที่
ทรงมีขึ้นเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓ ดังที่ได้ประทานอรรถาธิบายไว้ว่า ในสมัยพุทธกาลนั้น
การปกครองมีลักษณะเป็นพระราชอาณาจักรซึ่งไม่ว่าจะเป็นเมืองพาราณสีที่ถูกกล่าวถึงมากใน
พุทธกาลก็รวมเข้าอยู่ใน “ประเทศโกศล” ซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองมาเป็นเวลานานแล้ว และ
ความเป็นจริงกับความเข้าใจด้านต่างๆ นั้นทรงพิจารณาว่าเป็นการกล่าวอย่างผิดยุคผิดสมัย ทำให้

^{๑๐๓} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๕๕. พระราชหัตถเลขาวัดวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓. หมายเหตุ – การสะกดคำ
เป็นไปตามต้นฉบับ

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๐๕} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลถวายสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.

^{๑๐๖} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๕๘. ลายพระหัตถ์วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓. หมายเหตุ – การสะกดคำ
เป็นไปตามต้นฉบับ

ทรงพิจารณาเทียบกับความที่เป็นนิทานชาดก ซึ่งหากกล่าวโดยคุณลักษณะแล้ว นิทานชาดกก็เป็นนิทานที่ถูกเล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน และสันนิษฐานว่าน่าจะมีขึ้นก่อนพุทธกาล ก็ด้วยความเป็นพุทธะมิได้ปรากฏอยู่เฉพาะกับกาลป็นนี้เท่านั้น เพราะเมื่ออดีตพุทธเจ้าที่เสด็จมาแล้วและยังมีอนาคตพุทธเจ้าที่จะเสด็จมาเสวยพระชาติเป็นพุทธองค์ ณ โลกนี้ทั้งสิ้น

จากการตรวจสอบคัมภีร์หลายฉบับ โดยได้เทียบเคียงทั้งคัมภีร์นิกายต่างๆ และคัมภีร์อื่นๆ (เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่ปรากฏถึงการกล่าวถึงชื่อพระคัมภีร์ เพราะฉะนั้นจึงไม่อาจทราบได้ว่าทรงใช้คัมภีร์ใดบ้าง) ในการพระราชนิพนธ์ทรงอธิบายไว้ว่า หนังสือนิบาตชาดกเป็นหนังสือที่มีจำนวนถึง ๒๑ นิบาต รวมเป็น ๕๕๐ เรื่องด้วยกัน แต่เอกนิบาตที่มีพระราชประสงค์จะแปลมีประมาณ ๑๕๐ เรื่อง^{๑๐๑} รวมทั้งทศชาติจึงรวมเป็น ๒๒ คัมภีร์ ส่วนนิบาตที่มีคาถาเดียวขึ้นไปจนถึงที่มี ๘๐ คาถาได้รวมไว้เป็นพวกโดยเรียกชื่อตามคาถา เช่น คัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถาเดียวที่ออกพิมพ์ในคราวนี้เรียกว่าเอกนิบาต คัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถา ๘๐ เรียกอีสตินิบาต คัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถามากๆ น้อยๆ เรียก ปกฉันทนิบาต^{๑๐๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงประทานความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนิทานชาดกความนี้ว่าเป็น “นิทานเก่า” ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นเรื่องเล่าที่เล่าสืบต่อกันมาช้านานแล้ว แต่ก็มีใจ “หลักฐานชั้นต้น” เสียทีเดียวนัก โดยทรงกล่าวว่า “ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล” หรือ “ผู้แต่งจะประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง” หากเป็นนิทานที่มีอยู่ก่อนแล้ว (เว้นแต่เรื่องปรารภแลกกลับชาติที่ทรงเว้นไว้ยังไม่กล่าวถึง) ทั้งนี้ความเข้าใจหลักมีอยู่ว่า ผู้รู้หรือบรรดานักปราชญ์ได้อาศัยการตรวจสอบจากพระคัมภีร์ต่างๆ แล้วนำมาเทียบเคียงกันทั้งในส่วนคัมภีร์จากนิกายต่างๆ หรือคัมภีร์อื่นๆ ก็ได้ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้ทำให้มีความรู้ว่า เอกนิบาตชาดกที่มีพระราชประสงค์ในการพิมพ์ขึ้นครั้งนี้ได้ถูกพิมพ์ขึ้นมาก่อนหน้าแล้ว หรือมีความเป็นชั้นต้นก่อนที่จะเกิดดัดแปลงคานา ซึ่งกาลครั้งนั้นปรากฏแต่เพียงส่วนของคาถาซึ่งได้แต่งขึ้นที่ “มัชฌิมประเทศ” สำหรับในส่วนของอรรถกถานั้นถูกอธิบายว่าได้นำสืบๆ กันมาตามความทรงจำ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็น “พระคัมภีร์แบบมุขปาฐะ” เป็นเพราะว่าแต่ก่อนพระสงฆ์สาวกมีวิธีการเก็บพระวจนะโดยใช้ถ้อยคำเก็บความทรงจำ เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงถูกพิจารณาว่าน่าจะเป็นเหตุแห่งความเลอะเลือนหัดและหายไปตามอินทรีย์และกาลเวลา ดังนั้นจึงเกิดความคิดที่จะเก็บความทรงจำที่เป็นความรู้ไว้โดยผูกเรื่องให้เป็นร้อยกรองเพื่อสะดวกในการจำและการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น^{๑๐๓}

^{๑๐๑} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๐๓.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖ - ๑๐๗, ภายพระหัตถ์วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.

^{๑๐๓} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ภายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.

ควรกล่าวด้วยว่า การถูกลดทอนในดับบทย่อมปรากฏมีเช่นกัน ดังที่บางส่วนของคณาจารย์ได้รับการเก็บรักษาไม่ดีพอและก่อให้เกิดความพลั้งพลาด ทำให้เนื้อเรื่องจึงไม่ชัดเจนและต้องมีการอธิบายประกอบความในท้องเรื่องไว้ด้วย โดยใช้รูปแบบของร้อยแก้วในการรักษาท้องเรื่องไว้ ทำให้ไม่ว่าจะทั้งเนื้อความหรือท้องเรื่องก็ดีที่เป็นแบบร้อยแก้ว มีหลายเรื่องที่ได้ปรากฏคำจารึกในรูปสลักครั้งสมัยพระเจ้าอโศก หรือเมื่อครั้งหลังจากพุทธปรินิพพานมาได้ประมาณ ๒๐๐ ปีเศษเป็นอย่างน้อยที่สุด

อย่างไรก็ดี ยังมีชาดกอีกประเภทหนึ่งที่พบในนิคายทั้งหลาย (คือทั้งฝ่าย “เหนือ” และฝ่าย “ใต้”) สามารถสืบค้นได้ว่าเป็นหนังสือที่เก่ากว่าชาดกปกรณ์ ซึ่งรัชกาลที่ ๕ มีพระราชประสงค์จะจัดพิมพ์ แต่เป็นเรื่องนิทานที่ไม่มีเรื่องปรารถนาหรือคาถาประกอบ ยิ่งไปกว่านั้นคือการไม่ได้กล่าวเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ว่าเป็นศิรัจฉานหรือเป็นคนสามัญ หากแต่เปรียบเป็นฤๅษีหรือบรรพชิต สำหรับหนังสือชาดกฉบับ “เอกนิบาตชาดก” ที่โปรดเกล้าฯ จะให้จัดพิมพ์ขึ้นนี้ ต้องผ่านกระบวนการแปลที่ไม่ใช่ส่วนของ “พระบาลี” อันหมายถึงพระไตรปิฎกหมวดใหญ่ แต่เป็นส่วนของการแปลอรรถกถาซึ่งมาจากการถูกรวบรวมขึ้นที่ลังกาประเทศ โดยทรงสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๑,๐๐๐ ปี และเป็นธรรมเนียมปฏิบัตินิยมที่ไม่ปรากฏนามของผู้เรียบเรียงอรรถกถาธรรมนี้ขึ้น รวมทั้งพระคัมภีร์อื่นๆ ในทางพุทธศาสนา อนึ่ง ในการให้คำอธิบายความเกี่ยวกับความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกในที่นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานความอธิบายไว้ว่า ด้วยเหตุที่คัมภีร์ชาดกนี้เชื่อได้ว่าเป็นท้องเรื่องเก่าแต่ครั้งพุทธกาลโดยการรวบรวมของหลายบุคคล บรรดาผู้รวบรวมได้ยกเอานิทานมาลงไว้เต็มเรื่อง ส่วนเรื่องการกลับชาติถูกเติมภายหลัง จึงทำให้คัมภีร์ชาดกมีขนาดโตขึ้นในภายหลัง จากความเห็นดังกล่าวทำให้ทรงเห็นว่าพระคัมภีร์ชาดกที่รัชกาลที่ ๕ จะทรงจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ และที่พระองค์จะใช้เทียบเป็นข้อมูลในโครงการหนังสือพุทธประวัติว่า “แม้จะเป็นเรื่องนิทานแต่ควรเชื่อว่าเป็นนิทานเก่าแท้”^{๑๑๑} ซึ่งชุดข้อมูลจาก “นิทานเก่า” นี้เองที่ได้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการสร้างงานพระนิพนธ์พุทธประวัติสำนวนของพระองค์ต่อไป

จากหลักฐานที่พบ ทำให้เข้าใจได้ว่ากระบวนการสร้างพุทธประวัติจะเริ่มชัดเจนเป็นรูปเป็นร่างขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๒) เริ่มจากลายพระหัตถ์โต้ตอบที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลไปยังรัชกาลที่ ๕ โดยทรงปรารถนาถึงเรื่องความสำคัญที่ควรลงรายละเอียดในหนังสือพุทธประวัติ คือลักษณะบุคลาธิษฐานอันเป็นการแสดงหลักธรรมะตามพุทธประวัติเพื่ออำนวยความสะดวกในการสอนสั่ง ทรงยกตัวอย่างลักษณะท้องเรื่องแบบบุคลาธิษฐานใน

^{๑๑๑} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗.

ตอนที่ธิดามาร ๓ คนที่มายั่วยวนพระพุทธเจ้า หรือเรื่องอุปมาที่พระพุทธเจ้าเข้าพระทัยในการฝึกบรูษที่สามารถฝึกได้ เหล่านี้เป็นต้น^{๑๑๑} อาจกล่าวได้ จากความมุ่งหมายเช่นนี้เป็นไปเพื่อการสร้างมโนภาพจากการอ่านหรือท่องจำ ด้วยคุณลักษณะอย่างหนึ่งของบุคลาธิษฐานก็คือการเร่งให้เกิดภาพและง่ายแก่การจดจำและเข้าใจจะมากหรือน้อยก็ตาม นำไปสู่การคลี่คลายจากโลกทัศน์ทางความรู้ที่ถูกประณามว่าไม่มีความเป็นศาสตร์เพียงพอ ลักษณะเช่นนี้คือพลังทางโวหารชนิดหนึ่งที่ถูกเลือกใช้ และนอกจากลักษณะการเลือก “องค์” จากท้องเรื่องขึ้นมาเป็นจุดเน้นและสร้างความอธิบายประกอบนั้น พุทธประวัติในวาระนี้ยังเน้นสร้างความเข้าใจ ที่ผู้อ่านสามารถสัมผัสและรับรู้ได้จากการเพ่งพินิจด้วยสายตา โดยวิธีการใส่ภาพประกอบในพุทธประวัติตอนสำคัญๆ เพื่อให้ภาพประกอบการเล่าเรื่อง ยิ่งไปกว่านั้นเรื่องของรูปภาพประกอบก็ต้องผ่านกระบวนการเลือกสรรจนกว่าจะเป็นที่ทรงพอพระราชหฤทัย/พระทัย ดังที่ได้มีพระลิขิตในการนี้ดังนี้

“...แต่เรื่องเช่นนี้ต้องเลือกเพื่อเขียนรูปภาพเข้าที่ได้ด้วยฯ ข้อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ให้อุ่นใจนั้น นอกจากศัพท์ว่า อสิสาสโก แต่ถึงอย่างนั้น จึงนึกไม่ออกว่ารูปภาพเขียนไว้อย่างไร ไปดูเห็นเป็นรูปฝรั่งแต่อย่างบาดหลวงขึ้นอยู่สักสองสามภาพ เห็นแวบแต่ทำให้เข้าใจว่าเทียบพระเยซูที่พวกฝรั่งยกว่าเป็น Saviour ของเขา ฯ”^{๑๑๒}

จะเห็นได้ว่าความรู้้นนอกจากจะสื่อสารผ่านตัวอักษรแล้ว “สื่อ” ชนิดอื่นที่ถูกนำมาใช้ ก็อยู่ในมติดิความสนพระทัย ดังปรากฏเป็นมติดิความเห็นที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ เรื่องแผนที่จะทรงจัดหามาถวาย^{๑๑๓} ต่อมาทั้งภาพและแผน

^{๑๑๑} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน. หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ควรกล่าวด้วยว่า ลักษณะ “โวหารภาพ” เช่นนี้ก็ได้อุบัติกระทำในส่วนของงานประเภทพระราชพงศาวดารเช่นกัน ดังกรณีภาพเขียนประกอบ “โคลงภาพพระราชพงศาวดาร” โปรดดูรายละเอียดในเชิงอรรถที่ ๑๕๖ ประกอบ

^{๑๑๓} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖.

สำหรับกิจกรรมในที่นี้ได้ถูกนำไปปฏิบัติใช้จริง หรือเป็นการจำลองรูปแบบเสมือนหนึ่งครั้งพุทธกาลในการสร้างวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม โปรดดูรายละเอียดได้ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๒๘ – ๑๔๖. และ พระราชหัตถ์เลขาเกี่ยวกับวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระ

ที่ซึ่งจะนำมาใช้ประกอบหนังสือเพื่อสร้างความเข้าใจ ก็ถูกขยายเป็นข้อถกเถียง เช่น ปัญหาเรื่อง “สัตตมหาสถาน” ทางที่ประชุมลงความเห็นในการสืบสวนและตัดสินความจริงเกี่ยวกับสถานที่ทางประวัติศาสตร์และจากหลักฐานที่เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ที่คัดความมาจากอรรถกถาพุทธทศปิณฑิก พระวินัย, คาถานิทานในอรรถกถาชาดก และ ปฐมสมโพธิ ๓๐ ประจําเศ^{๑๑๔}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจกล่าวได้ว่าพุทธประวัติเป็นเรื่องการเขียนชีวประวัติของพระศาสดาแห่งศาสนาที่ถือกำเนิดมาบนโลก หากปัญหาที่มีเพียงเท่านั้นคงไม่ทำให้เรื่องประวัติในพระชาติของพระศาสดามีความยุ่งยากมากนัก แต่ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างไปจึงมีการอธิบายให้เห็นความสำคัญและลักษณะของ “พุทธประวัติ” สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ทรงนิพนธ์ขึ้นเป็นความต้องการคนละอย่างกับที่งานนิพนธ์พุทธประวัติที่มีมาก่อนหน้า ทรงอธิบายเหตุผลไว้ว่า

“ทุกวันนี้ ต้องการข่าวมากกว่า อยากรู้ศักรรชย์ ในบัดนี้ผู้รู้ชั้นต้นไม่มีแล้ว คงยังมีแต่ผู้ได้ฟังจากท่านก่อนๆ เล่าต่อกันมา ถ้าจะลองเรียงตามความคิดในเรื่องตำนานเฉพาะพระพุทธองค์ (Biography) เป็นส่วนหนึ่งแห่งพระราชประวัติทั่วไปในตอนทรงผนวช ก็จะชอบกล เกรงแต่จะเก็บข่าวไม่ได้พอความต้องการในบัดนี้^{๑๑๕}

ควรสังเกตด้วยว่า การกึ่งในการสร้างความรู้ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนี้มีได้ถูกจำกัดอยู่เฉพาะแต่ด้านศาสนาที่จะทรงสร้างงานพุทธประวัติเท่านั้น หากแต่ความสำคัญในพุทธประวัติสำนวนนี้ได้มีความสอดคล้องกับงานทางด้านประวัติศาสตร์ซึ่งจะผูกโยงเข้ากับเรื่องราวความเป็นมาของประเทศชาติอีกด้วย

มหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามจัดพิมพ์ในงานทำบุญฉลองชนมายุวัฒนมงคล ครบ ๗ รอบ พระพรหมจริยาจารย์ (สมุท รัชควณ โณ ป.ธ. ๗, พ.ศ. ๑) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ กรรมการมหาเถรสมาคม วันเสาร์ที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๗).

^{๑๑๔} ศจช. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘.

^{๑๑๕} ศจช. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗.

ฉ. พุทธประวัติในลักษณะประวัติศาสตร์

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการสร้างพุทธประวัติโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อาจกล่าวได้ว่าแม้จะเห็นความสมบูรณ์ในกระบวนการดังกล่าว เมื่อพิจารณาจากฐานความรู้ที่เป็นของภายใน แต่หาใช่ความเป็นความรู้ที่สมบูรณ์จริงแท้ไม่ เมื่อจะทำการตัดสินกัน เพราะความรู้ที่เป็นที่มาของพุทธประวัตินั้นต้องอิงกับความรู้จากภายนอกเพื่อใช้เป็นแหล่งตรวจสอบทางความรู้ รวมถึงกระแสบรรยากาศ ณ ดินแดนอื่นๆ ในการหาความรู้เกี่ยวกับพุทธเชิงชีวประวัติ ดังนั้นการอภิปรายในส่วนนี้จึงเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงพุทธประวัติเชิงประวัติที่เป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยของกลุ่มผู้สนใจทางบาลี – สันสกฤตศึกษา และพุทธศาสนศึกษากับการเขียนพุทธประวัติในสยาม^{๑๑๖} และพุทธประวัติในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเขียนประวัติอารยธรรมโลก

๑. “พุทธประวัติ” ในฐานะงานวรรณกรรมทางด้านศาสนศึกษา^{๑๑๗}

^{๑๑๖} เพื่อประโยชน์สำหรับการเทียบเวลาในการเขียนงานพุทธประวัติระหว่างตะวันตกกับฉบับสำนวนของสยามรัฐ สามารถเรียงลำดับเวลาอย่างคร่าวๆ คือ โครงการที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากครั้งการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์เมื่อโดยริเริ่มโครงการเมื่อ ร.ศ. ๑๐๖ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๑) ก่อนหน้านั้นช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ฉบับทองทิพย์ไปก่อนหน้าแล้ว ต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๐ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๖) มีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก รัชกาลที่ ๕ และในปีเดียวกันนี้เองที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรวบรวม “พุทธานุพุทธประวัติ” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ปรากฏงานเรื่อง “ว่าด้วยลัทธิศาสนาต่างๆ” ตีพิมพ์ในหนังสืออริยญาณ กล่าวได้ว่าข้อมูลที่ใช้เป็น “หลักฐานภายนอก” ก็เพราะพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ยังไม่ได้ถูกนำมาอ้างใช้ในทันที และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๕ จึงได้พิมพ์หนังสือพุทธประวัติขึ้น จบลงที่ภาคสุดท้ายคืออนุพุทธประวัติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

^{๑๑๗} สำหรับการอภิปรายในส่วนนี้ได้ใช้หนังสือของ T.W. Rhys Davids ๑ เล่ม คือ **The History and Literature of Buddhism** (Varanasi: Bhartiya Publishing House, 1975), pp. 56 – 76. (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๖) **Buddhist India** (Delhi: Indological Book House, 1970), pp. 1 – 21. (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๓) และ **Gottama the Man** (London: Luzac & Co., 1928), เป็นพื้นฐานทำความเข้าใจ อาจกล่าวได้ว่าเมื่อถึงที่สุดแล้วลักษณะงานวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติที่ถูกเขียนขึ้น เช่นหนังสือเรื่อง ‘Gottama the Man’ น่าจะเป็นลักษณะตัวอย่างของ “พัฒนาการ” ถึงขีดสุดของงานวรรณกรรมในโลกตะวันตกเกี่ยวกับชีวประวัติของพระสมณโคดมชิ้นหนึ่ง ในฐานะที่พรรณนาพุทธประวัติในรูปแบบชีวประวัติบุคคลและชีวิตของพระสมณโคดมที่ได้สัมพันธ์กับบุคคลผู้อื่น รวมทั้งสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จริง หรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่มีก่อนหน้าและอยู่ในกระแสความรู้เกี่ยวกับบูรพาทิศ เช่น งานเขียนของ Sir Edwin Arnold เรื่อง **The Light of Asia: The Life and Teaching of Gautama Prince of India and Founder of Buddhism** (London: Senate, 1998). Sir Edwin Arnold (1832 – 1904) เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ผู้เป็นทั้งกวีและนักหนังสือพิมพ์ มีภรรยาเป็นชาวญี่ปุ่น เขาเป็นสมาชิก

สำหรับสถานะของงานประวัติศาสตร์ใน โลกตะวันออกมีความแตกต่างจากการเขียนและงานศึกษาของโลกตะวันตก คือ ไม่มีการพรรณนาความถึงช่วงเวลาแห่งชีวิตของพระพุทธองค์ที่เป็นศาสดาในพระคัมภีร์ทางศาสนาทางพุทธศาสนาต่างหาก ซึ่งในอันที่จริงแล้วลักษณะเช่นนี้แม้จะปรากฏอยู่บ้างแต่ก็เป็นความสั้นๆ ไม่ปะติดปะต่อกันจนกินความขนาดยาวอย่างที่พระประวัติศาสดาของศาสนาอื่นพึงมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพิจารณาว่าความรู้ที่มีเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าก็มีอยู่น้อยเช่นกันใน โลกตะวันตก ในส่วนของหนังสือพุทธประวัติที่เป็นชีวประวัติที่เป็นความสนใจศึกษาจากภายนอก เป็นความพยายามที่จะรวบรวมงานเขียนเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้าเพียงมีขึ้นในสมัยใหม่ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เท่าที่พบเป็นหนังสือเรียกว่า “Malalankara Watthu”^{๑๑๘} แต่ไม่ทราบระยะเวลาตีพิมพ์ที่แน่นอนนัก สันนิษฐานกันว่าน่าจะมีขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน ไปแล้วประมาณสองพันปี และหนังสือฉบับนี้ได้รับการ

(fellow) ของสมาคม “The Royal Asiatic Society” และเคยสอนหนังสืออยู่ที่วิทยาลัยปูนา เมืองบอมเบย์ ประเทศอินเดีย ระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๕๖ – ๑๘๖๑ นอกจากนั้นยังได้เดินทางท่องเที่ยวและแปลงานเกี่ยวกับพุทธาคติไว้จำนวนหนึ่ง ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวไว้ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจว่า “...แม้ว่า ‘พุทธะ’ ในที่นี้จะเป็นการพรรณนาไว้เป็นกวีนิพนธ์ ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าพระองค์ทรงมีตัวตนอยู่จริง ทรงประสูติบริเวณชายแดนของประเทศเนปาลเมื่อ ๖๒๐ ปีก่อนคริสตกาล และสิ้นพระชนม์ราว ๕๔๑ ปีก่อนคริสตกาล...” p. ix โดยงานชิ้นนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๐๘ และเป็นที่น่าสนใจกว่าจากช่วงเวลาแห่งชีวิตของพระพุทธเจ้าที่กล่าวไว้ในงานนิพนธ์ชิ้นนี้ รวมทั้งงานของ Rhys Davids เมื่อคำนวณปีออกมาแล้วเท่ากับว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์แค่ ๑๗ ปีเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะเช่นนี้เป็นกระแสในช่วงเวลาที่โลกตะวันตกให้ความสนใจเกี่ยวกับพุทธาคติศึกษา และถ่ายทอดความออกมาสู่สากล รวมทั้งการกล่าวถึงประวัติพระศาสดาในเชิงชีวประวัติที่เป็นลักษณะงานเขียนของโลกตะวันตก สำหรับการวิเคราะห์ประเด็นเรื่องข้อถกเถียงในช่วงเวลาแห่งพระชนม์ชีพของพระสมณโคดมโปรดดูรายละเอียดได้ใน L. S. Cousins, ‘The Dating of the Historical Buddha: A review article,’ in Paul Williams ed., *Buddhism: Critical Concepts in Religious Studies, Volume 1: Buddhist Origins and the Early History of Buddhism in South and Southeast Asia* (London and New York: Routledge, 2005), pp. 105 – 112.

^{๑๑๘} “Malalankara Watthu” เป็นเสมือนเรื่องชาดก (Jataka) เนื้อความว่าด้วยเรื่องการเสวยพระชาติก่อนจะมาเป็นพระพุทธเจ้า แม้ว่า “Malalankara Watthu” จะไม่สามารถระบุช่วงเวลาการเขียนได้อย่างแน่ชัด หากยังคงพิมพ์ต่อเนื่องมาทั้งที่เป็นภาษาบาลี ธิเบต จีน หรือกระทั่งในลังกา ซึ่งเป็นการเพิ่มข้อมูลใหม่ๆ เกี่ยวกับพุทธประวัติเข้าไปด้วย ดูรายละเอียดเกี่ยวกับข้อเสนอดังกล่าวเพิ่มเติมได้ใน T.W. Rhys Davids, *Buddhism* (new ed., London, 1903); Paul Ambrose Bigandet, *Life or Legend of Gaudama, the Buddha, of the Buddhism* (4th ed., 1911 – 12).

ถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษโดย Paul Ambrose Bigandet^{๑๑๕} ในชื่อว่า “The Life or Legend of Gaudama”^{๑๒๐} พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑) กล่าวกันว่าเป็นการเล่าเรื่องจาก “โครงเรื่องเก่า” (old sketch) ของเรื่องเล่าทางพุทธศาสนา (Buddhist Folklore) ที่ถูกเรียกว่าหนังสือชาดก (Jatakas Book) ซึ่งเพิ่งถูกเขียนขึ้นเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ห้า นอกจากนี้ยังมีหนังสือทางพุทธศาสนาอีกจำนวนที่พิมพ์เผยแพร่ซึ่ง T.W. Rhys Davids เป็นผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษให้ชื่อว่า “Buddhist Birth Stories”^{๑๒๑} ดีพิมพ์ที่กรุงลอนดอน เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๑ (พ.ศ. ๒๓๒๔) จากการแปลหนังสือ “Jatakathavannana” โดย Michael Viggo Fausböll เป็นผู้รวบรวมและแปลจากภาษาบาลี

เรื่องเล่าเกี่ยวกับพุทธะทั้งสองจำนวนก็ยังคงอยู่ในลักษณะแบบเดียวกัน คือเขียนขึ้นด้วยภาษาบาลีพบเป็นจำนวนของพม่าหนึ่งจำนวนและของลังกาอีกจำนวน ซึ่งงานวรรณกรรมฉบับพบที่ลังกานั้นเขียนเป็นภาษาบาลี (a Pali poem) สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นประมาณเมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง งานวรรณกรรมทางพุทธศาสนาจำนวนดังกล่าวเรียกว่า “Jina Carita”^{๑๒๒} หรือที่ T.W. Rhys Davids แปลว่า “The Conqueror’s Career”^{๑๒๓} สันนิษฐานว่าถูกเขียนขึ้นโดย Buddhadatta

^{๑๑๕} Paul Ambrose Bigandet เป็นบิชอปแห่งชมะธา (Ramatha) ในพม่า งานเขียนและแปลชิ้นสำคัญของเขาได้แก่ *The Life or Legend of Gaudama: The Buddha of the Burmese, With Annotations. The Ways to Neibban, and Notice on the Phongyies or Burmese Monks* (London: Trubner & Co., 1880) *The Life or Legend of Gaudama the Buddha of the Burmese, with Annotations: Vol II* (London: Trubner’s Oriental.) สำหรับงานแปลชิ้นดังกล่าวยังคงค้นไม่พบประวัติการพิมพ์ครั้งแรกว่าพิมพ์ขึ้นที่ใด ทราบแน่ชัดจากคำนำฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่าพิมพ์เมื่อ เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๘; *The Catholic Burmese Mission: From the Year 1720 to 1887: Vol I* (Bibliotheca Orientalis: Taschenbuch); *An Outline of the History of the Catholic Burmese Mission from the Catholic Mission from the year 1720 to 1857* (Bibliotheca Orientalis: Taschenbuch.)

^{๑๒๐} Paul Ambrose Bigandet trans., *The Life or Legend of Gaudama: The Buddha of the Burmese* (London: Trubner & Co., 1880).

^{๑๒๑} *Buddhist Birth Stories*, or jataka tales, the oldest collection of folk – lore extant, being the Jatakathavannana / for the first time ed. In original Pali by Michael Viggo Fausböll; and trans., by T. W. Rhys Davids (London: Trubner, 1880). นอกจากนี้งานแปลและรวบรวมที่สำคัญโดย Michael Viggo Fausböll คือหนังสือชุดที่ชื่อว่า *The Jataka together with its commentary Jatakathavannana for the first time edited in the original Pali* 6 volumes (London: Trubner & Co., 1877 - 1897).

^{๑๒๒} W. H. D. Rouse, edited and translated, *Jinacarita* (London: Pali Text Society, 1905).

^{๑๒๓} T.W. Rhys Davids, *The History and Literature of Buddhism*, p. 1. หนังสือบางเล่มจะแปล “Jina Carita” ว่า ‘Story of the Victorious One’

เมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม เนื้อหาจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าตั้งแต่ทรงออกผนวชไปจนถึงช่วงเวลาใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในเวลาต่อมาพุทธประวัติตำนานนี้ได้รับการปรับปรุงและแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย W. H. D. Rouse และถูกตีพิมพ์ใน “Journal of Pali Text Society” ฉบับ ค.ศ. ๑๘๐๔ - ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๔๙) นอกจากนี้ยังมีงานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธประวัติแต่งเป็นโคลกที่เขียนขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต (Sanskrit poems) ที่รู้จักในโลกตะวันตกอย่างน้อยสองตำนานด้วยกันคือ “Buddha Carita” และ “Lalita Vistara” ซึ่งทั้งสองตำนานนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยหนังสือ “Buddha Carita” แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย E. B. Cowell ในหนังสือชื่อว่า “The Buddhist Mahayana Texts”^{๑๒๔} ส่วน “Lalita Vistara” ถูกแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสโดย P. E. Foucaux ในชื่อว่า “Le Lalitavistara: l'histoire traditionnelle de la vie de Bouddha Cakyamuni”^{๑๒๕} มีข้อสันนิษฐานถึงอายุของงานทั้งสองชิ้นข้างต้น (ก่อนที่จะได้รับการแปล) น่าจะถูกเขียนในราวคริสต์ศตวรรษแรก และ “Lalita Vistara” น่าจะมีขึ้นหลัง “Buddha Carita” ไม่นานนัก

จะเห็นได้ว่างานเขียนเหล่านี้แม้จะไม่ใช่วิวประวัติที่เป็นในเชิงประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่คุณค่าของงานวรรณคดีเหล่านี้ก็คือการให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระพุทธองค์ และในฐานะที่เป็นความพยายามเก็บรวบรวมเนื้อความมาจากเอกสารเก่าภายหลังจากครั้งพุทธปรินิพพาน ประเด็นนี้หากจะพิจารณาเชิงคุณค่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นข้อมูลที่กลุ่มผู้ประพันธ์พุทธประวัตินิยมใช้อ้างในการเขียนงานวรรณคดี และน่าจะผ่านสายตาของชนชั้นนำสยามมาบ้าง โดยเฉพาะการติดต่อกับสมาคมบาลีปกรณ์ และการกล่าวเช่นนี้ก็เพื่ออ้างความ “เป็นเหตุเป็นผล” อย่างไม่อาจถูกปฏิเสธได้จากอนุชนรุ่นหลังว่าเป็นความรู้ที่มาจากหลักฐานร่วมสมัยตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา ที่ถูกถ่ายทอดโดยพุทธสาวก ดังนั้นพุทธประวัติที่เขียนโดยอาศัยข้อมูลร่วมสมัยก็จะกลายเป็นเรื่องราวของพระพุทธองค์ที่เป็นจริงในที่สุด

^{๑๒๔} E.B. Cowell, translated from the Sanskrit, *Buddha Carita* (London: Dover Publications, 1987). พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๗) “Buddha-carita” เป็นงานวรรณกรรมที่เขียนเป็นภาษาสันสกฤต พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ ซึ่งถูกรวมอยู่ในหนังสือชุด “Sacred Books of the East” กล่าวได้ว่า “Buddha-carita” เป็นงานวรรณกรรมที่เขียนด้วยภาษาสันสกฤตชิ้นแรกๆ ที่กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า และได้ให้รายละเอียดที่น่าสนใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา อีกทั้งให้ประโยชน์ต่อการศึกษาเกี่ยวกับประวัติงานวรรณกรรมสันสกฤตยุคคลาสสิก

^{๑๒๕} P. E. Foucaux, *Le Lalitavistara: l'histoire traditionnelle de la vie de bouddha Cakyamuni* (Paris, 1888) ฉบับแปลภาษาอังกฤษโดย Rajendralala Mitra ให้ชื่อว่า *The Lalita Vistara or Memoirs of the Early Life of Sakya Sinha*, 2 volumes (New Delhi: Cosmo, 2004).

๒. “พุทธประวัติ” ในฐานะประวัติศาสตร์อารยธรรมและประวัติศาสตร์โลก

พุทธประวัติในฐานะนี้อาจพิจารณาได้จากลักษณะในงานพระนิพนธ์เรื่อง “ว่าด้วยลัทธิศาสนาต่างๆ ก่อนพุทธกาล”^{๑๒๖} ที่เป็นการพรรณนาความถึงลัทธิ ความเชื่อและศาสนาที่มีในโลก ก่อนที่พุทธศาสนาจะปรากฏ โยงเข้าสู่การมาถึงของพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าลักษณะโครงเรื่องเช่นนี้เป็นการผูกเรื่องประวัติแห่งพุทธประวัติเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมของโลก กลายเป็น “ธรรมเนียมปฏิบัติ” ในการเขียนงานประวัติศาสตร์ของชาติที่นับถือคริสต์ศาสนาที่มีมติการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์ศาสนา ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือชุด “The Story of the Nations” (ดูรายละเอียดในเชิงอรรถที่ ๑๐๒) กล่าวได้ว่า การเขียนประวัติอารยธรรมและประวัติศาสตร์โลกมีที่มาจากพื้นฐานความคิดเมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด โดยเป็นการอ้างกฎแห่งเหตุผล (law of reason) ซึ่งแสดงวิถีทางประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปยังครึ่งยุควีรบุรุษ (the Heroic Period) จากเมื่อครั้งที่มนุษย์ยังเป็นพวกอานารยชน ผ่านขั้นตอนวิวัฒนาการต่างๆ และกลับคืนสู่จุดศุขยอที่พระเจ้าในท้ายที่สุด เพราะสุดท้ายแล้วมนุษย์กับพระเจ้าต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มนุษย์จะเข้าถึงพระเจ้าได้ต้องอาศัยสื่อในระบบความคิดที่เรียกว่า “ศาสนา”^{๑๒๗} จากฐานคิดเช่นนี้พบว่าศาสนาในโลกมีด้วยกันหลายศาสนา นอกเหนือไปจากเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์ รัฐ ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นระบบทางวัฒนธรรมทางสังคมเช่นเดียวกับการเขียนประวัติที่เป็นเรื่องราวพระศาสดาก็แสดงให้เห็นถึงความมีอารยธรรม อันเป็นหน่วยหนึ่งของอารยธรรมโลก แม้แต่การเขียนประวัติ “ตนเอง” ผ่านพุทธประวัติของเจ้านายสยามก็อยู่ในกระแสความคิดนี้เช่นนี้

ในส่วนประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “พุทธประวัติ” มีลักษณะการเขียนโดยวางโครงเรื่องซึ่งกำหนดให้สมัยพุทธกาลเป็นแกนกลางของท้องเรื่อง แทนที่จะเป็นเรื่องของกษัตริย์ในแคว้นต่างๆ โครงเรื่องเช่นนี้สามารถทำความเข้าใจได้หากพิจารณาว่าการแบ่งยุคสมัยในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีช่วงเวลาแห่ง “พุทธประวัติ” เป็นศูนย์กลางและเป็นส่วนสำคัญของอารยธรรมโลก จะเห็นได้จากการพรรณนาความดั้งเดิมที่เรื่องของศาสนา แทนที่จะเป็นรัฐ ชาติ เผ่าพันธุ์ ฯลฯ นี่อาจจะไม่เป็นการแปลกอะไรถ้ามองว่าเป็นเรื่องของศาสนา แต่ต้องไม่ลืมว่าวิธีการการเล่าเรื่องสำนวนนี้ได้ไปไกลเกินกว่า “พุทธประวัติ” ที่ผ่านมาจะไปถึงได้ ยิ่งไปกว่านั้นการเล่าเรื่องในพุทธประวัติที่กล่าวถึง โคตรวงศ์แห่งศากยวงศ์จะมาสัมพันธ์ทางสายโลหิตกับบรรดากษัตริย์ใน

^{๑๒๖} ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน **วชิรญาณ**, ตอนที่ ๕๓ เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๑ - ตอนที่ ๕๔ เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๑๑. (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๒) งานพระนิพนธ์องค์นี้ทรงคัดความมาจากมหาภารตะและคัมภีร์ฤคเวท **หมายเหตุ** - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๑๒๗} Paul Costello, **World Historians and their Goals Twentieth-Century Answers to Modernism** (DelKalb: Northern Illinois University Press, 1993), p. 15.

ดินแดนแถบสุวรรณภูมิ และกล่าวถึงเรื่องราวปรัมปราในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงที่นับถือพุทธศาสนาอีกด้วย^{๑๒๘} เพราะเป็นคติที่ผู้นิพนธ์ให้ความสำคัญต่อการกล่าวอ้างทางสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับวงศ์ศากยะ โดยความพยายามทำให้เป็นจริงด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ชั้นชั้นสยามประกาศผ่านสื่อสาธารณะโดยเฉพาะที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ หรือวารสาร ดังที่มีการนำเรื่อง “พงศาวงศ์พงสาวดารเชียงใหม่” กับ “คัมภีร์ทิพยวงศ์พงสาวดารลังกา” มาตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ^{๑๒๙} ขณะเดียวกับที่กระบวนการสร้างงานพุทธประวัติกำลังดำเนินอยู่ และต้องไม่ลืมว่านอกจากความพยายามในการทำพุทธประวัติให้สมบูรณ์แล้ว การกล่าวอ้างโดยความสัมพันธ์ทางสายเลือดกับพระพุทธองค์หรือความเป็นพุทธองค์ เช่น การประกาศพระนามเป็นสมเด็จพระนอพระพุทธเจ้าก็เป็นสิ่งสำคัญในคติของพระมหากษัตริย์ที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา อย่างน้อยที่สุดนับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระสมัญญาพระนามหนึ่งว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ซึ่งถึงที่สุดแล้วทำให้เข้าใจได้ว่าจะเป็นการผนวกความคิดที่ดึงเอาความเป็น “พุทธองค์” มาไว้ประจำตัวชัดเจนที่สุดครั้งหนึ่งบนหน้าประวัติศาสตร์ไทย

ความสัมพันธ์ที่มาจากลักษณะร่วมอย่างหนึ่งในการวางโครงเรื่องการเขียนพุทธประวัติ พบปัญหาสำคัญคือเรื่องอายุและความน่าเชื่อถือของเอกสารที่จะทรงใช้ในงานพระนิพนธ์ จะมีผลต่อการสร้างทัศนคติที่ดีจากโลกภายนอก ซึ่งนอกจากการอธิบายด้วยวิธีกฎที่เป็นเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ที่นักวิชาการรุ่นหลังเชื่อกันว่าขบวนการแบบธรรมยุติเป็นเช่นนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรงใช้ศาสตร์อีกประเภทในการเข้าสู่วิถีได้มาซึ่งความจริง โดยทรงกล่าวหาว่าชาวตะวันตกเองก็ความเชื่อในการระลึกชาติไม่จำกัดอยู่เฉพาะโลกทางพุทธศาสนาเท่านั้น ดังเช่นตัวอย่างที่ทรงอธิบายเรื่องปีทาโกรัสผู้ทรงกล่าวว่าเป็น “เจ้าลัทธิในวิชาที่ว่าด้วยธรรมดาของรูปร่างนามธรรม”^{๑๓๐} ซึ่งปีทาโกรัสเป็นบุคคลผู้กล่าวอ้างถึงการระลึกชาติได้ โดยสามารถ

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดใน วชิรญาณ, ตอนที่ ๕๔ เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๔๘๕ - ๕๗๒.

^{๑๒๙} กล่าวในที่นี้คือทั้งพงศาวงศ์และคัมภีร์ทิพยวงศ์มีใจความสอดคล้องกัน ดังความที่กล่าวใน “คัมภีร์ทิพยวงศ์” ว่า “จากเวสสันดรราช ชาลิราช สีวาหะราช สีหะวราช แล้วลำดับมาอีก ๘๔๐๐๐ จึงถึงพระเจ้าไชยเสนราชมีลูกชื่อสีหะตะนุฯ มีลูกชื่อสุทโธระนะ สุทโธระนะ สุตโธระนะ อมิโธระนะ รวม ๕ องค์ ลูกสุทโธระนะ ชื่อศรีธัตตะ ได้ตรัสแปลพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ลูกชื่อราหุลธัตตะเป็นองค์พระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา...” และกล่าวได้ว่าท้องเรื่องใน “พงศาวงศ์” ก็กล่าวคล้ายกันในมิติเวลาที่เรียงลำดับโคตรวงศ์โดยลำดับลงมาจนมาสัมพันธ์กับเหล่ากษัตริย์ “พื้นถิ่น” ของแต่ละราชวงศ์ที่งานนิพนธ์นั้นๆ ได้กล่าวถึง โปรดดูรายละเอียดใน วชิรญาณ, ตอนที่ ๕๔, หน้า ๔๔๓ - ๔๔๔, ๔๔๗ - ๔๔๕.

^{๑๓๐} สจข. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.

เล่าเรื่องสงครามเมืองทรอยอย่างแม่นยำ กระบวนการพยายามให้เหตุผลนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้โยงเรื่องเข้ามาสู่การสืบค้นและความน่าเชื่อถือของหลักฐานในพุทธศาสนาว่า

“...แต่ท่านก็พอเป็นอุท เหรณ์ให้เห็นว่า คน โบราณแม่นอกพระพุทธศาสนา ก็เชื่อถือ ความระลึกชาติได้เหมือนกันๆ นั้น ไม่พรั่งผลอมตรงกันกับเวลาปัจจุบันที่แต่ง ชาติ คือภายในพุทธกาลนั้นเลย เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเป็นเมือง หลวงของพระราชาณาจักรกาลินั้น ในเวลาพุทธกาล ก็รวมอยู่ในประเทศโกศล ซึ่ง ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหากช้านานมาแล้ว ดังนี้เป็นต้น ธรรมดาผู้แต่ง นิทานหรือหนังสืออันใด ถ้าแต่งขึ้นใหม่ ถึงจะเป็นเรื่องเก่าก็มักพรั่งผลอมถึงเวลาที่ ตัวเกิดอยู่ เช่นหนังสือรามเกียรติเป็นต้น... ส่วนนิทานชาดกนี้ จึงเห็นปรากฏได้ว่า เป็นนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล หรือผู้แต่ง จะประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง เป็นนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว เว้นไว้แต่เรื่องปรารภแลกลับ ชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ตามที่นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือในคัมภีร์ต่างๆ เขาได้เทียบเคียง ทั้งในคัมภีร์นิกายต่างๆ แลคัมภีร์อื่น ซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียง ขึ้นก่อนคัมภีร์ชาดกซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมัยนี้ คือชั้นต้นก่อนเวลาตติยสังคายนามิ แต่กาลา...”^{๑๓๐}

อาจกล่าวได้ว่า จากลักษณะอธิบายและกระบวนการให้ความหมายโดยสมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสดูเหมือนจะไม่ได้ทรงจำกัดกรอบความรู้ในจารีตแบบ สยามที่เป็นแบบ “ก่อนสมัยใหม่” เพราะเป็นที่เข้าใจได้ว่าความรู้และความเข้าใจหาใช่ต้องเป็นสิ่งที่ ไปด้วยกันเสมอไป ซึ่งความรู้ที่ทรงกระทำให้ออกมาเป็นรูปของวัตถุนี้เมื่อพิจารณาจากบริบทโลกที่ แวดล้อมอยู่ในช่วงเวลานั้นเป็นกระแสดิ้นตัวในการสนใจศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะ ให้ความสนใจแก่พระศาสดาแห่งพุทธศาสนา ควรกล่าวด้วยว่า วิธีการสร้างพุทธประวัติลักษณะ เช่นนี้ที่พระองค์ทรงตระหนักและให้ความสำคัญ ด้วยสถานะทางอำนาจและการเมืองที่พระองค์ ต้องทรงทำให้ความรู้ชนิดนี้แพร่หลายออกไป เพราะความรู้ที่เผยแพร่สู่สังคมเป็นผลมาจาก อุดมการณ์ที่จะใช้สร้างความเป็นรัฐขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามคาดหวัง ซึ่งการเขียนพุทธประวัติจะส่งผล สำคัญตามมา คือกระบวนการสร้างความรู้ร่วมกันของพระสงฆ์โดยการควบคุมของรัฐซึ่งเป็น สถานะหนึ่งแห่งกระบวนการสร้างอุดมการณ์ และจะส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมทางความรู้ร่วมกันใน

^{๑๓๐} ศจช. ร.๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๑. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

สังคมาภายใต้ความเชื่อหรือความรู้นิคนิเดียวกัน กล่าวคืองานพระนิพนธ์พุทธประวัติจะมีผลบังคับใช้เพื่อการศึกษามหาวิทยาลัยทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย จะเห็นเจตนาเช่นนี้ได้จากพระราชบัญญัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในงานพระนิพนธ์ “เรื่องนิกาย” โดยทรงกล่าวถึงลักษณะของนิกายในสยามว่า

“...ถ้าเราพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว คงจะเห็นว่าการถือนิกายนั้น แม้เดิมมีมูลมาแต่การพระศาสนา แต่ภายหลังกลายเป็นถือนิกายพวกๆ คนเราถือนิกายพวกๆ โดยปรกติ ต่างจึงได้ถือนิกาย แลการแข่งขันกันเพราะเหตุแห่งชาติฯ สมเด็จพระศาสตราจารย์ของเราทั้งหลายมีพระพุทธประสงคืจะชักนำความสามัคคี ในรวางหมู่คนให้กว้างขวาง ออกไปกว่าชาติ จึงได้ประทานพระบรมพุทโธวาทเป็นกลางทั่วไป ไม่จำกัดเพียงชาติใดหนึ่งๆ ...จริงอยู่การถือนิกายเกิดขึ้นด้วยประสงคืจะฟื้นความปฏิบัติศาสนกิจ ที่เห็นว่าช่อหย่อน ให้กลับแข็งแรง แต่ภายหลังคัมภีรนามะทิจูเข้าแทรกแซง กลายเป็นให้ผลคือการถือนิกายถือนิกายเหล่าอย่างเคบกว่ระดับของโลกไปๆ ข้าพเจ้าไม่เลงเหนเลขว่า นิกายที่แยกจากกันแล้วจะกลับรวมกันเข้าได้อีก...”^{๑๑๒}

ข. วันवार กาล เวลา: จากพุทธกาลสู่ความทรงจำร่วมทางสังคม

โดยถ้าฟังเรื่องราวที่เป็นช่วงชีวิตของพระพุทธเจ้ามิได้คงอยู่แต่ในโลกของตัวอักษรเท่านั้น หากได้ถูกขยายออกสู่กระบวนการทำให้เป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่สมาชิกของสังคมพึงมีส่วนร่วมกัน กล่าวคือ เป็นการทำให้เรื่องราวในชีวิตของพระพุทธเจ้าเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตของคน ด้วยวิธีการประกาศให้เป็นวันสำคัญทางศาสนา และไม่เพียงแต่เป็นวันสำคัญเฉพาะทางศาสนาเท่านั้น หากถูกทำให้สำคัญในฝ่ายโลกียะด้วย ควรกล่าวด้วยว่า ความสำคัญของ “วันนักขัตฤกษ์” ของรัฐ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ วันหยุดราชการและวันสำคัญประจำชาติก็คือวันที่เกี่ยวกับราชวงศ์ อาทิเช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันจักรี (ซึ่งจะประกาศเป็นวันสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๖)^{๑๑๓} เป็นต้น สำหรับวันสำคัญทางศาสนาได้แก่ วันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชา (ส่วนวัน

^{๑๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๔๕๗), หน้าคำนำ. เป็นพระนิพนธ์เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๕ หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๑๑๓} ปรากฏเป็นลายพระราชหัตถ์จดหมายเหตุรายวัน เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๒ ถึงที่มาบางส่วนของ การสถาปนา “วันจักรี” ความว่า “วันอาทิตย์ที่ ๖ เมษายน บ่ายวันนี้ได้เข้าไปถวายบังคมพระบรมรูปที่ปราสาทพระเทพบิดร ในเวลาที่เราไปก็ยังมีข้าราชการและประชาชนอยู่มาก, และได้ข่าวว่าตั้งแต่เช้ามีคนเข้าไปถวายบังคม

อาสาพหุวิชาได้ประกาศให้เป็นวันสำคัญภายหลัง) โดยการประกาศให้เป็นวันหยุดประจำชาติบนหน้าปฏิทินเพื่อเป็นหมุดหมายทางความทรงจำร่วมกันของสังคมอย่างเป็นทางการ (The Official Socialmnemonic)^{๑๓๔} ซึ่งจะส่งผลสำคัญต่อเนื้อคือทำให้พระพุทธเจ้าทรงมีตัวตนอยู่จริง ทรงมีกายเนื้อที่จะสามารถมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบข้าง จนเป็นผลให้ทรงค้นพบหลักธรรมะและประกาศสั่งสอนพระธรรม ในที่สุดวิธีการสร้างความหมายให้แก่ “วัน” และงานนิพนธ์ “พุทธประวัติ” ฉบับต่างๆ ล้วนเกี่ยวเนื่องซึ่งกัน เพราะการกำหนดความสำคัญของวันต้องอิงอยู่กับท้องเรื่องใน “พุทธประวัติ” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ง่ายแก่การจดจำ และเมื่อมีวันที่เป็นหมุดหมายทางความทรงจำ ก็ทำให้คนในสังคมมีความทรงจำร่วมกันต่อวันที่ในปฏิทินจากรุ่นสู่รุ่น ลักษณะเดียวกันสามารถกระทำซ้ำได้กับสถาบันอื่นของรัฐ โดยเฉพาะสถาบันชาติและกษัตริย์ให้กลายเป็นความทรงจำร่วมของสังคม และเอื้อต่อการเสริมสร้างอุดมการณ์รัฐให้กลายเป็นระบบที่เรียกว่าวัฒนธรรมประจำชาติ

ในที่นี้จะได้เห็นจากกระบวนการการสร้างวันสำคัญทางศาสนา คือ “วันวิสาขบูชา” กับ “วันมาฆบูชา” โดยเริ่มจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ “หมายรับสั่งการพระราชพิธีวิสาขบูชา” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ มีพระยาบำเรอภักดิ์เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ โดยความในหมายรับสั่งฯ ทรงประกาศว่า

พระบรมรูปเปนนามก, ทั้งได้เลขาเข้าไปนมัสการ พระแก้วมรกตในพระอุโบสถด้วยก็มาก. เจ้าพระยาธรรมาได้ขอแรงให้ข้าราชการผู้ใหญ่จัดเลี้ยงที่ศาลาในลานพระอุโบสถ, คือเจ้าพระยาอภัยราชา, เจ้าพระยาธรรมา, พระยาวรวงศ์, พระยาประสิทธิ์ศุภการ. งานนี้นับว่าเปนนพระเกียรติยศคงงามดีมาก, เพราะผู้คนไปอย่างแน่นหนา, และได้ข่าวว่าห้างร้านและหนังสือพิมพ์จะปิดในวันพรุ่งนี้วัน ๑ แทนวันนี้เพื่อเปนการเคารพ เราได้ให้เรียกวันนี้ว่า “วันจักรี” ” อ้างจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์นามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), ไม่ปรากฏเลขหน้า. **หมายเหตุ -** การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๑๓๔} Evitar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past* (Chicago and London: University of Chicago Press, 2003), pp. 31 – 32. เซรูบาวเวลได้ใช้ตัวอย่างของประเทศไทยประกอบการอธิบายของเขาว่า ‘socialmnemonic’ หรือวันสำคัญประจำชาติของไทยมีช่องห่างของช่วงเวลาในทางประวัติศาสตร์มาก กล่าวคือนับจากปีก่อนคริสตกาล คือ ๕๖๓ B.C. – ๔๘๓ B.C. ที่เป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล แล้วข้ามมาจนถึงปี ค.ศ. ๑๗๘๒ (พ.ศ. ๒๓๒๕) อันเป็นที่สถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้น ซึ่งช่วงเวลาระหว่างนี้ไม่ปรากฏมี “วันสำคัญ” ของประเทศอยู่เลย และเป็นที่น่าสังเกตว่าวันสำคัญประจำชาติของไทยจะให้ความสำคัญต่อความหมายของสถาบันชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะวันสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

“...ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่สมเด็จพระพุทธเจ้าประสูติ ได้ครัส
รู้ นิพพาน เป็นวันนักษัตรฤกษ์ยิ่งกว่าสงกรานต์อีก ทรงพระราชรัทธาให้บูชา
พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์ด้วยสิ่งของต่างๆ...”^{๑๓๕}

ภายหลังจากนั้น ในวันวิสาขบูชา ปีมะโรง จ.ศ. ๑๒๓๐ (หรือ พ.ศ. ๒๔๑๑) เป็นปีที่ ๑๘ ใน
สมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชโองการเรื่อง “ตำราอริกมาส อธิกวาร แลปักขกณนา”
โดยประธานความเห็นเกี่ยวกับวันสำคัญทางศาสนา ภายหลังจากกำหนดเกณฑ์ทางเวลาที่ทรงวาง
ระเบียบไว้ว่าวันวิสาขบูชาไม่ใช่ของสำหรับบ้านเมือง อย่างตรุษสงกรานต์ซึ่งไม่ได้ขึ้นแก่ใครเพราะ
ไม่ได้ใช้จันทรคติในการกำหนดวัน ดังนั้นจึงไม่ได้ขึ้นแก่ธรรมเนียมบ้านเมือง ซึ่งจะนับวัน เดือน ปี
ตาม “ธรรมเนียม” ไม่ได้ เพื่อเป็นการแยกวันวิสาขบูชาออกมาเป็นการพระราชพิธี (ดังนั้นจึงไม่ใช่
สมบัติของราษฎร) จึงทรงกำหนดวันที่จะทำวิสาขบูชาขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นแบบแผน เช่น วันอังคาร เดือน
๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ให้บูชาวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และตลอดมาจนถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ
๑ สาเหตุที่เอาวันขึ้นหนึ่งค่ำเป็นวันดับเดือน ๕ และวันขึ้น ๘ ค่ำ เป็น ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพราะเป็นไป
ตามปักขกณณาวินิโยกที่ทรงกำหนดไว้^{๑๓๖}

สำหรับวิธีการนับปักขกณณานั้น เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรง
ผนวช ได้กำหนดแบบปักขกณณาขึ้นสำหรับใช้ในวัดธรรมยุต และตามแบบแผนนี้การนับอริกมาส
ถ้าเลขกำหนดไปหนึ่งเดือน อริกมาสฝ่ายปักข์ต้องเลื่อนเดือนออกไป ซึ่งทำให้ไม่เป็นไปตาม
ลักษณะทางโหราจารย์เดิม^{๑๓๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดขึ้นโดยอาศัยหลักจากคัมภีร์มหาวรรคพระวินัยและ
คัมภีร์อื่นๆ เพื่อคำนวณวิถีโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามหลักคัมภีร์โหราศาสตร์ แล้ว

^{๑๓๕} “หมายรับสั่งการพระราชพิธีวิสาขบูชา ในรัชกาลที่ ๔ ปีมะเส็งนพศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๔๐๐” ใน
ลัทธิธรรมเนียมต่งเจง เล่ม ๒ ภาค ๗ - ๑๓ (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไป
ตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๑๓๖} พระบรมราชโองการอริกมาส อธิกวาร และปักขกณณาวินิโยกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มุขนิรมิตมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑. ดูรายละเอียดของวิธีการนี้ได้
ระหว่างหน้า ๑ - ๒๕ และดู “วิธีทำปักขกณณา” หน้า ๓๗ - ๔๓ ในเล่มเดียวกัน ควรกล่าวด้วยว่าระดับชั้นของ
ความสำคัญในที่นี้พิจารณาถึงความสำคัญระหว่าง “พระราชพิธี” กับ “พิธี” ที่แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเข้า
ไปประกอบพิธีการนั้นๆ ทั้งสองประเภทก็ตาม แต่ความเป็น “โบราณราชประเพณี” ที่มาควบคู่กับความศักดิ์สิทธิ์
และความสำคัญจะขึ้นกับฝ่าย “พระราชพิธี”

^{๑๓๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วิธีทำปักขกณณา” ใน พระบรมราชโองการอริกมาส
อธิกวาร และปักขกณณาวินิโยกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๗.

กำหนดเป็นเกณฑ์ให้คฤหัสถ์และบรรพชิตใช้ในการพึงธรรมเพื่อให้ตรงกับวันเพ็ญ นอกจากนี้ยังได้กำหนดให้วันกึ่งปักษ์ซึ่งเป็นวันที่พระจันทร์ครึ่งดวงเป็นวันจำศีลด้วย^{๑๓๘}

ควรกล่าวด้วยว่า นอกจากวันวิสาขบูชาแล้ววันสำคัญทางศาสนาที่อิงอยู่กับ “พุทธประวัติ” อีกวันหนึ่งคือวันมาฆบูชา ซึ่งพระราชพิธีในการมาฆบูชาแต่เดิมไม่ได้มีมาก่อน และเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยได้ทรงมีประกาศไว้ว่า “...อนึ่งถ้าจะทำพิธีมาฆบูชา ตามนิยมซึ่งมีกำหนดในคัมภีร์อรุทธกถาว่าเป็นวันที่ชุมนุมพระสาวก ๑๒๕๐ แลพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ให้ทำในวันขึ้น ๑๔ ค่ำขึ้น ๑๕ ค่ำทั้งสองวัน เป็นอันถูกต้องแล้ว อย่าให้สงสัยเลย ถ้าไม่เชื่อให้พิเคราะห์ดูพระจันทร์ในอากาศนั้นเทอญ”^{๑๓๙} ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงอธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า

“วันมาฆบูรณมีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะเต็มบริบูรณ์ เป็นวันที่พระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ ได้มาประชุมพร้อมกันด้วยองค์สี่ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต และพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนา โอวาทปาฏิโมกข์ เป็นการประชุมใหญ่และเป็นการนำอัสภรย์ในพระพุทธศาสนา”^{๑๔๐}

ระยะเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการปกครองคณะสงฆ์ตลอดทั่วพระราชอาณาจักร ความแน่นอนเรื่องการกำหนดวันสำคัญทางศาสนา ก็ได้เป็นรูปร่างคั้งที่เป็นมรดกมาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งสมมติฐานในขั้นนี้มีอยู่ว่านอกเหนือไปจากวิทยาการในการนับเวลา “แบบธรรมยุติกนิกาย” ที่เป็นตัวกำหนดแบบแผนทางเวลาในชีวิตประจำวันของทั้งสงฆ์และคฤหัสถ์ ซึ่งพระองค์ทรงรับเอาความคิดของพระราชชนกมาขยายความต่อแล้วนั้น ภารกิจที่ทรงเขียนงานพุทธประวัติ (เล่ม ๑) แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ น่าจะเป็นปัจจัยสนับสนุนต่อทำที่ที่ทรงจริงจังต่อวันสำคัญทางพุทธประวัติ ในฐานะที่เป็นชีวประวัติของพุทธองค์ อีกทั้งยังได้ทรงกำหนดให้วันมาฆบูชาเป็นวันสำคัญอย่างชัดเจน โดยทรงออกเป็นประกาศ เรื่อง “กำหนดวันทำ

^{๑๓๘} พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “อธิบายด้วยที่มาแห่งปักษกณนา” ใน พระบรมราชธิบายอภิมหาส อธิกวาร และปักษกณนาวิธี ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๖.

^{๑๓๙} “ประกาศที่ ๓๐๔ ว่าด้วยวันธรรมสวนะ” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑ (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๓๘. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๑๔๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒๗. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

วิสาขบูชา มาฆบูชา แลเข้าพรรษา”^{๑๔๑} เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยทรงกำหนดเกณฑ์ไว้ว่า

“...ในวันเพ็ญเดือนพฤษภาคมวันวิสาขบูชาจะอยู่ในเดือน ๖ หรือเดือน ๗ ซึ่งถ้าในเดือนนั้นมิวันเพ็ญสองวันก็ให้วันวิสาขบูชาเป็นวันเพ็ญที่สอง ส่วนวันเพ็ญในเดือนกุมภาพันธ์ถือเป็นวันมาฆบูชา โดยจะอยู่ในช่วงเดือน ๓ หรือในเดือน ๔ ก็ตาม แต่ถ้าวันเพ็ญในเดือนกุมภาพันธ์เป็นวันที่ ๑ หรือที่ ๒ วันมาฆบูชาให้เลื่อนไปเป็นวันเพ็ญของต้นเดือนมีนาคม และสำหรับวันเข้าพรรษาประกาศให้อยู่ในเดือนกรกฎาคม ซึ่งถ้าในเดือนนั้นมีวันเพ็ญสองวัน วันเข้าพรรษาให้เริ่มที่วันเพ็ญที่สอง”^{๑๔๒}

เมื่อเกณฑ์รับรู้ทางกาะและทะเลในพุทธประวัติถูกประกาศให้เป็นความสำคัญ จะเห็นได้ว่าความรับรู้ที่มีเกี่ยวกับพุทธประวัติได้ถูกถ่ายทอดและนำไปสู่บรรทัดฐานของความจริงที่พุทธศาสนิกชนรับรู้ได้ โดยเฉพาะการทำให้พุทธประวัติจากงานนิพนธ์มาสู่ความทรงจำร่วมทางสังคม ว่าพระพุทธรองค์ทรงเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่จริง เข้าถึงและสัมผัสได้ ดังพระดำรัสที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกล่าวไว้ว่า “ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญ หากแต่ก็เป็นบุคคลผู้ที่ควรสรรเสริญ”

๓. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

“.....โดยเหตุหลายประการด้วยกัน คนที่สร้างประวัติศาสตร์ของชาติคือ “ลูกศิษย์” ของพระราชพงศาวดารเจ้า “บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” เป็นพระภิกษุศักรูปหนึ่ง แทนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิไลวงศ์ดิศกุล ประวัติศาสตร์ของ

^{๑๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “กำหนดวันทำวิสาขบูชา มาฆบูชา แลวันเข้าพรรษา” ใน พระบรมราชาธิบายอริกมาส อริกวาร และปักขกณนาวิธี ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๑ - ๕๔. และ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม ๑, พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๖๑ - ๖๕.

^{๑๔๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “กำหนดวันทำวิสาขบูชา มาฆบูชา แลวันเข้าพรรษา”, หน้า ๕๑. ควรสังเกตด้วยว่า ขณะนั้นวันปีใหม่ยังเริ่มต้นอยู่ที่เดือนเมษายน ดังนั้นลำดับวันจึงเริ่มที่วันวิสาขบูชาก่อนที่ควรจะเป็นวันมาฆบูชาดังเช่นปัจจุบัน อย่างไรก็ตามก็คือนอกจากนั้นแล้วยังได้ทรงอธิบายวิธีการคำนวณวิสาขบูชา วันมาฆบูชา และวันเข้าพรรษาโดยพิสดารขึ้นอีกด้วย

“ชาติ” คงจะได้รับอิทธิพลจากเอกสารประเภทตำนาน และ
 “ประวัติศาสตร์สากล” ตามแนวพุทธศาสนามากกว่านี้.....”^{๑๔๓}

นิธิ เอียวศรีวงศ์

ก. ความนำ

นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา สยามมีการเปลี่ยนแปลงทั้งอำนาจทางการเมือง สภาวะเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งส่งผลต่อวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตามมา ความเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ ส่วนหนึ่งคือความพยายามที่จะเรียนรู้ถึงอำนาจที่แท้จริงของผู้ปกครอง กระนั้น ภาวะดังกล่าวไม่อาจเป็นจริงหากไม่มีการนำความรู้ที่มาพิสูจน์และนำไปถ่ายทอด ทั้งนี้เป็นเพราะเงื่อนไขของการพิสูจน์มาจากการที่ต้องถูกประดิษฐ์สร้างขึ้น ประวัติศาสตร์ก็เช่นกันที่เป็นการแสดงออกทาง “ความคิด” (representation) ของการมีอยู่แห่งรัฐ ดังจะเห็นได้จากขอบข่ายทางความรู้ที่ได้แสดงออกมาในปริบทของงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่คลี่คลายจากลักษณะงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์แบบเดิม คือการเขียนพงสาวดารหรือตำนานที่มีมาก่อนหน้า มาเป็นงานประเภท “ประวัติศาสตร์”^{๑๔๔} เพราะลักษณะของการเขียนงานประวัติศาสตร์ประเภท “พงสาวดาร” หรือ “ตำนาน” ไม่เพียงพอต่อการสร้างความรู้ในสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ กล่าวคือพงสาวดารมีจุดเน้นที่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์หรือกลุ่มผู้ปกครอง ขณะที่ขอบเขตของประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านมาสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่แม้จะคงชื่อไว้อย่างเดิม หากทว่าการพรรณนาความได้ขยายกลายเป็นเรื่องราวของรัฐ ชาติและพลเมืองประจำรัฐ ในการเขียนงานทางประวัติศาสตร์จะเห็นได้จากลักษณะของเล่าเรื่องที่ปรากฏอยู่ใน “พระราชพงสาวดาร” หรือ “พงสาวดาร” และ “ตำนาน” กับ “ประวัติศาสตร์” แสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของอุดมการณ์ที่ผู้สร้างงานประวัติศาสตร์ได้กระทำ นึกหวัง ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพบรรยากาศ ภาระหน้าที่ หรือความประทับใจ ในการสร้างงาน

^{๑๔๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓. *หมายเหตุ* – การเน้นคำตัวหนาในที่นี้เป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นโดยตัวเอน (Italics) เป็นของผู้อ้าง

^{๑๔๔} ดูการอธิบายความหมายทางประวัติศาสตร์ที่ว่าประวัติศาสตร์ด้านหนึ่งเป็นเรื่องของเหตุการณ์ และอีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องของการเขียนได้ใน Alex Callinicos, *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History* (Oxford: Polity Press, 1995), pp. 1 – 14.

ประวัติศาสตร์ขึ้นในด้านที่กล่าวว่าเป็นความจริงและคงความถูกต้อง อาจกล่าวได้ว่าสภาวะเป็นอย่างไร งานเขียนประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นก็เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้นการเขียนงานประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่เรื่องของอดีตในตัวของมันเอง แต่เป็นการเขียนอดีตโดยปัจจุบัน

หากเอ่ยถึงพระนามหรือชื่อของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณวชิราวุธ (ในกรณีปัญญาชนผู้สร้างงานประวัติศาสตร์รุ่นต่อมา) หรือแม้แต่คนอย่าง ก.ศ.ร. กุหลาบ เหล่านี้เป็นต้น ลาจจะเป็นที่รับทราบกันดีว่าเป็น “ปัญญาชน” ผู้สร้างงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยขึ้นมากบ้างน้อยบ้าง และส่งผลกระทบต่อสังคมที่แตกต่างกันไป^{๑๔๖} กระนั้นก็ดี จะเห็นได้จากข้อความที่ผู้เขียนได้ยกคำกล่าวของนิธิ เอียวศรีวงศ์ในข้างต้น แน่นนอนว่าบุคคล/เจ้านายเหล่านี้ย่อมมีบทบาทและอิทธิพลต่อองค์ความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยเป็นอย่างมาก แม้ว่านิธิจะมีจุดหมายในการอภิปรายสอง

---

^{๑๔๕} แม้ว่ารัชกาลที่ ๖ จะทรงศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สมัยใหม่มาจากมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด ทรงมีพระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์โดยตรง คือ “สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์” และ “การจลาจลในรัสเซีย” (ที่รุดกงานวัดเบญจมบพิตร, ๒๔๖๐) ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ยุโรป และก็ได้ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมทางสำนึกการเมืองต่อสาธารณชนนักในงานพระนิพนธ์เหล่านี้ หากแต่งานพระราชนิพนธ์ที่ส่งผลต่อความรู้ทางประวัติศาสตร์ก็คือความสนพระทัยเรื่องสุโขทัยในงานพระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” โปรดดูรายละเอียดใน Bryce Beemer, “Constructing the Ideal of State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833 – 1957,” (M.A. Thesis, University of Hawai’i at Manoa, 1999), pp. 16 – 17. อย่างไรก็ตามก็ดี ปัญหานี้จะทำการอภิปรายต่อไปข้างหน้า

^{๑๔๖} นี่เป็นปัญหาในด้านของ “คำ” อันจะส่งผลถึงตรรกะและวิธีการที่เป็นศาสตร์ของประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นความจำเป็นในการสื่อสารที่ต้องอิงอยู่กับภาษาและวัฒนธรรม เช่นคำว่า “ส่งผลกระทบต่อ” และ “แตกต่างกันไป” ในที่นี้และยังอาจรวมไปถึงที่อื่นๆ ตลอดจนงานที่จะปรากฏในคำ หรือประโยคอื่นๆ เราคงไม่มีเครื่องมือที่ใช้วัดค่าบอกความนิยม อิทธิพล ผลกระทบ ความประทับใจ หรืออย่างอื่นใดก็ตามอันจะบอกความเป็น “วัตถุ” ได้ เฉกเช่นกันที่งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของบุคคลข้างบนที่ “ปริมาณ” กับ “ความเขยิบคาย” ไม่จำเป็นต้องควบคู่กัน ดังเราจะเห็นได้จากอุตสาหกรรมการเชิดชูพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยที่นักประวัติศาสตร์ไทยนิยมกระทำ กระนั้น หากจะกล่าวในเชิงปริมาณก็อาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณวชิราวุธทรงได้นิพนธ์งานประวัติศาสตร์ไว้มากที่สุด แต่ “ต้นบุญ” ที่เป็นผู้ริเริ่มงานประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับมิได้ถูกพิจารณาเป็น “พระบิดา” ทางประวัติศาสตร์หากจะใช้เกณฑ์ตัดสินที่ปริมาณ เหล่านี้น่าจะสะท้อนภูมิปัญญาการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทยโดยนักประวัติศาสตร์ไทยได้ไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตามก็ดี ในที่นี้ไม่ใช่การเสนอให้เปลี่ยน “พระบิดา” ทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากประวัติศาสตร์ไม่มีพระบิดา แต่เกิดจากการกระทำที่ผู้เขียนอยู่ภายใต้ “เงื่อนไข” แห่งช่วงเวลาของการสร้างงานประวัติศาสตร์

ด้านที่ว่า ด้านหนึ่งกล่าวถึงลักษณะตัวผู้เขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ กับการได้มาซึ่งความรู้ส่วนหนึ่งคือข้อมูล และหลักฐานที่ใช้ในการเขียนงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ได้หลุดออกจากกรอบการเขียนแบบตำนานหรือพงสาวดาร ซึ่งพระนามและนามข้างต้นจะเป็นสดมภ์หลักทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่แสดงให้เห็นว่าจารีตการเขียน วิธีการและวัตถุประสงค์ทางประวัติศาสตร์ได้แปรเปลี่ยนไป

นี่มิใช่ความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์แต่อย่างใด เพราะยังมีกลุ่มคนบางจำพวกที่ถูกกล่าวถึงไว้อย่างละเอียด นั่นก็คือคนจำพวก “พระสงฆ์” ซึ่งถูกพิจารณาว่าเป็นผู้ประจำอยู่กับโลกแห่งตำนานหรือเรื่องปรัมปราที่เป็นลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบจารีต ซึ่งเป็นศาสตร์ที่พระสงฆ์ใช้เป็นวิธีในการศึกษาเกี่ยวกับอดีต อย่างไรก็ตามข้อเสนอนี้ก็น่าคิดว่า เมื่อถึงที่สุดแล้วในการสร้างงานประวัติศาสตร์ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นประวัติศาสตร์ขึ้นมา เราไม่สามารถจำกัดสถานะของผู้ที่จะสร้างงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้ เพราะว่าการเขียนประวัติศาสตร์ก็เป็นการแสดงเจตจำนงของผู้เขียนนั้นๆ ให้ปรากฏออกมา ด้วยความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างงานประวัติศาสตร์ภายใต้ประวัติศาสตร์ที่ครอบคลุมความเป็นมนุษย์เอาไว้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ในยุคเปลี่ยนผ่านบางรูปก็เป็นผู้หมุนไปกับโลกด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสซึ่งพระองค์ได้มีพระนิพนธ์ที่เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์” ไม่ว่าจะงานเขียนประเภทตำนาน พงสาวดาร หรือพระธรรมเทศนา ซึ่งงานพระนิพนธ์เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นวัตถุประสงค์อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่พระองค์ทรงมีส่วนร่วม และได้ถูกถ่ายทอดสู่สังคมไม่ว่าจะโดยทางตรงหรืออ้อมก็ตาม จากงานประวัติศาสตร์ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นจะเป็นการหักล้างกับความเชื่อที่ว่าพระสงฆ์เป็นผู้มาหลังกาล หรือเป็นพวกอนุรักษนิยมที่อยู่กับวัฒนธรรมเดิม

ข. การเปลี่ยนแปลงทาง “ประวัติศาสตร์”: ศาสตร์แห่งความแปรเปลี่ยน

เมื่อปรากฏคำว่า “พระราชอาณาจักร” เกิดขึ้น นั่นก็เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่าอาณาจักรนั้นได้ตกเป็นของผู้ปกครองคนเดียว (a singular ruler) และสำหรับคำว่า “ประเทศ” ทำให้รู้ว่าเป็นดินแดนดินที่พลเมืองได้ดำรงอาศัยอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน ในฐานะส่วนประกอบหนึ่ง ส่วนคำว่า “ชาติ” เท่ากับเป็นการกระตุ้นถึงสำนักแห่งความเป็นสมัยใหม่ที่ตกเป็นของพลเมืองไม่ว่าจะเป็นทั้งผู้ชายและผู้หญิง ในการที่จะเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในทางการเมือง (political union) และกับคำว่าความเป็นชาตินิยมนั้นก็เหมือนกลไกขับเคลื่อนทางการเมืองและการปฏิรูปสังคม ซึ่งเมื่อประชาชนได้หันมามองดูประวัติศาสตร์แห่งชาติของตนเท่ากับเป็นการฉายให้เห็นวิวัฒนาการของ

มนุษยชาติ นำไปสู่การทำชาติสมัยใหม่ให้เป็นการดำรงอยู่ (being)^{๑๔๖} ดังนั้น จะเห็นได้ว่างานประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นจึงมีสิ่งที่มีอยู่อย่างลอยๆ แต่เป็นเรื่องของวัตถุวิสัยทั้งทางการเมืองหรือวัฒนธรรม หรือจะด้วยอะไรก็ตามที่เป็นไปโดยเจตคติที่ต้องการสร้างงานประวัติศาสตร์ขึ้น ซึ่งโครงเรื่องของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยก็เป็นลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ ดังจะสังเกตเห็นได้จากลักษณะของจารีตทางประวัติศาสตร์ที่ได้แปรเปลี่ยนไป แม้ว่าคำที่ใช้เรียกจะยังคงเดิมคือ “พงสาวดาร” หรือ “ตำนาน” ก็ตาม หากเรื่องราวที่บรรจุอยู่ในเนื้อความและวัตถุประสงค์ในการเขียนได้เปลี่ยนแปลงไปมากกว่านั้นแล้ว สิ่งหนึ่งที่ควรกล่าวถึงก็คือการทำประวัติศาสตร์ให้เป็นเรื่องของภาระหน้าที่แห่งความเป็นพลเมืองของรัฐ และถือเป็นการเปลี่ยนวัตถุประสงค์ของงานวรรณนาทางประวัติศาสตร์ที่ได้ศึกษาเฉพาะชนชั้นนำเท่านั้น แต่เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์สู่สังคมไปพร้อมกับการศึกษาสมัยใหม่ที่วิชาพงสาวดารถือเป็นหนึ่งในวิชาที่ใ้เรียน สอน และสอบ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้คงทำได้เพียงแค่การสังเกตด้านหนึ่งของการสร้างประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ทำงานสัมพันธ์ไปกับลักษณะทางอุดมการณ์ เพราะการเขียนประวัติศาสตร์ถือเป็นภาระสำคัญในการสร้างอุดมการณ์ ดังจะอภิปรายให้เห็นกระบวนการสร้างงานประวัติศาสตร์ของกลุ่มผู้สถาปนาอุดมการณ์และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีส่วนร่วมด้วย

ก. สดมภ์หลักทางประวัติศาสตร์: การเปลี่ยนความรู้ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย “ก่อน” สมัยใหม่

สยามนับตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมามีลักษณะที่น่าสังเกต คือเกิดกระแสการตื่นตัวที่จะผลิตงานทางประวัติศาสตร์หรืองานเขียนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชนชั้นนำสยามที่เขียนงานประวัติศาสตร์ขึ้นในรูปแบบต่างๆ กัน และประกอบด้วยพระมหากษัตริย์อย่างน้อยสามพระองค์ที่มีพระราชนิพนธ์งานประวัติศาสตร์ด้วยพระองค์เอง จากเดิมที่เป็นพระราชดำริให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทกระทำถวาย โดยการชำระหรือเรียบเรียงพงสาวดารขึ้น ลักษณะดังกล่าวเป็นการบ่งบอกให้ทราบถึงทัศนคติ ฐานคติ ภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรม เหล่านี้ทำให้เกิดเป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือลักษณะที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” ได้เดินทางไปไกลจากจุดเริ่มต้นที่จารีตความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยเคยมีมา ด้านหนึ่งก็เพื่อทำให้ความคิดจากชนชั้นนำหรือเจ้านายสยามเป็นรูปเป็นร่างที่สามารถสัมผัสถึงและเข้าใจได้ เมื่อจุดมุ่งหมายของการสร้างงานประวัติศาสตร์ได้มาถึงผู้รับสาร ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับอนุญาตให้

^{๑๔๖} Joyce Appleby, Lynn Hunt and Margaret Jacob, *Telling the Truth About History* (New York and London: W.W. Norton & Company, 1994), pp. 91 – 92.

ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ทว่าปฏิสัมพันธ์เช่นนี้เป็นการสื่อสารเพียงด้านเดียวจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่างและเป็นที่ยอมรับในปัจจุบัน

สำหรับงานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์โดยเจ้านายสยามที่สำคัญ ปรากฏงานพระราชนิพนธ์/พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ดังนี้

งานพระราชนิพนธ์ทงประวัติศาสตร์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ “ปฐมวงศ์”^{๑๔๔}, “พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์”^{๑๔๕}, “พระคาถาเรื่องพระราชพงสาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๔ คาถาด้านานพระแก้วมรกต คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย และโบราณคดีสโมสรขุมนุมพระบรมราชินิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”^{๑๔๖}, “พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพงสาวดารพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา”, “พงสาวดารสยามอย่างย่อ”^{๑๔๗}

^{๑๔๔} สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์คำนำเกี่ยวกับ “หนังสือปฐมวงศ์” ที่อยู่ในชุดหนังสือประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๘ ว่าป็นต้นฉบับลายมืออักษรขอมเขียนในสมุดคำ ๒ เล่ม เดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบารามปรปักษ์ โดยทรงรับสั่งว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กาหลักหมัดคัดพระราชทาน ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นประทานหนังสือปฐมวงศ์แก่หม่อมเจ้าประภากร อย่างไรก็ดี ไม่เป็นที่แน่ชัดนักถึงเหตุและเวลาในการพระราชนิพนธ์ หนังสือปฐมวงศ์พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณ ฉบับที่ ๑ ปีระกา จ.ศ. ๑๒๔๗ โดยใน “บานแพนง” ครั้งตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณกล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระศรีสุนทรโวหาร (พิง สาลักษณ์) จัดหมายเหตุต้นพระบรมราชวงศ์ไว้สำหรับแผ่นดิน เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมอก จ.ศ. ๑๒๒๒”

^{๑๔๕} พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสุภาภรณ์ ไชยันต์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๑. หลวงญาณวิจิตร แปลเป็นภาษาไทย

^{๑๔๖} พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สำหรับชื่องานพระราชนิพนธ์เขียนตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งแรก

^{๑๔๗} “พงสาวดารสยามอย่างย่อ” วินัย พงศ์ศรีเพียร แปล ใน **ราชอาณาจักรและราชสุรสยาม ๒** เซอร์จอห์น เบาว์ริง เขียน ชาลวูวิทซ์ เกษตรศิริ และ กัญฐิกา ศรีอุดม บรรณาธิการ, (มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๘ - ๒๕๙. สำหรับสำนวนภาษาอังกฤษสามารถดูได้ใน *The Chinese Repository*, Vol. XX. (Tokyo: Maruzen, 1851). (หนังสือชุดนี้มีที่หอสมุดปริติ มนของคัมภีร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ต่อมาหม่อมสมิธได้นำงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชิ้นนี้ไปลงพิมพ์ซ้ำอีกครั้งในหนังสือ “*Siam Repository*” ดู S. J. Smith, “Brief Sketches of Siamese History. (Facts from H.S.M. the late King Phra Chaum Klau in 1850),” *Siam Repository* (October, 1869), pp. 254 – 267. ที่ตัวหม่อมสมิธเองเป็นบรรณาธิการ (ฉบับที่ผู้เขียนใช้มาจากห้องหนังสือหายาก หอสมุดกลาง จุฬาฯ)

งานพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏ ดังนี้ “เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา”, “พระราชวิจารณ์ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี”^{๑๕๒}, “ประเพณีการตั้งมหาอุปราช”^{๑๕๓}, “วิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดาร”, “พระราชกรณียานุสร”^{๑๕๔}, “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม”^{๑๕๕}, “บุรพภาคพระบรมมหาราชวัง เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๓๑”, “พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ “สมาคมสืบสวนของบูรณานในประเทศสยาม” พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)”, “โคลงภาพพระราชพงสาวดาร”^{๑๕๖}

^{๑๕๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี, พิมพ์ครั้งที่ ๒ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ราชนครักษ์ ปีมโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๕ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๕) หนังสือพระราชวิจารณ์ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ตรงกับปีวอก ร.ศ. ๑๒๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทันจำหน่ายในงานไหว้พระจำปี ณ วัดเบญจมบพิตร แต่ไม่ทราบเวลาพระนิพนธ์ที่แน่ชัด

^{๑๕๓} พระนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีฉลูนพศก พ.ศ. ๒๔๒๐

^{๑๕๔} พระนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีฉลูนพศก พ.ศ. ๒๔๒๐

^{๑๕๕} พระนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีชานนพศก พ.ศ. ๒๔๒๑

^{๑๕๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงภาพพระราชพงสาวดาร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก พระยานุชิตชาญไชย (สาย สิงหนเสนี) กับศพคุณหญิงเชษ อนุชิตชาญไชย เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕). หนังสือโคลงภาพพระราชพงสาวดารเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งกสรรเรื่องจากพระราชพงสาวดาร ให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพ และยังทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพ โดยโคลงจะบอกเรื่องพระราชพงสาวดารที่ตรงกับรูป มีทั้งสิ้น ๕๒ แผ่นและจำนวนโคลง ๑๑๖ บท สำหรับการแต่งโคลงนั้นพระราชนิพนธ์เองบ้าง หรือโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการแต่งถวายบ้าง โคลงภาพพระราชพงสาวดารสร้างสำเร็จเมื่อ ปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้นำไปประดับพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ในงานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย กับพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรอุบลรัตนราชกัญญาฯ และพระศพพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคินารีรัตน์ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมโคลงภาพพระราชพงสาวดารที่กล่าวมาให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งบานแผนกเป็นร้อยและโคลงกำกับ แล้วพิมพ์เป็นสมุดภาพพระราชพงสาวดารเพื่อพระราชทานแจกในงานพระเมรุมาศ หลังจากงานพระเมรุมาศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งรูปภาพเรื่องพระราชพงสาวดารไปประดับไว้ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งวโรภาศพิมาน พระราชวังบางปะอิน เป็นต้น

สำหรับรายละเอียดของภาพจิตรกรรมประกอบ “โคลงภาพพระราชพงสาวดาร” โปรดดูการอธิบายได้ใน สุธา ลินะวัต, “ภาพจิตรกรรมชุดโคลงภาพพระราชพงสาวดาร,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๑๔ (ฉบับ

งานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๕๗} ได้แก่ “เรื่องทูตานุทูตสยามครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ”^{๑๕๘}, “เรื่องโบราณ”^{๑๕๙}, “พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์”^{๑๖๐}, “พระนิพนธ์คํานำในพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา”^{๑๖๑}, “ตำนานหนังสือพระราชพงสาวดาร”^{๑๖๒}, “อธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อสร้างกรุงศรีอยุธยา”^{๑๖๓}, “อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ – สมเด็จพระเอกาทศรถ”^{๑๖๔}, “จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕”^{๑๖๕}, “พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒”^{๑๖๖}, “เรื่อง

พิเศษ) (มิถุนายน ๒๕๓๖ – พฤษภาคม ๒๕๓๗): ๑๘๓ – ๑๘๗. สุธาได้เสนอว่าลักษณะของงานภาพจิตรกรรมประกอบโคลงภาพพระราชพงสาวดารเป็นการแสดงเนื้อหาใหม่ของภาพจิตรกรรมไทย คือเป็นภาพเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แทนการเขียนเรื่องพุทธประวัติ ชาดกและปริศนาธรรมอันเป็นจารีตเดิม เนื่องด้วยอิทธิพลจากตะวันตกทั้งทางด้านเทคนิคการวาดภาพที่เป็น ๓ มิติ และวัตถุประสงค์ของภาพที่ถูกใช้เพื่อการประดับอาคารสถานที่ แทนการส่งเสริมความศรัทธาทางพุทธศาสนา ปัจจุบันพบภาพจิตรกรรมประกอบโคลงภาพพระราชพงสาวดารอยู่เพียง ๒๑ ภาพเท่านั้น

^{๑๕๗} อ้างจาก Kennon Breazeale, “The Historical Works of Prince Damrong Rachanuphap,” (M.A. Thesis, University of Hawai’i, 1971), Chronology Page.

^{๑๕๘} ตีพิมพ์ครั้งแรกใน *วชิรญาณ* ตอนที่ ๓๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐).

^{๑๕๙} ตีพิมพ์ครั้งแรกใน *วชิรญาณ* ตอนที่ ๓๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐).

^{๑๖๐} พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ๒๔๔๔), ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์อธิบายจากฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๕.

^{๑๖๑} ใน *พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม ๑*, พ.ศ. ๒๔๕๗.

^{๑๖๒} ใน *พระราชพงสาวดาร รวบรวมโดยหอพระสมุดวชิรญาณ*, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗).

^{๑๖๓} ใน เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖๔} ใน เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖๕} *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕* (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพเดลิแมท, ๒๔๕๗).

^{๑๖๖} *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๕).

‘ไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า’^{๑๖๑}, ‘ตำนานวังน้ำ’^{๑๖๒}, ‘พงสาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงศรีอยุธยา’^{๑๖๓}, ‘พงสาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ’^{๑๖๔}

กระนั้นก็ดี ในความหมายแห่งภาวะ ‘สมัยใหม่’ ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย โดยพื้นฐานที่สุดเป็นการเปลี่ยนวิธีการบรรยายความ และการให้ความสำคัญกับหลักฐานหรือข้อมูลที่จะใช้ เป็นสิ่งที่บอกให้ทราบถึงชนบประเพณีการเขียนประวัติศาสตร์แต่เดิมของราชสำนักสยาม รวมถึงมีระเบียบแบบแผนที่เป็นศาสตร์ในการเขียน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ามีพระราชปรารภไปถึงเซอร์จอห์น เบบ์ริง (Sir John Bowring) ในการที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะพระราชนิพนธ์งานประวัติศาสตร์ประเทศสยามเป็นภาษาอังกฤษขึ้นว่าสักความหนึ่ง โดยทรงต้องการให้เซอร์จอห์น เบบ์ริงรับเป็นธุระช่วยเหลือในการช่วยตรวจสอบภาษาอังกฤษให้ รวมทั้งช่วยจัดหาหนังสือเพื่อใช้ประกอบการพระราชนิพนธ์ ปรากฏเป็นลายพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลดังนี้

“...เพื่ออนุโลมตามคำขอของ ฯพณฯ ท่าน ข้าพเจ้ากับน้องชายของข้าพเจ้าคือกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้มีอำนาจเต็มฝ่าย เราคคนหนึ่งซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ปรึกษากับ ฯพณฯ ท่าน ในพระนครนี้เมื่อเดือนเมษายนนั้น กำลังพยายามจะเตรียมแต่ง พงสาวดารสยามอันถูกต้อง จำเดิมแต่ตั้งกรุงศรีอยุธยาโบราณราชธานีเมื่อปี ค.ศ. ๑๓๕๐ นั้น กับทั้งในเรื่องพระราชวงศ์ของเรานี้ ก็จะได้กล่าวโดยพิสดาร เลิกหนังสือพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕] ยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงมาให้ ฯพณฯ ท่านทราบในคราวนี้ด้วย

เราได้ลงมือแต่งแล้วเป็นภาษาไทย ในขั้นต้น เราเลือกสรรเอาเหตุการณ์บางอย่างอันเป็นที่น่าเชื่อถือได้ มาจากหนังสือโบราณ ว่าด้วยกฎหมายไทยและพงสาวดารเขมรหลายฉบับ กับทั้งคำบอกเล่าของบุคคลชั้นผู้ต่ำ อันเป็นที่นับถือและเชื่อถือได้ซึ่งได้เคยบอกเล่าให้เราฟังนั้นด้วย หนังสือซึ่งเราได้ลงมือเตรียมแต่งและแก้ไขอยู่ในบัดนี้ ยังไม่มีข้อความเต็มบริบูรณ์เท่าที่เราจะพึงพอใจ เมื่อแต่งสำเร็จสิ้นแล้วเราจะได้ขอล่ามภาษาอังกฤษ และให้แก้ไขบรรดาข้อสันสกฤตและชื่อไทยให้ถูกต้องตามแบบไวยากรณ์สันสกฤต ซึ่งได้พิมพ์จำหน่าย ณ เบงกอลและ

^{๑๖๑} ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๐).

^{๑๖๒} ตำนานวังน้ำ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒).

^{๑๖๓} พงสาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงศรีอยุธยา (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓).

^{๑๖๔} พงสาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓).

ลังกาเร็วๆ นี้ และจะได้ส่งมาให้ ๆ ผน ๆ ท่านเพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของ ๆ ผน ๆ ท่าน .....

ข้าพเจ้าใคร่จะขอหนังสือ ๆ ผน ๆ ท่านสักเล่ม ๑ คือ หนังสือเรื่องคณะเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสมาเจริญทางพระราชไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระเจ้ากรุงสยามแต่ก่อนนั้น ฉบับหมายเลขที่ ๔ ในสมุดซึ่งส่งมาด้วยนี้ หนังสือเช่นนี้ข้าพเจ้าได้ยินว่า ท่านกงสุลเบอร์รี ปาร์กส มีมาด้วยเล่ม ๑..... ข้าพเจ้าคิดว่าหนังสือเล่มนั้นบางหน้าบางตอนคงจะช่วยให้เราแก้ไขประวัติที่เราจะแต่งขึ้นใหม่ได้^{๑๑๑}

ในพระราชหัตถเลขาฉบับเดียวกันนี้ปรากฏข้อความที่ควรสังเกตคือนอกจากรัชกาลที่ ๔ จะได้พระราชนิพนธ์งานพระราชพงศาวดารร่วมกับพระอนุชาขึ้นมาสำนวนหนึ่งแล้ว ยังได้พระราชทาน “เรื่องราวสังเขปแห่งพระราชวงศ์” ไปให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาความว่า

“...อนึ่งข้าพเจ้าได้แต่งเรื่องสังเขปแห่งราชการเป็นไปของพระราชวงศ์ปัจจุบันนี้ จำเดิมแต่ที่เรารู้เรื่องราวมา ด้วยข้าพเจ้าคิดว่า ๆ ผน ๆ ท่านคงจะเปรียบเทียบกับสมัยในรัชกาลของพระเจ้ากรุงสยามแต่ก่อนๆ ซึ่งมีกล่าวไว้ในหนังสือที่ว่านั้น ข้าพเจ้าจึงได้แนบเอกสารมาด้วยอีก ๒ ฉบับ แสดงเรื่องราวสังเขปแห่งพระราชวงศ์ของเรา ตั้งแต่สกุลเดิมแห่งบรรพบุรุษของเรา. ๆ ผน ๆ ท่านคงจะว่า, โดยไม่ต้องสงสัย, ว่าเรื่องราวนี้สั้นนัก และไม่รู้ข้อความบริบูรณ์แต่ก็ดูก่อนที่ท่านปริยมิตรของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาเวลาไม่ได้จริงๆ สำหรับที่จะแต่งเรื่องราวให้สมบูรณ์ตามความประสงค์ของข้าพเจ้า ด้วยมีอุปสรรคราชการมาทำให้ต้องงดเว้นอยู่เนืองนี้ ฉะนั้น กัณฑ์ประการข้าพเจ้าไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษเพียงพอที่จะแต่งให้เป็นผลสำเร็จบริบูรณ์ได้โดยไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น ซึ่งข้าพเจ้าจะเอาตัวขามาไว้กับข้าพเจ้าหลายๆ ชั่วโมง และหลายๆ วันไม่ได้.

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอส่งสำเนาอักษรไทยโบราณ ซึ่งได้เริ่มประดิษฐ์คิดขึ้นในกรุงสยามฝ่ายเหนือ เมื่อปีคริสตศักราช ๑๒๘๒ นั้นมาให้ ๆ ผน ๆ ท่าน ๒ ฉบับ อักษรเหล่านี้ ถัดมาจากหลักศิลาอันจารึกอักษรนั้นๆ ไว้ ข้าพเจ้าได้เริ่มแปลเป็น

^{๑๑๑} “พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยังเซอร์จอห์น เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๘”

ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร ทรงแปล (กรุงเทพฯ: กุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕ - ๒๐. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

ภาษาอังกฤษให้ ๑พด๑ ท่านแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังไม่แล้ว หรือยังไม่เสร็จจนคราว
นี้ ข้าพเจ้าจึงจะส่งมาให้ ๑พด๑ ท่านในโอกาสอื่นในเมื่อท่านเสร็จแล้ว”^{๑๗๒}

พระราชนิพนธ์ด้านประวัติศาสตร์ที่ทรงเขียนเป็นภาษาอังกฤษ ถูกตีพิมพ์ในชื่อว่า “Brief History of Siam” ในวารสาร “The Chinese Repository” ฉบับปีที่ ๒๐ เล่มที่ ๗ เดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๑ หน้า ๓๔๖ - ๓๖๒ และต่อมาเซอร์จอห์น เบาว์ริงได้นำพระราชนิพนธ์นี้มาตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งในหนังสือของเขาเรื่อง “The Kingdom and People of Siam” โดยเรียกชื่อเสียใหม่ว่า “Brief Notices of the History of Siam”^{๑๗๓} อาจสังเกตได้ว่าทรงใช้คำว่า “History” ในพระราชนิพนธ์ที่เป็นภาษาอังกฤษ แต่ในพระราชนิพนธ์ที่เป็นภาษาไทยยังทรงใช้คำว่า “พระราชพงสาวดาร” แม้ว่าโดยวิธีการ ขอบเขตและความหมายจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม

ควรกล่าวด้วยว่า ทศนคติทางประวัติศาสตร์ในช่วงการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ของเจ้าสยามก็คือการพยายามทำให้ประวัติศาสตร์มีความสมบูรณ์กว่าการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้า ทั้งนี้เป็นเพราะกลุ่มชนชั้นนำตระหนักถึงความรู้ทางประวัติศาสตร์คือเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะนำไปสู่ความถึงพร้อมทางการเมือง โดยมีเหตุผลสองประการ กล่าวคือ ประการแรกเป็นการอธิบายความและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ให้เป็นแบบระเบียบในลักษณะเฉพาะของตนเอง เพื่อสนับสนุนความคิดที่เป็นอุดมการณ์ในการก่อตัวของรัฐที่มีอำนาจเพิ่มมากขึ้น ประการต่อมาคือแบบแผนทางประวัติศาสตร์ที่ว่านี้ไม่จำเป็นว่าจะต้องเกื้อหนุนต่องานประวัติศาสตร์ก่อนหน้า แต่เป็นแบบแผนเฉพาะ ก็ด้วยลักษณะทางอุดมการณ์ในประวัติศาสตร์อันจะถูกสร้างในช่วงเวลานั้น ไม่มีความสนใจต่อแบบแผนหรือพื้นที่ประเภทอื่น ยิ่งไปกว่านั้นก็คือการรับรู้ที่ว่าประวัติศาสตร์ในแบบแผนเดียวเท่านั้น^{๑๗๔}

^{๑๗๒} “พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยังเซอร์จอห์น เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒, หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๑๗๓} ดูรายละเอียดการตีพิมพ์ได้ที่เชิงบรรณ ๑๕๑

^{๑๗๔} ประเด็นดังกล่าวเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์โดยเฉพาะนักประวัติศาสตร์สมัยหลังที่มองว่าประวัติศาสตร์ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่เป็นระเบียบแบบแผนเช่นนี้ไม่สามารถตอบโจทย์หรือแม้แต่สร้างพื้นฐานทางสังคมของตนเองซึ่งจะสัมพันธ์กับกรอบโครงชนิดอื่นได้ ตัวอย่างเด่นชัดที่สุดและเป็นตัวแทนกลุ่มความคิดเช่นนี้ก็คือคำกล่าวที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า “...แม้ว่าพระราชพงสาวดารจะมีอิทธิพลสูงเพียงใด ประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเกินกว่าพระราชพงสาวดารจะสามารถสร้างภาพอดีตให้แก่คนไทยได้อย่างเพียงพอ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือ พระราชพงสาวดารเขียนเพื่อวาดภาพอดีตให้แก่ชนชั้นสูงอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน แต่อดีตประเภทนี้ จะต้องกระจายมาสู่ชนชั้นอื่นด้วย พงสาวดารต้องให้ภาพของอดีตแก่สิ่งที่สร้างขึ้นใหม่คือ “รัฐ

นอกจากการนั้นแล้ว “พื้นที่” ในการสร้างประวัติศาสตร์เพื่อสนองตอบต่อสิ่งที่เรียกว่า อุดมการณ์รัฐ ก็คือความพยายามที่จะรวบรวมหรือชำระ “พงสาวดารเมือง” ขึ้นมา การรวบรวม ประวัติของเมืองต่างๆ ถูกตีพิมพ์เป็นตอนๆ ลงในวารสารยุคแรกๆ ของสยาม ทั้งนี้เป็นผลมาจาก การสถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ ที่มีวัตถุประสงค์ในการรวบรวมความรู้ต่างๆ ของ ชาตินาเก็บรวบรวมเข้าไว้ในหอพระสมุด และนำไปสู่การถือกำเนิดของหนังสือ “วชิรญาณ” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ โดยมีกรรมสัมปาทิกสภาของหอพระสมุดวชิรญาณเป็นเจ้าของ รวมทั้งหนังสือ “วชิร ญาณพิเศษ” เมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๗ (ประมาณ ร.ศ. ๑๐๔ - ๑๐๕)^{๑๑๕} วารสารทั้งสองฉบับเป็นแหล่ง รวบรวมความรู้ที่บรรดาชนชั้นนำสยามได้ส่งเรื่องไปลงในหนังสือ ตัวอย่างของพงสาวดารเมืองที่ ถูกตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณและหนังสือวชิรญาณพิเศษได้แก่ “พงสาวดารหริภุญไชย”^{๑๑๖} “พงสาว ดารล้านช้าง”^{๑๑๗} “พงสาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย”^{๑๑๘} และ

ประชาราชาธิสยาม” ซึ่งพระราชพงสาวดารไม่เคยสนใจมาก่อน...” ใน **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราช พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา**, หน้า ๗๔. “ความจริงครึ่งเดียว” จะเป็นคำอธิบายทางความคิดของผู้เขียนในที่นี้ได้ดี ที่สุด เพราะไม่ว่าใครก็ตามควรมี “ความจริง” เป็นสิ่งประจำกายของตนเอง โดยผ่านกระบวนการอธิบายและให้ เหตุผล และเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วการสร้างงานทางประวัติศาสตร์ของเจ้าสยามก็เป็น “ความจริง” ในแบบที่เจ้าสยาม เห็นว่าควรเป็นเช่นนั้น หรือเป็นไปเพื่อสอดคล้องกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐ ที่สำคัญต้องไม่ลืมด้วยว่า “จิตใจ” ของเจ้าสยามผู้สร้างงานประวัติศาสตร์ไม่ได้เป็นแบบนักประวัติศาสตร์อาชีพอย่างที่ได้รับการฝึกฝนตั้ง ปัจจุบัน สุดท้ายแล้วเราอาจตั้งคำถามกลับไปได้ว่าประวัติศาสตร์เป็นการพูดกันถึงความเป็นจริง หรือเป็นเรื่องของ มุมมองของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มก็ตาม ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วหน้าที่แห่งความเป็นนักประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่การ ตัดสินอดีต หากแต่เป็นการพยายามพิเคราะห์ถึงอดีตเสียมากกว่า

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดได้ใน รัชนี ทรัพย์วิจิตร, **สารบาณวชิรญาณพิเศษ** (หอสมุดแห่งชาติ: เอกสารวิชาการ อันดับ ๑ ศูนย์ราธิเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์, ๒๕๔๕).

^{๑๑๖} “พงสาวดารหริภุญไชย” พิมพ์เผยแพร่ใน **วชิรญาณ** ตอนที่ ๕๐ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๕๗ - ๑๓๗, **วชิรญาณ** ตอนที่ ๕๑ เดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๑๕๓ - ๒๗๒, **วชิรญาณ** ตอนที่ ๕๒ เดือน มกราคม ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๒๗๕ - ๓๕๐.

^{๑๑๗} “พงสาวดารล้านช้าง” พิมพ์เผยแพร่ใน **วชิรญาณ** ตอนที่ ๕๒ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๓๕๑ - ๓๗๘, **วชิรญาณ** ตอนที่ ๕๓ เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๓๘๕ - ๔๑๔.

^{๑๑๘} “พงสาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย” พิมพ์เผยแพร่ใน **วชิรญาณพิเศษ** เล่ม ๕ แผ่น ๔๘ วันที่ ๑๔ กันยายน ร.ศ. ๑๐๕ - เล่ม ๕ แผ่น ๕๒ วันที่ ๑๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๕, เล่ม ๕ แผ่น ๕๔ วันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๕.

“พงษาวดารเมืองสงขลา”^{๑๗๕} เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าการสร้างงานเขียนเกี่ยวกับพงษาวดารเมืองถือเป็นโครงการหนึ่งอันจะนำไปสู่การกล่าวอ้างถึงความเป็นชาติของสยาม หรือกล่าวอีกนัยคือเป็นการแสดงออกถึงความเป็น “ประเทศ” ดังที่ชนชั้นผู้ปกครองพยายามกระทำการอยู่ในขณะนั้น โดยเป็นการรวบรวมเรื่องราวที่เป็นอดีตในดินแดนที่เป็นของสยามหรือเคยเป็น ซึ่งเป็นการแสดงให้โลกภายนอกเห็นตัวตนที่แท้ของรัฐสยาม ส่งผลให้ผู้ปกครองทราบถึงเรื่องราวภายในรัฐสยาม ความสำคัญของข้อเรียกร้องเช่นนี้จะอยู่ในกระแสของการตื่นตัวทางความรู้ของบรรดาชนชั้นนำสยามที่ใคร่ทราบความเป็นไปภายในรัฐสยามเองรวมทั้งโลกทัศน์ภายนอก ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้จากพระประสงค์ของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร นายกราชการ หอพระสมุดวชิรญาณ ในสมัยแรก ทรงกล่าวไว้ว่า

“แต่ทุกวันนี้วิชาหนังสือ แลวิชาทำทางที่ไกลเปนไกลก็มีมา มนุษย์เราได้เปรียบธรรมดาว่าแต่ก่อนมาก การที่ขัดขวางค่อขลดอยน้อยไปไม่มากก็น้อย ความรู้ที่เห็นดังนี้ ยิ่งทวีความเห็นชัด ขาดเรื่องราวพงษาวดารที่ดีๆ ก็มีซัดขึ้น แลในเวลานี้คู่มือทำทีของอย่างนี้จะใกล้กำเนิดอยู่โดยเร็ว แลสิ่งของเครื่องมือฤๅความรู้ก็มีอยู่บ้าง แลนายช่างอันมีฝีมือ ก็คงมีกับทั้งการที่เกิดหอพระสมุดขึ้นนี้ ก็เปนอันได้เกิดบิดามารดาแล้ว ถ้าหากสมาชิกรทั้งหลาย จะช่วยกันตั้งใจเสาะแสวงแต่งสรรพ์เรื่องราวบันดามิ ภายหน้า จะเอาไปสกรยเปนเครื่องประกอบประดับแก่เรื่องพงษาวดารเก่าใหม่ได้นั้น... ความขาดที่สำคัญนี้ ก็จะเกิดมาเปนบรรทัดทองนำทางราชการ แก่สยามราชเสวภากรได้ดำเนินไปลูประโชยนสุข แก่มนุษยนิกรทั้งหลายใน โลกจะมีเจ้าแห่งคนเปนอาชื่อนั้นแล”^{๑๗๖}

ต่อมา “โครงการพงษาวดารเมือง” มีความชัดเจนขึ้นเมื่อมีงานเขียนหรือการเรียบเรียงพระราชพงษาวดารเมืองที่ครอบคลุมปริมณฑลในพระราชอาณาจักรสยามมากขึ้น เพื่อให้เป็นไปตาม

^{๑๗๕} “พงษาวดารเมืองสงขลา” พิมพ์เผยแพร่ใน **วชิรญาณวิเศษ** เล่ม ๘ แผ่น ๑๕ วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๐.

^{๑๗๖} **วชิรญาณวิเศษ** เล่ม ๔ แผ่น ๒๕ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๓๖. **หมายเหตุ** – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ มาจากบทความเรื่อง “คุณสมบัติแห่งความรู้เรื่องพงษาวดาร” โดยลงพิมพ์เป็นตอนๆ ลงในหนังสือวชิรญาณวิเศษ เล่ม ๔ แผ่น ๒๖ วันที่ ๕ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๑๓; เล่ม ๔ แผ่น ๒๘ วันที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๒๓ – ๓๒๔ และ เล่ม ๔ แผ่น ๒๕ วันที่ ๑๕ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๘, หน้า ๓๓๖. **หมายเหตุ** – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

พระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ ที่มีพระราชประสงค์ให้รวบรวมประวัติเมืองต่างๆ ของสยามขึ้น^{๑๘๑} โดยพงสาวดารเมืองที่ถูกรวมอยู่ในวาระ “พงสาวดารเมืองต่างๆ ของสยามประเทศ” มีดังนี้ พงสาวดารเมืองไชยา, พงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช, พงสาวดารเมืองสงขลา, พงสาวดารเมืองพัทลุง, พงสาวดารเมืองไทรบุรี, พงสาวดารเมืองปัตตานี, พงสาวดารเมืองตรังگانู, พงสาวดารเมืองหลวงพระบาง, พงสาวดารเมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนชัย, พงสาวดารเมืองเชียงใหม่, พงสาวดารเมืองเชียงรุ่ง, พงสาวดารเมืองเชียงแขง, พงสาวดารเมืองไล และเมืองแฉ่ง, พงสาวดารโยนก, พงสาวดารเมืองพระตะบอง, พงสาวดารเมืองกะเวก, พงสาวดารเมืองมณฑลอิสาน, พงสาวดารเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก^{๑๘๒} จะเห็นได้ว่างานชุดพงสาวดารเมืองได้ชี้ให้เห็นถึงขอบเขตที่

^{๑๘๑} สจข. ร. ๕ น. ๑๖, “พงสาวดารเมืองต่างๆ ของสยามประเทศ” ๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘.

^{๑๘๒} สำหรับรายละเอียดของพงสาวดารเมืองต่างๆ มีดังนี้ พงสาวดารเมืองไชยา ต้นฉบับสมุดไทยชาว ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓), พงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ผู้แต่งคือ หลวงอนุสรสิทธิธรรม (บัว ณ นคร), พงสาวดารเมืองสงขลา แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนที่ ๑ แต่งเมื่อปีเถาะ ตรงกับจุลศักราช ๑๒๐๕ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๖ ในสมัยพระยาสงขลา (เทียนแสง, ๒๓๖๑ – ๒๓๙๐) เป็นเจ้าเมืองสงขลา ส่วนตอนที่ ๒ แต่งเมื่อเดือน ๑๑ ปีวอก จุลศักราช ๑๒๒๒ หรือ พ.ศ. ๒๔๐๓ ในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรศรีสมุทร (บุญสังข์), พงสาวดารเมืองพัทลุง แต่งโดยพระยารัตติกัญญา (สว่าง) ตระกูลพัทลุง ครั้งยังเป็นหลวงบุรีบริบาล ผู้พิพากษาเมืองนครศรีธรรมราช, พงสาวดารเมืองไทรบุรี เขียนขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖, พงสาวดารเมืองปัตตานี พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลาเป็นผู้เรียบเรียง, พงสาวดารเมืองหลวงพระบาง ความในบานแผนกกล่าวไว้ว่าแต่งขึ้นเพื่อถวายรัชกาลที่ ๕ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งที่แน่ชัด ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒, พงสาวดารเมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนชัย, พงสาวดารเมืองเชียงใหม่ พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ครั้งยังเป็นพระยาศรีสิงหนาทเป็นผู้เรียบเรียงขึ้นพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗, พงสาวดารเมืองเชียงรุ่ง เป็นการจดตามคำให้การของมหาไชย เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ คราวสยามยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง, พงสาวดารเมืองเชียงแขง รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวานานุกูล (อ่วม) ครั้งยังเป็นพระยาศรีสิงหนาทได้ตามความจากท้าวพระยาเมืองเชียงแขงที่คุมคันไม้เงิน คันไม้ทองมาเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชลาภ ร.ศ. ๑๐๕ (พ.ศ. ๒๔๓๓), พงสาวดารเมืองไล และเมืองแฉ่ง พลตรีพระยาฤทธิรงค์ธรรณเจต (สุข ชูโต) ครั้งยังเป็นนายอำมาตย์ นายพันตรีปลัดทัพเดินทางไปกับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้ตามความจากท้าวขุนเมืองเหล่านั้นและต่อมาทำการเรียบเรียงขึ้นเป็น พงสาวดารเมืองขึ้น เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ขณะดำรงตำแหน่งเป็นพระยาปลัดบัญชาการ ปลัดจางวางกรมมหาดเล็ก, พงสาวดารโยนก พระยาประจักษ์จรงค์ (แจ่ม บุนนาค) เป็นผู้เรียบเรียง และลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือวิจารณ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑ – ๒๔๔๒ ภายหลังได้รวมพิมพ์เป็นหนังสือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐, พงสาวดารเมืองพระตะบอง เจ้าพระยาท้าวท้าวธรรมนิษฐ์ เป็นผู้แต่ง มี ๒ ตอน โดยตอนที่ ๑ ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ ส่วนตอนที่ ๒ แต่งถวายรัชกาลที่ ๕ ครั้งเมื่อเจ้าพระยาท้าวท้าวธรรมนิษฐ์ เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง, พงสาวดารเมืองมณฑลอิสาน หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม กนจร) ครั้งดำรงตำแหน่งเป็นปลัดมณฑลอิสานเป็นผู้เรียบเรียงขึ้น ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘, พงสาวดารเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก เจ้าพระยาสุรศักดิ์

แปรเปลี่ยนไปจากเดิมที่พงศาวดารเคยเป็น ส่งผลให้เรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์กลายเป็นศูนย์กลางของคำอธิบายที่ใช้ครอบคลุมในเรื่องของพื้นที่มาเป็นอาณาบริเวณของรัฐ อีกทั้งทำให้ทราบถึงเรื่องราวภายในของอาณาบริเวณที่เจ้านายสยามพยายามอ้างว่าอยู่ในปริมณฑลอำนาจของตน

กระนั้นก็ตาม การยืนยันถึงพระราชดำริที่พระมหากษัตริย์ทรงมีเกี่ยวกับความรู้ในปริมณฑลของรัฐที่ปรากฏตำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์เรื่อง “ให้นำส่งหม่อมเจ้าประภากร พร้อมกับหนังสือชินกาลมาลินี ๑๑ เล่ม” ซึ่งเป็นช่วงที่มีพระราชประสงค์ให้มีการเรียบเรียงพงศาวดารเมืองต่างๆ ในพระราชอาณาจักรขึ้น ควรกล่าวด้วยว่า หม่อมเจ้าประภากรผู้นี้เป็นเชื้อพระวงศ์พระองค์หนึ่งที่ได้รับมอบหมายให้ทำการเรียบเรียงพงศาวดารเมือง ความปรากฏในพระราชหัตถเลขาดังนี้

“... เรื่องประเทศสยามที่เจ้าประภากรทักมานั้น ฉันได้เห็นแล้วเข้าใจอยู่แล้ว แต่ไม่คิดเสกลงในพระราชปรารภ เพราะเหตุที่ต่างเรื่องนั้นอย่างหนึ่ง และเพราะจะไว้ดูแผนที่ให้แม่นยำก่อนอีกอย่างหนึ่ง

เรื่องเมืองเชียงใหม่เปลี่ยนเป็นโยนกนั้น ฉันได้ความคำที่เรียกว่าโยนกและกำโพช ๒ อย่างนี้แปลว่าเมืองใดอยู่ข้างเหนือตั้งตัวเป็น โยนกด้วยที่เหมือนหนึ่งว่าเป็นชิวไลซ์มากกว่ากำโพชซึ่งอยู่ข้างใต้ เมืองพม่า เรียกเมืองตัวว่าโยนก เรียกลาวชานซัวว่ากำโพช ลาวชานซัวเรียกตัวว่าโยนก เรียกลาวข้างใต้คือสยามว่ากำโพช ภายหลังพวกสยามข้างเหนือตั้งตัวเป็นโยนก เรียกพวกได้ปากน้ำโพลงมาว่ากำโพช แต่พวกเดิมซึ่งอยู่ข้างใต้นี้ยอมรับว่าเป็นกำโพช แต่พวกมอญนั้นยังขึ้นมาแต่เดิมว่าพวกชาวศรีอยุธยาไว้ เป็นกำโพช การที่เปลี่ยนเป็นประเทศสยามก็เพราะชาวสยามเดิมเล็ดลงมาเพียงใดก็เป็นสยามออกไปเพียงนั้นทุกคราวที่เล็ด

เมืองมอญซึ่งตั้งอยู่ในระหว่างศรีสัชนาลัยกับอโยธยา ซึ่งเรียกว่ามรามระนั้นคือเมืองมรแห่ง ซึ่งไทยเราเรียกแต่ก่อนว่ามะตะมะเดี๋ยวนี้เรียกตามภาษาฝรั่งว่ามเรียนเป็นเมืองหลวงของมอญชั้นต้น เพราะเหตุฉะนั้นในกาลครั้งหนึ่งเมืองหริภุญไชย

มนตรีเมื่อครั้งยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถยกทัพขึ้นไปปราบฮ่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ตั้งทัพอยู่ที่เมืองชอน และได้สอบถามพวกเจ้าเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกถึงเรื่องพงศาวดารเมืองนั้นๆ ตามที่รู้จักมาในพื้นที่เมือง แล้วจดส่งลงมายังพระนครพร้อมกับใบบอก

แม้ว่าพงศาวดารเมืองบางตอนจะถูกแต่งขึ้นก่อนหน้าหรือหลังจากนี้ก็ตาม แต่ด้วยเป็นเพราะความสนพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ ๕ ที่โปรดเกล้าฯ ให้ชำระ “พงศาวดารเมือง” ขึ้นใหม่จากสำนวนเดิม หรือเรียบเรียงในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งพงศาวดารเมืองบางตอนที่เสร็จไม่ทันในรัชสมัยของพระองค์ หรือเพิ่งได้รับการตีพิมพ์ในภายหลัง ก็น่าจะแสดงให้เห็นถึงความสนพระราชหฤทัยที่โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมงานชุดประวัติเมืองขึ้น

กับเมืองลโว์รบกัน พระเจ้าลโว์เดินทางบกลงไปจึงเมืองหริภุญไชย เจ้าหริภุญไชยไป
ทางเรือไม่ทันเลยเสียเมือง ตรวจได้ความไว้แล้วดังนี้”^{๑๘๓}

จากลายพระราชหัตถเลขาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างชาติของชนชั้น
นำสยาม โดยการรวบรวมประวัตินิเวศเมืองต่างๆ ทั้งที่เคยเป็นและเป็นอยู่ของรัฐสยาม ซึ่งการกล่าวอ้างนี้
ได้ถูกย้าให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงความในพระ
ราชดำรัสที่ได้พระราชทานไว้เมื่อ วันที่ ๒ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ เป็นปีที่ ๔๐ ในรัชกาล
ดังนี้

“...ดังเช่นกล่าวมาแล้วนี้ ...ว่าเราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่า
เมืองใดชาติใดวงศ์ใดสมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของสยามประเทศ
จับเดิมตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงจะต้องจับตั้งแต่เมืองหลวง ในยหนึ่ง
เรียกว่าหาง ห้าง ฤๅซ่าง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเชียงแสน
เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อุตฺตยาเก่า อุตฺตยาใหม่ แลเมืองลโว์
ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤๅเมืองซึ่งเป็นเจ้าครองเมือง เช่น กำแพงเพชร
ไชยนาท พิชณุโลกย์ เมืองสวรรค สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้เป็นต้น บรรดา
ซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียว
...”^{๑๘๔}

สำหรับการให้ความสำคัญเกี่ยวกับประเพณีการสร้างงานประวัติศาสตร์ของ
พระมหากษัตริย์ ในที่นี้จะขอยกข้อความที่ปรากฏอยู่ในบานแผ่นทองของพระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความมีเช่นนี้

^{๑๘๓} สจข. ร. ๕ บ. ๑๖, “สำเนาเอกสารถวายกรมฯ สมมตอมรพันธุ์เรื่องพงศาวดารเมืองต่างๆ ของสยาม
ประเทศ” วันที่ ๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึง
กรมฯ สมมตอมรพันธุ์ หมายเหตุ – การเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง เป็นที่น่าเสียดายว่าเอกสารในม้วนไมโครฟิล์มนี้
ไม่สมบูรณ์นัก เอกสารชุดนี้กล่าวถึงพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ทรงต้องการให้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับ
ประวัตินิเวศเมืองต่างๆ ในขอบเขตอาณาของรัฐสยามแล้วเขียนเป็น “พงศาวดารเมือง” ซึ่งต่อมาถูกตีพิมพ์อยู่ใน
หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

^{๑๘๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม,” ศิลปากร,
๑๒, ๒ (กรกฎาคม, ๒๕๑๑) : ๔๖. หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

“ศุภมัศกฤตศักราช ๑๒๓๑ สัปตสังวัจฉรวินสาสมาศุสนปิภัมพารณสิดิถิครวาร เปรปีที่ ๒ ในราชกาลประจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์ว่าจดหมายเหตุ พระราชพงษาวดาร ซึ่งพระเจ้าบรมวงไอยกาเชด กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงษทรงเรียบเรียงไว้สืบลำดับพระวงษพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาเก่ามา จนเสียแก่พม่าฆ่าศึก นับได้ ๓๓ พระองค์ จึงได้ตั้งกรุงธนบุรีนับเปปีได้ ๑๕ ปี แล้วจึงได้สถาปนากรุงเทพมหานครในประเทศบางกอก ประดิษฐานพระบรมราชวงษนี้ นับเปราชกาลที่ ๑ คือแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยกตกลมาเรื่องความก็ยังไม่ขาดตลอดไม่... มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงษจัดการเรียบเรียงพระราชพงษาวดารโดยลำดับพระบรมราชวงษนี้ เริ่มมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๔ ให้บริบูรณเปฉบับขึ้นไว้ จะได้เปนเกียรติยศสำหรับแผ่นดิน แลมีคุณแก่ข้าทูลอองทูลิพระบาททั้งปวงสืบไป เจ้าพระยาทิพากรวงษกราบทูลว่า การเรื่องนี้คิดจะลอลองพระเดชพระคุณมาช้านานแล้วได้จัดหาเรื่องความต่างๆ มาเรียงไว้กว่าปีมาแล้ว...”^{๑๘๕}

เมื่อมาถึงเวลานี้แม้ว่าคำว่า “พระราชพงษาวดาร” จะยังคงถูกใช้อยู่และเป็นคำตัวแทนสรุปทางความคิดเท่าที่กลุ่มผู้ปกครองจะสามารถใช้เป็นคำแทนได้ แต่ทว่าอาณาของคำว่าพระราชพงษาวดารก็ไม่เพียงพอต่อสภาวะแวดล้อมที่เป็นเงื่อนไขเสียแล้ว ทั้งนี้เพราะเมื่อกระบวนการทางความรู้ที่ส่งผ่านมาจากความคิดและสำนึกทางประวัติศาสตร์มีขอบเขตเกินไปจากเนื้อหาและความหมายของพระราชพงษาวดาร ปรากฎการณ์เช่นนี้ส่งผลให้เกิดความอิหลักอิเหลือต่อคำและความหมาย ลักษณะดังกล่าวมีตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงภาวะของที่คำไม่สามารถจำกัดความหมายของประวัติศาสตร์ไว้ได้ เช่นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสเรียกร้องให้เข้าใจถึงความรู้และความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ปรากฎเปนพระราชดำริสความว่า

“ยังเปนที่น่าเสียใจอยู่อีก ว่าในกาลปางก่อนความใส่ใจในการที่จะเรียบเรียงหนังสือ มีน้อยกว่าประเทศอื่น มักจะรู้แล้วจำไว้เล่าต่อกันไป ไม่ใช่เปนชาติซึ่งจะเล่าเรื่องราวไม่เปนเช่นคนค้าห้วยหิก เว้นไว้แต่ไม่เปนชาติที่ชอบแต่งหนังสือ จึงได้แต่คำบอกเล่ากันต่อๆ มา ความจึงลอลองเลื่อนวิปลาศซ้ำซากจนไม่น่าเชื่อ แต่ยังมีรัยยังกว่านั้น ตกลงมาในชั้นหลังไปยอมรับพระราชพงษาวดารกรุงเก่าว่าเปนเรื่องของแผ่นดินสยาม

^{๑๘๕} พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ ฉบับตัวเขียน นฤมล ธีรวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ นิธิ เอียวศรีวงษ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๕), หน้า ๓-๕. หมายเหตุ - การสะกดคำเปนไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นใต้เปนของผู้อ้าง

ข้อความนอกจากที่ได้เขียนไว้ในพระราชพงษาวดาร ถือเสียว่าเปนนิทาน มีผู้เอาใจใส่ฟังแต่น้อย จะเล่าให้ผู้ใดฟังก็ไม่มีความพอใจ ฟังเหมือนนิทาน ไม่ใช่สติปัญญาไตรตรองเทียบเคียงแล้วแลจจำไว้ ความหลงพระราชพงษาวดารนี้ทำให้ทอดธุระเสียว่าเรื่องราวของชาติและประเทศเรา อยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านั้นน่าจะพิจารณา ก็ได้ละเลขทิ้งเสียทั้งสิ้นเพราะเห็นว่าปีก็ล่วงถึง ๔๐๐, ๕๐๐ ปี พอกแก่ความปรารถนาที่จะรู้ก็อยู่เพียงนั้น^{๑๕๖}

อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาพระราชพงษาวดารที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นเรื่องของพระเจ้าแผ่นดินและการสืบสันตติวงศ์ เพราะพงษาวดารไม่ได้กล่าวถึงรัฐสยามอย่างที่เคยเป็น พระองค์ตรัสว่า "...ถ้าผู้ใดได้อ่านเรื่องราวประเทศอื่นจะกล่าวได้ว่าเรื่องราวประเทศสยามนี้ช่างไม่มีอะไรเสียจริงๆ มีแต่เล่าถึงเจ้าแผ่นดินเท่านั้น... ว่าความที่หลงชื่อพงษาวดารนี้จึงทำให้มีผู้คิดเขียนได้ แลไม่มีใส่ใจที่จะฟังเรื่องราวของเราเลยด้วย"^{๑๕๗}

ลักษณะความรู้ที่ผู้นิพนธ์งานประวัติศาสตร์มีทัศนคติต่อวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปและสะท้อนอุดมการณ์รัฐในงานเขียน กล่าวคืองานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เน้นการขยายขอบเขต "ประวัติศาสตร์" ออกไปจากเดิมที่เป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ กระนั้นจะเห็นได้จากการยอมรับของบุคคลผู้มีบทบาทและอิทธิพลสำคัญต่อการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ปรากฏเป็นลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ (พระอิสริยยศขณะนั้น) ความดังนี้

"...หนังสือที่เรียกว่าพงษาวดารของเราที่แต่งกันมาแล้วนับแต่พงษาวดารกรุงศรีอยุธยา มาจนพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งๆ ตามรูปจดหมายเหตุ หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า Chronicle คือเอาวันคืนตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุอย่างใดเล่าไปตามลำดับวัน ไม่ตรงกับหลักของประวัติศาสตร์ คือ History..."^{๑๕๘}

^{๑๕๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม," ๔๑. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นตัวเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๑๕๘} มาตรฐานสมเด็จพระเจ้า ๔ (กรุงเทพฯ: กุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๖๘ - ๒๖๙. ลายพระหัตถ์วันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗.

หากจะกล่าวในภาษาปัจจุบันก็อาจเข้าใจได้ว่าทรงตระหนักถึงการได้มาซึ่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยทรงกล่าวว่า

“...หลักของประวัติศาสตร์นั้น แม้จะเอากาลกำหนดตั้งเป็นหลัก เรื่องที่จะลำดับก่อน และหลังกันมีข้อสำคัญที่ต้องถือเป็นหลัก ๓ ส่วน คือ หนึ่ง เกิดเหตุการณ์อย่างไร สอง ทำไมจึงได้เกิดเหตุการณ์อย่างนั้น และสาม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ผลอย่างไร อันเป็นหลักของประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นวิชาว่าด้วยตัวอย่าง Science of Example...”^{๑๘๕}

การมองย้อนกลับไปทบทวนตัวเองนี้ของสมเด็จพระยาเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศรเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทรงกล่าว “สารภาพ” ถึงงานประวัติศาสตร์เมื่อประมาณสามสิบปีก่อน โดยทรงกล่าวว่า

“...เมื่อหม่อมฉันแต่งพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ยังไม่รู้หลัก จึงแต่งตามทางเก่า ครั้นมาแต่งพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ รู้หลักแล้ว จึงเปลี่ยนกระบวนแต่งตามหลักที่ทูลมา ก็ดูเหมือนมีคนชอบกันมาก...”^{๑๘๖}

กระนั้นก็ดี ไม่ว่าจะโดยสามัญสำนึกหรือภาระหน้าที่ที่ต้องทรงรับผิดชอบ เป็นเหตุทำให้สมเด็จพระยาเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศรได้ทรงสร้างงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ขึ้น ที่สำคัญคือ ทัศนะทางประวัติศาสตร์ แม้กาลเวลาได้ผ่านพ้นไปหลังจากที่ทรงเขียนงานประวัติศาสตร์และวิธีการทางประวัติศาสตร์จะได้เปลี่ยนแปลงไปไม่มากนักน้อยแล้วก็ตาม ทั้งนี้ทรงอธิบายความเห็นที่มีเกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์” เอาไว้ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ที่กราบทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ดังนี้

“...ศัพท์ “พงศาวดาร” นั้น ใช้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา... แต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ ในบานแผนกพงศาวดาร “ฉบับหลวงประเสริฐ” หนังสือพงศาวดารฉบับหมอบรัดเลพิมพ์ ๒ เล่ม ที่จริงก็เป็นหนังสือแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ ๑ กับสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นแต่แต่งต่อ เรียกชื่อตามของเดิมซึ่งพิเคราะห์ดูน่าจะตั้งขึ้นตามคติพราหมณ์ ด้วยถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นอวตารของพระเจ้าบนสวรรค์ ประหลาดอยู่ที่เรื่อง

^{๑๘๕} สารานุกรมเด็ก เล่ม ๔, หน้า ๒๖๕.

^{๑๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕ - ๒๗๐.

พงศาวดารของฝรั่งที่แต่งแต่ก่อน ก็เหมือนกับพงศาวดารของไทย คือเอาพระเจ้าแผ่นดินขึ้นตั้งเป็นความตามรัชกาลเป็นกำหนด พงศาวดารอย่างที่ตั้งเป็นเรื่องของชาติหรือประเทศเกิดขึ้นใหม่ ตามความเห็นของหม่อมฉันยังรักให้ใช้เรียก History ว่าพงศาวดารอยู่ตามเดิม ถ้าจะเปลี่ยนเป็นคำอื่นเห็นควรจะใช้คำว่า “ประวัติ” อนุโลมตามคำประวัติศาสตร์...”^{๑๕๑}

นอกจากนั้นทรงกล่าวอธิบายถึงความ “ไม่เพียงพอ” ที่ขอบเขตของงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์แบบเดิมจะไปถึงได้ โดยทรงกล่าวถึงลักษณะของพงศาวดารไว้ดังนี้ว่า

“...คำของหนังสือพงศาวดาร... คือพงศาวดารที่แต่งใกล้ต่อเหตุการณ์ไม่ดีเหมือนพงศาวดารแต่งเมื่อเหตุการณ์ล่วงแล้วตั้งหลายชั่วอายุคนพวกนักปราชญ์ประวัติศาสตร์ก็เห็นเช่นนั้นเหมือนกัน... เพราะพงศาวดารที่แต่งใกล้กับเหตุการณ์ความรู้เห็นของผู้แต่งก็ยังไม่รู้จริง เห็นจริง ความคิดที่คาดเหตุ บางทีตัวเองก็เห็นวิปริตเพราะเป็นพวกนั้นพวกนี้ ส่วนผลก็ยังไม่เห็นไม่ได้ว่าจะดีร้ายเพียงไร ได้แต่คาดคะเนที่ว่าไปตามทิวของตนไม่เป็นแก่นสาร...”^{๑๕๒}

ถึงที่สุดแล้วปัญหาความคลุมเครือของคำที่จะมาใช้แทนความหมายของประวัติศาสตร์ หรือ “History” ที่เป็นศาสตร์สากลจะ “สิ้นสุด” ลงเมื่อมีคำว่า “ประวัติศาสตร์” มาคอยกำกับใช้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๖ เกิดจากงานพระราชนิพนธ์ที่ทรงใช้นามปากกาว่า “รามจิตติ”^{๑๕๓} และปรากฏมีการ

^{๑๕๑} สำนวนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, หน้า ๒๕๐ - ๒๕๑. หมายเหตุ - การเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๑๕๓} “รามจิตติ” หรือรัชกาลที่ ๖ ทรงใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ปรากฏในงานพระราชนิพนธ์เรื่อง “ผลแห่งวิธีศึกษาของเยอรมัน แสดงความเห็นโดยอดโนมัต” ใน วิทยากรย์ เล่ม ๑๖ ตอน ๑ (พ.ศ. ๒๔๕๘ - ๒๔๕๙): ๑๐๔, โดยนาม “รามจิตติ” ทางหนังสือวิทยากรย์ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับผู้เขียนบทความนี้ว่าเป็น “เนติบัณฑิตสยาม เดิมเป็นนิสิต ณ มหาวิทยาลัยออกฟอร์ด” ซึ่งความในหน้าแรกของเรื่อง (คือหน้า ๑๐๔ ในหนังสือวิทยากรย์) “รามจิตติ” ได้เขียนไว้ว่า “ก่อนที่ข้าพเจ้าจะกล่าวข้อความอื่นต่อไป ข้าพเจ้าขอชี้แจงว่า ตามการศึกษาของข้าพเจ้าหาได้เป็นในทางที่จะประกอบอาชีพทางปกครองไม่ เพราะฉะนั้นความเห็นของข้าพเจ้าที่จะแสดง จะเป็นความเห็นของผู้ชำนาญทางครุศาสตร์ก็หาไม่ได้ แต่อาศรัยเหตุที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาในทางประวัติศาสตร์ (หรือเรียกอย่างภาษาที่คนเข้าใจกัน และเรียกกันโดยมากกว่า “วิชาพงศาวดาร”) จึงมีความจำเป็นอยู่ที่ข้าพเจ้าจะต้องเอาใจใส่ในสรรพวิชาอื่นๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งจำเป็นต้องใช้ในการพิจารณาตุ๊กติกรรมและความ เป็นไปของมนุษย์โดยทั่วๆ ไป เช่น วิชาภูมิศาสตร์, ธรรมศาสตร์, กฎหมาย, จรรยา และศาสนา, รัฐศาสตร์ และมนุษยศาสตร์...” หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ ส่วนการเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง มีข้อสังเกตใน

ที่เห็นว่า คำว่า “ประวัติศาสตร์” อาจจะถูกประดิษฐ์คำขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ ๕๐ ของพุทธศตวรรษก่อน และยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก ด้วยความขยายของผู้มีพหุทัศย์ที่ขีดเส้นใต้ไว้ นอกจากนี้ยังอาจเป็นไปได้ว่าน่าจะทรงคิดคำเรียกชื่อวิชาบางคำขึ้น หรือเพิ่งบัญญัติศัพท์ขึ้นใช้ในช่วงสมัยนั้น ควรกล่าวด้วยว่า พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงเป็นผู้ที่ทำให้ผู้เขียนตระหนักถึงเรื่องที่มาของคำว่า “ประวัติศาสตร์” โดยทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์ของพระองค์เรื่อง **หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค ๑ โบราณประวัติ** (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๐). ทรงกล่าวว่างานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ ที่ทรงใช้นามปากกาว่า “รามจิตติ” ปรากฏใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” เป็นครั้งแรก (หน้า ๑ - ๒) และมีข้อสังเกตว่าหนังสือที่ใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” เป็นชื่อหนังสือเล่มแรกของประเทศสยามน่าจะเป็นงานพระนิพนธ์ฉบับนี้ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ต่อมาทรงอนุญาตให้ใช้หนังสือดังกล่าวเพื่อใช้ประกอบการเรียน โนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ดูรายละเอียดได้ใน สจข. ร.๖ ศ/๖, “เรื่องหม่อมเจ้าธานีนิติ ทรงยกกรรมสิทธิ์หนังสือประวัติศาสตร์ให้แก่มหาวิทยาลัย” วันที่ ๕ - ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๑.) เท่าที่ผู้เขียนทำการสำรวจ พบหนังสือฉบับดังกล่าวมีอยู่เพียงเล่มเดียวที่หอสมุดกลาง จุฬาฯ โดยวางอยู่บนชั้นอ่านปรกติ มีสภาพทรุดโทรมมาก เป็นที่น่าเสียดายว่าบรรณารักษ์หอสมุดคงไม่ทราบประวัติและความสำคัญของหนังสือ จึงได้ปล่อยสภาพไว้เช่นนั้น นอกจากนี้ประเด็นที่น่าสนใจและน่าตั้งคำถามตามมาก็คือ เป็นเรื่องแปลก “ถ้าเป็นจริง” ว่าทำไมจึงไม่พบการใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในงานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ นอกเหนือไปจากข้อเขียนปกิณกะชิ้นข้างต้นของพระองค์ แต่กลับไปปรากฏ “โดยตรง” เป็นครั้งแรกในงานพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรในช่วงเวลาไล่เลี่ยแทน

อย่างไรก็ตาม เท่าที่สำรวจในประเด็นปัญหานี้ ดูเหมือนว่าในงานวิทยานิพนธ์ของ ราม วัชรประดิษฐ์ เรื่อง **“พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๘๗”** ที่เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาฯ ปีการศึกษา ๒๕๓๘ จะกล่าวไว้อย่างมั่นใจว่ารัชกาลที่ ๖ ทรงเป็นผู้บัญญัติคำว่า “ประวัติศาสตร์” ขึ้นมา โดยรามได้กล่าวไว้ว่า “ทรงริเริ่มบัญญัติศัพท์คำว่า ประวัติศาสตร์ขึ้นมาใช้ให้มีความหมายตรงกับคำว่า History ในภาษาอังกฤษ...” (หน้า ๒๐๑) ซึ่งรามได้อธิบายจากเหตุผลที่ว่า “จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของพระองค์ ปรากฏชัดในพระราชนิพนธ์ เกี่ยวกับเมืองพระร่วง ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๔๐” หมายเหตุ - เน้นเส้นใต้โดยผู้อ้าง จะเห็นได้ว่าปีศักราชที่ถูกอ้างมีความคลาดเคลื่อน ซึ่งรามพิมพ์ผิด แม้จะอนุโลมได้ว่ารามเข้าใจว่าเป็นปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ก็ตาม แต่รามก็ยังต้องรับผิดชอบอยู่ เพราะที่จริงต้องเป็นปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งเป็นกรณีพิมพ์ “เกี่ยวกับเมืองพระร่วง” เป็นครั้งแรก และเสด็จไป “เมืองพระร่วง” จริงๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่ร้ายไปกว่านั้น นี่เป็นข้อผิดพลาดอย่างแรงที่รามได้กล่าวอธิบายเช่นนี้ในงานวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตทางประวัติศาสตร์ไทย ที่ผู้ศึกษาควร “อ้างตน” ว่าเป็นผู้สนใจศึกษาเรื่องนั้นจริง หากใครกลับไปดูที่ หน้า ๒๐๑ ในวิทยานิพนธ์ของ ราม วัชรประดิษฐ์ (รวมทั้งวิทยานิพนธ์ของวิระศักดิ์ กิริตวรนนท์ ที่หน้า ๖๔ ซึ่งอ้างต่อจากรามอีกทอดก็ผิดเช่นกัน) การกล่าวข้อเสนอที่เป็นสมมติฐานของรามดูจะไม่ชัดเจนนัก โดยพยายามให้เหตุผลเชิงบริบท ซึ่งจะพบว่ารามไม่ได้ยกข้อมูลมาเป็นหลักฐานสนับสนุนต่อบริบทนั้นเลย เพราะตลอด “ทุกตัวอักษร” ใน “เกี่ยวกับเมืองพระร่วง” ไม่ปรากฏมีคำว่า “ประวัติศาสตร์” อยู่ ณ ที่ใดเลย การตีความในที่นี้ของรามเกิดจากหลักฐานที่รามกล่าวไว้ คือถือเอาพระราชนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับเมืองพระร่วงเป็นเกณฑ์ เพราะตราบไต่ที่นักประวัติศาสตร์ยังคงค้นไม่พบหลักฐานที่เป็นขั้นต้นจริงๆ มาแสดงให้เห็นก็มิควรด่วนสรุป และอธิบายความคลุมเครืออย่างที่รามเสนอ โดยเฉพาะความสำคัญของคำที่เป็นปัญหายังไม่ได้รับการค้นหาล่างจริงจัง จริงอยู่ที่ว่าพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้มี

ใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในงานพระราชนิพนธ์/พระนิพนธ์ และทำให้ภายหลังจากนั้นคำว่า “ประวัติศาสตร์” ได้ถูกนำไปใช้ โดยเริ่มจากการมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ประวัติศาสตร์” ปรากฏ เช่น “หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค ๑ โบราณประวัติ” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ และหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งถือว่าเป็นงาน “ประวัติศาสตร์” ที่แพร่หลายมากที่สุดชุดหนึ่ง หรือแม้แต่ประวัติศาสตร์ “ข้ามสาย” เช่น ประวัติศาสตร์การเมือง ซึ่งเป็นตำราประกอบการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ หรือประวัติการทูตของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า ความสับสนใน “คำ” ได้ยุติลงตามความหมายที่ไปก่อนหน้านี้นี้ หากแต่เป็นการหมดสิ้นในคนชั้นหลังมาภายหลังจากการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ถูกบรรจุเข้าไปในหลักสูตรระดับมหาวิทยาลัยอันเป็นการสร้างกลุ่มคนอีกรุ่นขึ้นมา^{๑๕๔} แม้ว่าผู้ให้ความรู้จะมาจากคนรุ่นพงศาวดารก็ตาม

ง. งานพระนิพนธ์ “ประวัติศาสตร์” ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เป็นที่ทราบดีว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีงานพระนิพนธ์เป็นที่ปรากฏอยู่มากมายหลายด้านด้วยกัน ซึ่งงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ก็ถือเป็นงานวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ แต่การรับรู้ถึงความสำคัญของพระนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ทรงเขียนงานทางด้านประวัติศาสตร์นั้น ไม่สู้ปรากฏเป็นพระนามใน

บรรณานุกรมที่เป็นประวัติศาสตร์ซึ่งไม่ใช่ประวัติศาสตร์ในฐานะของพงศาวดาร แต่ดังที่ผู้เขียน ได้กล่าวไว้เบื้องต้นแล้วว่าลักษณะเช่นนี้เป็นมาก่อนหน้าแล้วโดยมีรัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นผู้นำ

^{๑๕๔} กล่าวคือการศึกษาวิชา “ประวัติศาสตร์” อย่างเป็นทางการได้เกิดขึ้นภายหลังจากการตั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยวิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาหนึ่งที่ได้จัดสอนในคณะนี้ในฐานะวิชาพิเศษสำหรับนิสิตชั้นเตรียมแพทย์ ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๖ เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และทรงดำเนินการปรับปรุงคณะแพทยศาสตร์รวมทั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์นั้น ได้ทรงจัดหลักสูตรสำหรับวิชาประวัติศาสตร์ด้วยพระองค์เอง โดยทูลเชิญและเชิญผู้ที่มีความรู้เฉพาะทางมาปาฐกถา เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชวรนายก ทรงบรรยาย “ประวัติศาสตร์ไทย” พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงบรรยาย “อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียต่อวัฒนธรรมไทย” เป็นต้น ดูรายละเอียดได้จาก อักษรวิวัฒน์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๕๔ - ๑๐๐. สำหรับเรื่องตำแหน่งอธิบดี “กรมมหาวิทยาลัย” โปรดดูใน บุญเจือ องค์กรประดิษฐ์, เอกสารของกรมวิชาการ ชุด พัฒนาการทางการศึกษา อันดับที่ ๔ ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มณฑลการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๖๖ - ๘๒.

สถานะที่สูงเด่นนัก เมื่อเทียบกับ “นักประวัติศาสตร์” พระองค์และท่านอื่นๆ ไม่ว่าจะพิจารณาจาก ปริมาณผลงาน บทบาทหรืออิทธิพลทางความคิดที่มีต่อชนรุ่นหลัง และยังเมื่อเทียบกับงานทาง ประวัติศาสตร์ที่ถูกทำขึ้นโดยบุคคลที่เป็น “พระภิกษุ” ด้วยกัน อย่างเช่น พระรัตนปัญญาธร สมเด็จพระพรหมประมานุชิตชิโนรส หรือแม้แต่สมเด็จพระวันรัตน์ เหล่านี้ก็ดี จะเห็นได้ว่างานพระนิพนธ์ ทางประวัติศาสตร์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยิ่งดู “เต็ก” ลงไปจนจิตใจ เมื่อพิจารณาถึงการศึกษาด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ใน โลกวิชาการ กระนั้นก็ตาม หากทบทวน ถึงช่วงเวลาที่ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ พระกรณียกิจที่ทรงกระทำและมรดกทางความคิดที่ทรงมี ไม่ว่าจะ จากการรับไว้ครอบครองหรือการแสวงหาความรู้ด้วยพระองค์เองก็ดี ส่วนหนึ่งจะสะท้อนให้เห็น ได้ในงานพระนิพนธ์ที่ทรงไว้เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์” และสะท้อนบรรยากาศของช่วงเวลาที่ ทศนคติทางประวัติศาสตร์ได้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ ในช่วงการเปลี่ยนผ่านของรัฐสยาม ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ปริมาณงานจึงไม่ใช่สาระสำคัญเท่ากับความสำคัญเท่ากับเนื้อหาที่รอกการ พิสูจน์ และต้องไม่ลืมว่านับแต่อดีตมาพระภิกษุก็ทำหน้าที่ในการเขียนงานประวัติศาสตร์อยู่แล้ว หากแต่พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้พยายามอธิบายความ ที่แตกต่างไปจากจารีตของการบันทึกแบบเดิม

งานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สามารถจัดแบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้คือ

๑. งานพระนิพนธ์ ได้แก่ “พงสาวดารสยาม”, “ตำนานประเทศไทย”, “หัวข้อในพระราช พงสาวดารกรุงเก่า”, “หมายเหตุพระราชพงสาวดารกรุงเก่า”, “ข้อความในตำนานเมืองเชียงแสน”, “ข้อความในตำนานเมืองหริภุญชัย”, “ข้อความที่เสาศิลาเมืองสุโขทัย”^{๑๕๕}

๒. งานพระนิพนธ์แปล ได้แก่ “ตำนานประเทศสยามแปลจากหนังสือฝรั่ง”, “ข้อความเก็บ จากที่ต่างๆ (จดหมายเหตุมองสิเออ เดอ ลา ลูแบร์)”, “มหาวงศ์สังเขป”^{๑๕๖}

^{๑๕๕} งานพระนิพนธ์ทั้งหมดถูกรวบรวมอยู่ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี**, พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ – ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔). เป็นที่น่าเสียดาย ว่างานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสส่วนมากไม่สามารถ ยืนยันช่วงเวลาที่ทรงเขียนได้

^{๑๕๖} เรื่องมหาวงศ์สังเขปนี้จะเป็นงานพระนิพนธ์แปลเรื่องเดียวที่สามารถกล่าวรายละเอียดถึงที่มาได้ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์คำนำว่า “หนังสือฉบับนี้ ไม่ได้แปลจากหนังสือมหาวงศ์ตรงทีเดียว เป็นเรื่องที่เก็บความมาจากหนังสือนั้นเรียบเรียงขึ้น โดยย่อ อย่างคนอ่าน

๓. งานประเภทเทศนาพระราชประวัติ ลักษณะของงานพระนิพนธ์ประเภทนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมิได้พระนิพนธ์ขึ้นแบบเดียวกับการแต่งเป็นคำรา หากมาจากกร่างขึ้นก่อนหรือเขียนขึ้นเพื่อใช้ในการพระราชพิธีที่ต้องทรงทำหน้าที่ถวายพระธรรมเทศนา เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ แล้วถูกนำมาตีพิมพ์ในภายหลัง ได้แก่ “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”^{๑๙๙}, “เทศนาพิเศษ เรื่อง พระรัฐประศาสน์ ปฐมภาค”^{๒๐๐}, “เทศนาพิเศษ เรื่อง พระรัฐประศาสน์ ปฐมภาค”^{๒๐๑} เป็นต้น

ระยะเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเขียนงานประวัติศาสตร์ไม่มีการระบุที่แน่ชัดนัก^{๒๐๐} พบแต่เพียงหลักฐานที่ชี้ให้เห็นช่วงเวลาที่ทรงกำลังเขียน

หนังสือถือเอาความเข้าใจว่าอย่างไร และข้อความที่เก๋มานั้น ก็มุ่งเฉพาะที่เกี่ยวกับตำนานและภูมิเทศ ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศในยุโรป และจะทรงแวะที่เกาะลังกา ครัสขอต่อข้าพเจ้าเพื่อเรียบเรียงถวาย เป็นทางที่จะได้มุ่งจะแสดงธรรมในพระศาสนาจริงเพื่อเรียบเรียงถวาย ถึงอย่างนั้น เห็นว่าจะยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ผู้อ่าน หนังสือเรื่องอันเนื่องในพระศาสนาได้บ้าง เหตุว่าหนังสืออรรถกาแต่งที่ลังกาเป็นพื้น บางแห่งก็อ้างเรื่องที่ลังกานั้นเอง ผู้อ่านรู้ตำนานลังกามาก่อนแล้ว อาจอ่านเข้าใจได้ดีขึ้น จึงนำมาลงไว้ในที่นี้” ใน **มหาวงศ์สังเขป** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ก. และดูพระราชหัตถเลขารับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระราชประสงค์เรื่องหนังสือมหาวงศ์ได้ใน **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขารับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมาเกี่ยวกับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**, หน้า ๑๒๕ - ๑๓๑.

^{๑๙๙} ใน **เทศนาพระราชประวัติ และพระราชนิพนธ์บางเรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระพุทธศาสนา** (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าหญิงบุญจิราธร จุฑาธุช ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๓).

^{๑๙๙} ทรงแสดงในการพระราชกุศลรัชมงคลที่กรุงเก่า ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐)

^{๑๙๙} ทรงแสดงในการพระราชพิธีรัชมงคลภิเษก ร.ศ. ๑๒๖

^{๒๐๐} สายชล สัตยานุรักษ์จะเป็นบุคคลแรกๆ ที่ได้กล่าวระบุอย่างชัดเจนไว้ว่า ผู้ที่เขียนงานประวัติศาสตร์ชาติไทยสนองรัชกาลที่ ๕ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจากพระนิพนธ์เรื่อง “ตำนานประเทศไทย” ราวปี พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๒ โดยการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ไทยซึ่งกล่าวถึงอาณาจักรสุโขทัยก่อนแล้วจึงกล่าวถึงอาณาจักรอยุธยา โปรดดูใน สายชล สัตยานุรักษ์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ ๑ - ๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒. อย่างไรก็ตามในที่นี้ของสายชลได้กล่าวไว้ในเชิงอรรถว่าอ้างมาจาก “ประมวลพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ศาสตร์ - โบราณคดี” ของสมเด็จพระ

งานประวัติศาสตร์จากลายพระหัตถ์ของพระองค์เพียงฉบับเดียวที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระ
ยานริศรานุวัตวิงศ์ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) มีใจความดังนี้

“...สมุดหัวข้อพงสาวดารของเธอ ฉันได้ขอคัดเอาไว้แล้ว ขอส่งคืนฉบับคืนมา ใน
เวลานี้ถ้ายังมีธุระอื่น ต้องงดการเรียงพงสาวดารไว้ คงได้แต่ภาคต้นอันว่าด้วยเรื่อง
ก่อนตั้งกรุงเก่า หนังสือยุทธการคืนนักษัตร ไม่ได้เล่าเห็นแต่ชกมากแล้วไว้จน
เทวิวงศ์ ชอบกลอยู่ ได้คัดไปรูปและแปลส่งมาให้ดูพอเป็นตัวอย่างหนังสือนี้มี
เรื่องหนึ่งต่างหาก แต่จะไม่ดีในเมืองนี้ หรือยังไม่พบก็ไม่ทราบ”^{๑๐๑}

อาจพิจารณาได้ว่างานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่ทรงเขียนขึ้นสามารถอธิบายถึง
จุดมุ่งหมายทางประวัติศาสตร์ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงลักษณะทางอุดมการณ์ที่จะทรงสถาปนาขึ้น
ร่วมกับงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของผู้เขียนงานในยุคสมัยเดียวกัน เพราะทรงต้องการสื่อสาร
ความคิดของพระองค์ผ่านงานเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งจำแนกเป็นสองลักษณะ คือ

ลักษณะที่หนึ่ง เป็นการมุ่งเน้นที่จะกล่าวถึงปริมณฑลให้ไกลไปกว่าขอบเขตที่งาน
ประวัติศาสตร์แบบพงสาวดารจะบรรยายถึงได้ ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง “พงสาวดารสยาม”
โดยทรงกล่าวถึงองค์ประกอบแห่งความเป็น “รัฐสยาม” ว่ามีองค์ประกอบดังนี้

๑. การกำหนดแดน เป็นการกำหนดเฉพาะเจาะจงลงไปถึงสัจฐานของโลกตามวิทยาการ
ที่เป็นความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เช่น การกล่าวถึงสภาพภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้ง เส้นแวง และ
อาณาประเทศโดยรอบ เป็นต้น ซึ่งการอธิบายสัจฐานเช่นนี้ได้เริ่มมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔^{๑๐๒} การ

มหาสมณเจ้าฯ หน้า ๑ แต่ถ้าหากกลับไปดูงานพระนิพนธ์ดังกล่าวก็จะไม่พบสิ่งที่สายชลนำเสนออยู่เลย และก็มี
อาจทราบได้เลยว่าข้อมูลที่ระบุถึงข้อสันนิษฐานที่สายชลก่าวถึงปีที่ทรงพระนิพนธ์ “ตำนานประเทศไทย” สายชล
ใช้ข้อมูลอะไร ขึ้นไหนด หรือแม้กระทั่ง “บริบท” ก็ไม่ได้คุยในข่ายของการอธิบายของสายชลเลย

^{๑๐๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี**, หน้า คำนำ ๒๐. ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน
ร.ศ. ๑๑๗ หมายเหตุ - การเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๑๐๒} ตัวอย่างแบบวิทยาศาสตร์ในเชิงประจักษ์เช่นนี้สามารถดูได้ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๘๔ ปี
มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑ - ๕ ตุลาคม ๒๕๒๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๕ -
๔๕ ซึ่งคัดมาจากเอกสาร หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๔. ร. ๔. ๑ ก “พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงนาย บี. ดับบลิว. เอดดี” วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๑. ทรงแสดงความ
“เปิดอก” ถึงความไม่ยินดีในธรรมเนียมของราชสำนักสยามที่ล้าสมัย และมีพระราชประสงค์ที่จะก้าวข้ามให้

อธิบายทางความรู้แบบนี้ทำให้ทรงรับทราบถึงปริณิษยที่แท้จริงของผู้ปกครองที่ราชธานี จากนั้นย
 ะที่ทรงกล่าวถึงเรื่องของดินแดน ทำให้ทรงตัดสินถึงความสมเหตุสมผลที่บรรพบุรุษสยามได้มาตั้ง
 ดินแดนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและตั้งราชธานีที่กรุงเทพฯ โดยทรงอธิบายความไว้ดังนี้ว่า

“...ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นท่าเลดี มีปากเป็นดินราบโดยมาก ทั้งมีแก่งน้อย
 กระแสน้ำไม่เชี่ยวจัดเรือเดินไปมาได้สะดวก มีปากน้ำออกถึงอ่าวสยาม จึงเป็น
 ที่ตั้งบ้านตั้งเมืองมาก และเมืองที่ตั้งอยู่ในตำบลนี้ ก็เป็นเมืองใหญ่ มีอำนาจ เป็น
 หัวหน้าของชาติ จำเดิมแต่โบราณกาลสืบเนื่องลงมาจนทุกวันนี้”^{๒๐๐}

๒. ชาติ เมื่อทรงกำหนดถึงดินแดนซึ่งมีลักษณะข้างต้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
 พระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงอธิบายถึงความเป็นชาติ ในความหมายที่เข้าใจได้ว่าเป็นเรื่องของ
 “คน” หรือราษฎร ซึ่งเป็นที่เข้าใจในปัจจุบันว่าคือการอธิบายถึง “ชาติพันธุ์” จากคำอธิบายของ
 พระองค์ทำให้สามารถแบ่งความหมายของ “ชาติ” ออกเป็นสองความหมาย ความหมายแรก คือคน
 ที่อยู่ในประเทศสยาม ทรงให้ความหมายว่า (คน) คือ “ชาติที่อยู่ในจังหวัดซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ได้ชื่อว่า
 ชาติสยาม” โดยทรงอธิบายคำว่าสยาม หรือสยามในภาษาสันสกฤต แปลว่า พวกคนมีผิวสีคล้ำ ซึ่ง
 ไม่อาจสืบหาที่มาได้อย่างแน่ชัด และความหมายที่สองคือ “คนพวกคนในแดนอื่น” โดยทรงใช้
 เกณฑ์ตัดสินทางชาติพันธุ์และภาษาพูด ก็ด้วยเหตุที่คน “ชนชาติสยาม” เดินทางอพยพลงมาทางด้าน
 ได้จนมาตั้งถิ่นฐาน ณ ดินแดนปัจจุบัน กระนั้นก็ตามเรื่องของภาษาได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูป
 แบบเดิมเมื่อคนที่พูดภาษาสยามต้องไปปะปนในดินแดนอื่น ดังนั้นชนชาติสยามในพระดำริจึงถูก
 จำแนกออกเป็น ประเภทที่หนึ่ง คือ จำพวกใหญ่มี ๒ พวกคือ ไทย ๑ ลาว ๑ ประเภทที่สอง คือ พวก
 ไทยแบ่งออกไปอีกเป็น ๒ พวกคือ ไทยเหนือ ๑ ไทยใต้ ๑ ประเภทที่สาม คือ พวกลาวแบ่งออกไป
 อีกเป็น ๒ คือ ลาวเฉียงกับพวกอนุโลม ๑ ลาวกาวกับพวกอนุโลม ๑ นอกจากนั้นยังทรงอธิบายขยาย

พื้น ส่วนตัวอย่างลักษณะความรู้หรือพระราชประสงค์ในเรื่องพระราชอาณาเขตที่ชัดเจนและแน่นอนดังปรากฏใน
 พระราชหัตถเลขที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ พ.ศ. ๒๔๐๗ และหลวงเดชนายเวร พ.ศ. ๒๔๐๘ ในเรื่องการ
 ปักปันเขตแดน โปรดดูในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๗๑ – ๑๐๕. ควรกล่าวด้วยว่า ลักษณะชุดคำอธิบายที่เป็น
 “พระราชนิยาม” แบบรัชกาลที่ ๔ ดูเหมือนว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงเป็น
 เจ้านายสยามผู้ซึ่งมีแนวความคิดที่สืบทอดรับเอามรดกทาง “พระราชนิยาม” มารักษาไว้อย่างเด่นชัดพระองค์หนึ่ง
 และไม่เฉพาะแต่รสนิยมทางประวัติศาสตร์เท่านั้นหากยังรวมไปถึงความรู้ด้านอื่นด้วย

^{๒๐๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี**, หน้า ๔. **หมายเหตุ** – การเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

ความลักษณะชาติอีกว่า “ยังมีพวกน้อยๆ ซึ่งพูดภาษาเดียวกัน ควรนับว่าชาติสยาม และพูดภาษาต่างกัน ควรนับว่าต่างชาติอีกหลายจำพวก มีกะเหรี่ยง ข่า ละว้า และเงี้ยว เป็นต้น”^{๒๐๔}

๓. ภูมิลำเนา เป็นการแยกสวาทออกจากความคิดเรื่อง “ชาติ” ว่าชาติมีลักษณะแบ่งเป็น ภูมิลำเนาต่างๆ ซึ่งกระจายตัวอยู่ในประเทศ ประกอบด้วย พวกไทยเหนือ จากแควแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป พวกไทยใต้ จากแควแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาถึงอ่าวไทย พวกลาวเฉียงกับพวกอนุโลม กระจายตัวตามแม่น้ำทางภาคเหนือไล่จากแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป พวกลาวทวนและพวกอนุโลม ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ลำน้ำโขงฝั่งตะวันออก ส่วนพวกที่เหลือจากนี้ตั้งถิ่นฐานไม่เป็นหลักแหล่ง มักอยู่ตามป่าเขา^{๒๐๕} ควรสังเกตคำว่า “ความรู้ในเรื่องชาติพันธุ์ของ “ชนกลุ่มน้อย” ตามที่ปรากฏในงานพระนิพนธ์และอาจรวมถึงเจ้านายสยามพระองค์อื่นๆ ไม่ผู้จะให้รายละเอียดมากนักเป็นแต่การอธิบายอย่างคร่าวๆ

๔. อำนาจแห่งการปกครอง เกณฑ์การแบ่งชาติตามภูมิลำเนาที่เป็น “ไทยเหนือ” กับ “ไทยใต้” นำไปสู่การกล่าวถึงอำนาจปกครองและ โยงเข้าสู่โครงเรื่องทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ กล่าวคือ พวกไทยเหนือมีอำนาจที่ศูนย์กลางที่สวรรคโลกและเมืองศรีรัตนาลัย คือสุโขทัย มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง ส่วนพวกใต้เดิมอยู่ในการปกครองของพวกไทยเหนือ เมื่อเลื้อนเมืองหลวงลงมาทางใต้โดยลำดับ คือ กรุงเทพมหานครและกรุงรัตนโกสินทร์ในทุกวันนี้ ภายหลังพวกไทยใต้มีอำนาจปกแผ่ไปปกครองพวกไทยเหนือ^{๒๐๖} อย่างไรก็ดี ทรงเห็นว่าถึงที่สุดแล้วก็ไม่มีความสามารถที่จะสามารถจะมีอำนาจแผ่เข้าไปปกครองอีกฝ่ายใดได้อย่างเด็ดขาด เพราะเป็นไปตามอำนาจและความสามารถของ “หัวหน้าชาติ” ส่วนพวกลาวและพวกน้อยๆ จะตกเป็นเมืองขึ้นของไทยและชาติอื่นๆ ที่มีอำนาจมากกว่า^{๒๐๗} จากลักษณะทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ทำให้ทรงมีพระวินิจฉัยว่า

“...นอกจากให้ส่งบรรณาการตามกำหนดปี ซึ่งเป็นเครื่องหมายความถ่อมถ่อมยอมเป็นเมืองขึ้น หาได้ดูแลปกครองให้ทั่วถึงจริงๆ ไม่ต้องการมีอำนาจแต่ชื่อมากกว่ามีอำนาจจริงๆ เมื่อรักษาอำนาจไว้ให้เสมอไม่ได้ ก็เป็นช่องให้พวกที่อยู่ในอำนาจ คิดฝ่ากตัวต่อข้างนี้ข้างข้างโน้นข้าง ซึ่งอยู่ใกล้กับดินของตัว คอยเอาอำนาจของข้าง

^{๒๐๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี**, หน้า ๔ - ๕.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๖.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๒๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

หนึ่งกันของข้างหนึ่ง มิได้นับถือเป็นชาติของคนโดยข้อสัตย์ ข้อเหล่านี้เป็นเครื่อง
ขัดขวางแก่ความเจริญของชาติสยามเสมอมาโดยลำดับ^{๒๐๔}

๕. ศาสนา ทรงอธิบายว่าแต่เดิมชาวสยามนับถือศาสนาพราหมณ์ ส่วนพระพุทธศาสนา ทรงพยายามสืบค้นว่าชาวสยามเริ่มนับถือศาสนาพุทธเมื่อใด แต่ไม่สามารถหาคำตอบที่ชี้ชัดได้ และจากการค้นหาลักษณะทั้งที่เป็นจดหมายเหตุและพงสาวดารทำให้ทราบว่า ตั้งแต่ความปรากฏชาวสยามได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานานแล้ว แม้จะย้อนหลังไปไกลถึง พุทธศักราช ๑๑๓๑ ก็ตาม^{๒๐๕}

๖. พงสาวดาร ทรงประเมินคุณค่า “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” ในฐานะที่เป็นหลักฐาน “ภายใน” อันเป็นลักษณะทางวัฒนธรรมแต่เดิมทั้งในภูมิภาคนี้รวมทั้งของสยามด้วย ดังที่ทรงกล่าวไว้ดังนี้ว่า

“พงสาวดารของชาติสยามนี้ ก็เหมือนของชาติอื่นๆ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน ในชั้นลึกลับ คึกคักบรรพ์ ล้วนแต่มีข้อความซ้นๆ ไม่น่าเชื่อถือเอาเป็นจริง เพราะคนปูนก่อน พอใจกเกียรติยศในข้อที่พื้นวิสัยของมนุษย์สุดแล้วแต่จะกวาดไป ไม่ต้องเฉลียวใจว่าจะเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อถือหรือไม่ ทั้งมีข้อความไม่ติดต่อกัน ขาดเป็นตอนๆ และเลอะเทอะไม่สมต้นสมปลาย เพราะกว่าจะได้ลงบันทึกเป็นจดหมายเหตุ ก็เห็นจะล่วงมาเสียนานไกลแล้ว ถึงอย่างนั้น ถ้าเลือกถือเอาแต่ใจความก็พอได้เรื่องบ้างในชั้นต้น ต่อนั้นมา กาลใกล้เข้าๆ เหตุเช่นนั้น ก็ค่อยเบาบางๆ เป็นลำดับ จนจับตั้งเป็นเรื่องมีหลักฐานมั่นคงขึ้นได้”^{๒๐๖}

จากอรรถาธิบายที่ปรากฏใน “พงสาวดารสยาม” เป็นการกำหนดเงื่อนไขที่รัฐหรือชาติสยาม ต้องเป็น ทั้งนี้อาศัยทัศนคติทางประวัติศาสตร์เป็นปัจจัยกำหนด โดยทรงย้ำความเป็นเหตุเป็นผลจาก “ข้อเท็จจริง” ทางประวัติศาสตร์ดังที่ทรงเขียนหรือกล่าว และจากการที่พระองค์ทรงค้นหาลักษณะทั้งที่เป็นพงสาวดาร ดำเนินาน จดหมายเหตุ รวมถึงหลักฐานต่างประเทศ มีข้อสันนิษฐานว่าน่าจะทรงใช้เป็นเกณฑ์และวิธีการในงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชั้นหลังลงมา เช่น “ตำนานประเทศ

^{๒๐๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี, หน้า ๕. หมายเหตุ - การเน้นเส้นใต้เป็นของผู้อ้าง

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐ - ๑๑.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑ - ๑๒.

ไทย^{๒๐๐} ซึ่งตอนต้นเรื่องทรงเรียบเรียงจาก “จดหมายเหตุของมองซิเออ ลา ลูแบ”^{๒๐๑} ส่วนตอนท้ายทรงเรียบเรียงจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่า อาจกล่าวได้ว่า การใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งจากภายในและภายนอกในงานพระนิพนธ์นั้นก็เพื่อเป็นการแก้ไขข้อบกพร่องของพระราชพงศาวดารดั้งที่พระองค์ทรงกล่าววิจารณ์ไว้ และอีกเหตุผลมาจากวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่ส่วนกระนั้นก็ตาม วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ที่เป็นผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะเป็นที่เด่นชัดในงานพระนิพนธ์เรื่องพุทธประวัติหรือประวัติศาสตร์ศาสนา ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงภาระหน้าที่ทางความรู้ในส่วนที่พระองค์ทรงต้องรับผิดชอบ

ลักษณะที่สอง มีจุดมุ่งหมายกล่าวสดุดีพระเกียรติคุณและเชิดชูบูรพมหากษัตริย์งานวรรณาลักษณะที่ว่าคืองานประเภทเทศนาพระราชประวัติ^{๒๐๒} ซึ่งถือเป็นประเพณีปฏิบัติเมื่อถึงคราวพระราชพิธีในการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนๆ การเทศนาเฉลิมพระเกียรติจะต้องเป็นส่วนหนึ่งในพระราชพิธีด้วยเสมอ เช่น ในการเทศนาพระราชประวัติในรัชกาลที่ ๓ มีปรากฏคือ “เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและธัมมจริยา”^{๒๐๓}, “บูรพภาคพระธรรมเทศนา เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”^{๒๐๔} สำหรับเทศนาพระราชประวัติในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏมีดังนี้ “เรื่องราวประวัติในรัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย”, “เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบุพพทิศามันสนธรรมจริยา”^{๒๐๕}, “บูรพทิศานมัสกรรม”^{๒๐๖} และ “พระรัฐประศาสน์”^{๒๐๗} เหล่านี้เป็นต้น

^{๒๐๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์** – โบราณคดี, หน้า ๑๕ - ๓๓.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗ - ๑๑๓.

^{๒๐๒} เทศนาพระราชประวัติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาตามวาระต่างๆ สามารถดูได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สรพทศพรเทศนา**, พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔).

^{๒๐๓} หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากรเทศน์ถวาย พ.ศ. ๒๔๒๕

^{๒๐๔} เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑

^{๒๐๕} พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (พระอภิสิริยศขณะนั้น) เทศน์ถวาย พ.ศ. ๒๔๒๕

^{๒๐๖} สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) เทศน์ถวาย พ.ศ. ๒๔๔๖

^{๒๐๗} เทศนาโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส พ.ศ. ๒๔๕๑

ในที่นี้ต้องการจะอภิปรายให้เห็นว่า นอกจากการวางกรอบโครงทางประวัติศาสตร์ชาติสยามอันเป็นการก่อร่างความเป็นรัฐที่พระราชพงศาวดารไม่มีขอบเขตการอธิบายเพียงพออย่างที่กล่าวในข้างต้น ส่วนของความคิดทางประวัติศาสตร์ที่เป็นมุขปาฐะโดยการแสดงอาเศียรวาทสดุดีพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่แสดงออกและสะท้อนความเชื่อทางอุดมการณ์ กิจกรรมเช่นนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกระทำจะเห็นได้จากตัวอย่างเช่นพระธรรมเทศนา เรื่อง “พระรัฐประศาสน์ ปุริมภาค” ในการพระราชกุศลรัชมงคลที่กรุงเก่า ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) อันเป็นการแสดงความคิดที่ทรงมีต่อเรื่องราวทางประวัติศาสตร์สยาม กล่าวคือทรงพรรณนาว่าสยามก่อนที่จะเป็นกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าพวกไทยได้แผ่ลงมาถึงดินแดนนี้แล้ว แต่ยังไม่ได้รวมตัวเป็นปึกแผ่นอย่างในปัจจุบัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่าสภาพกระจัดกระจายเช่นนี้จะหมดไปเมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ปกครองสุโขทัยได้แผ่อำนาจไปทั่วแผ่นดินสยาม เมื่อจุลศักราช ๖๑๘ จนถึงจุลศักราช ๖๕๕ เสวยราชย์อยู่ทางฝ่ายเหนือสืบพระวงศ์ลงมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงได้เข้าร่วมอยู่ได้พระบารมี^{๒๐๖} เมื่อมาถึงเหตุการณ์นี้ประวัติศาสตร์ของไทยจึงดำเนินต่อมาถึงอาณาจักรไทยที่กรุงศรีอยุธยาและส่งผ่านมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในที่สุด และความเช่นนี้จะสอดคล้องกับกับลักษณะการเขียนงานประวัติศาสตร์ เช่น พระนิพนธ์เรื่อง “พงศาวดารสยาม” ที่จะทรงเพิ่มเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่เป็นลำดับวงศ์ต่อเนื่องลงไป กระนั้นจะเห็นได้ว่านี่มิใช่การตัดขาดระหว่างพระราชอาณาจักรกับพระมหากษัตริย์ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง แต่กลับแสดงให้เห็นว่ารัฐสยามมีรากฐานความเป็นมาที่ยาวนาน และสามารถครอบครองดินแดนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมาหลายชั่วอายุ (หลายราชวงศ์และหลายอาณาจักร) แล้ว

ประเด็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ที่เป็น “สถาบัน” คูจะเป็นเรื่องที่ทรงไปให้ความสนใจเป็นพิเศษ ดังที่ทรงเรียงลำดับราชวงศ์และลำดับกษัตริย์สยามนับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์อย่างมีความต่อเนื่อง รวมถึงการจัดแบ่งกษัตริย์ออกเป็นราชวงศ์ต่างๆ ซึ่งได้รับการอธิบายแจกแจง ดังที่ทรงแบ่งพระราชวงศ์ในสมัยอยุธยาออกเป็น ๕ ราชวงศ์ดังนี้^{๒๐๗} “พระราชวงศ์

^{๒๐๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา เรื่อง พระรัฐประศาสน์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงจำเริญ พิจรรณาปฤชามาตย์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๐), หน้า ๔ - ๗.

^{๒๐๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “หมายเหตุพระราชพงศาวดารกรุงเก่า” ในประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี, หน้า ๗๑ - ๘๒.

เชียงราย^{๒๑๑}, “พระราชวงศ์สุโขทัย”^{๒๑๒}, “พระราชวงศ์ทรงธรรม”^{๒๑๓}, “พระราชวงศ์ปราสาททอง”^{๒๑๔}, “พระราชวงศ์บ้านพลูหลวง”^{๒๑๕}

การจัดแบ่งพระราชวงศ์ข้างต้นมีความคล้ายคลึงกับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ลำดับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม” งานเขียนเกี่ยวกับอดีตทั้งสองชิ้นนี้เป็นงานชิ้นแรกๆ ที่พยายามไต่ย้อนลำดับเวลาในประวัติศาสตร์กลับไปไกลที่สุดครั้งหนึ่งของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย กล่าวคือ ไกลถึงการกล่าวอ้างถึงดินแดนไปถึงตอนเหนือของสยาม และไกลในเชิงสาเหตุโคตรวงศ์ที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มีความเป็นเครือญาติ (consanguinity) เดียวกัน ไม่ว่าจะโดยการสืบสายโลหิต การแต่งงาน ลักษณะความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นจนถึงสมัยราชวงศ์จักรีปกครองแผ่นดินสยาม

---

^{๒๑๑} ประกอบด้วย สมเด็จพระรามาริบัติ ที่ ๑, สมเด็จพระรามศวร ครั้งที่ ๑, สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, เจ้าทองจันทร์, สมเด็จพระรามศวร ครั้งที่ ๒, สมเด็จพระรามราชาธิราช, สมเด็จพระอินทราชา ที่ ๑, สมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ ๒, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระอินทราชา ที่ ๒, สมเด็จพระรามาริบัติ ที่ ๒, สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร, พระรัษฎาธิราชกุมาร, สมเด็จพระไชยราชาธิราช, สมเด็จพระยอดฟ้า, ขุนวรวงศา, สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ครั้งที่ ๑, พระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๑, สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ครั้งที่ ๒, สมเด็จพระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๒

^{๒๑๒} มีพระนามพระมหากษัตริย์ดังนี้ สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๑ พระมหาธรรมราชา, สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๒ พระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๓ พระเอกาทศรถ, สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๔ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์

^{๒๑๓} ประกอบด้วย สมเด็จพระบรมราชาทรงธรรม ที่ ๑, สมเด็จพระบรมราชา เชนฐาธิราช ที่ ๒, สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์

^{๒๑๔} ประกอบด้วย สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๕ พระเจ้าปราสาททอง, สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๖ เจ้าฟ้าไชย พระอิทเชฐ, สมเด็จพระสรรเพชญ์ ที่ ๗ พระศรีสุธรรมราชา, สมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติ ที่ ๓

^{๒๑๕} ประกอบด้วย สมเด็จพระมหาบุรุษ, สมเด็จพระสรรเพชญ์สรศักดิ์ ที่ ๘, สมเด็จพระสรรเพชญ์เพชรราชาที่ ๕, สมเด็จพระบรมราชาธิราชวรกษัตริย์ ที่ ๑, สมเด็จพระบรมราชาธิราชวรินทร์ ที่ ๔, สมเด็จพระบรมราชาเอกทัต

อาจกล่าวได้ว่า พระราชนิพนธ์เรื่อง “ปฐมวงศ์”^{๒๑๖} ซึ่งพรรณานเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญถึงการสืบลำดับเชื้อสายตระกูล และน่าจะเป็นงานต้นแบบของงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์กระแสหลักแห่งรัฐ โดยสามารถย้อนหลัง “สาขาพระอัครราชสันตติวงศ์” ของกษัตริย์สยามเริ่มต้นที่พระยาราม ในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา พุทธศักราช ๒๑๐๘ และการลำดับพระมหากษัตริย์ในหนังสือปฐมวงศ์เป็นการกล่าวถึงบรรพบุรุษแห่งราชจักรีวงศ์ ควรสังเกตด้วยว่างานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่เล่าเนื้อเรื่องสัมพันธ์กับสุโขทัย ไม่ปรากฏพบในงานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๔^{๒๑๗} จากงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกเขียนขึ้น พบว่าการไต่ย้อนเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ไกลออกไปกว่าต้นตระกูลแห่งจักรีวงศ์ถูกกระทำโดยงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “พระราชนิพนธ์ วิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดาร”, “ลำดับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม”, “ลำดับวังหน้าซึ่งมีมาแต่กรุงทวารวดี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์”^{๒๑๘} และ “พระราชกรณียานุสร”^{๒๑๙} ซึ่งงานพระราชนิพนธ์เหล่านี้สันนิษฐานว่าน่าจะทรงเขียนขึ้นราวพุทธศักราช ๒๔๒๐ (จากคำนำในหนังสือพระราชกรณียานุสร) ส่วนพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่มีลักษณะคล้ายกับ “พระราชนิพนธ์” ของรัชกาลที่ ๕ ได้แก่ “หัวข้อในพระราชพงสาวดารกรุงเก่า”, “หมายเหตุพระพงสาวดารกรุงเก่า” และ “ตำนานประเทศไทย” กระนั้นก็ดี มีข้อสังเกตว่าในกรณีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเริ่มเขียนงานประวัติศาสตร์ในกรอบที่ไกลไปกว่าที่กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงสุโขทัยก็เมื่อภายหลังจาก

^{๒๑๖} พระบาทสมเด็จพระเชษฐมหาราชาเจ้า, **ปฐมวงศ์ (บรมราชมหจักรีกษัตริย์)** (พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือไทย, ๒๔๖๐). ปฐมวงศ์เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (พิง ต้นตระกูลสาตกษณ์) จด เนื้อความเป็นหมายเหตุพระบรมราชวงศ์จักรี ทั้งนี้ตำนานเป็นพระราชนิพนธ์ตรงตัว กล่าวคือพระยาศรีสุนทรโวหารได้เขียนตามที่ตรัส ซึ่งภายหลัง “ปฐมวงศ์” ถูกตีพิมพ์ลงในหนังสือชริญาณเป็นครั้งแรก

^{๒๑๗} Bryce G. Beemer, “Constructing the Ideal of State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833 – 1957,” p. 40 โปรดดูตัวอย่างประกอบสมมติฐานได้ใน **พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** หลวงญาณวิจิตร แปลเป็นไทย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าสุภาภรณ์ ไชยันต์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๑), และ “พงสาวดารสยามอย่างย่อ” วินัย พงศ์ศรีเพียร แปล ใน **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่ม ๒**, หน้า ๒๘๐ - ๒๘๕.

^{๒๑๘} ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดาร กับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายพงษ์เจริญ ส่องศิริ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖).

^{๒๑๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชกรณียานุสร** พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑).

รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว^{๒๓๐} ข้อสนับสนุนก็คือพระนิพนธ์ค่านาในพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาที่ได้ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งถือเป็นงานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่สำคัญและจัดอยู่ในกระแสคำอธิบายประวัติศาสตร์แห่งรัฐ –ชาติที่มีมาก่อนหน้า

ความพรรณนาที่กล่าวถึงสุโขทัยในฐานะที่เป็นพระราชอาณาจักรแห่งหนึ่งของรัฐสยาม ก็เพื่อเป็นการขยายช่วงระยะเวลาที่เป็นอยู่ในทางประวัติศาสตร์ของชาติสยามให้ยาวออกไป ซึ่งแต่เดิมจะกล่าวเฉพาะแค่เรื่องของพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยนั้นๆ หรือเรื่องของราชธานี เท่านั้น ความสำเร็จ 'ไกลที่สุดที่พระนครศรีอยุธยา และยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นการพรรณนาถึงรัฐในความใฝ่ฝันหรือที่เรียกว่าเป็นรัฐในอุดมคติ^{๒๓๑} จะเห็นได้จากความตื่นตัวที่เจ้านายสยามหลายพระองค์ทรงมีเกี่ยวกับ "สุโขทัย" ก่อให้เกิดกระแสความคิดที่เชื่อถึงการมีอยู่ของสุโขทัย กล่าวคือหลังจากที่รัชกาลที่ ๔ ครึ่งปีนวิษณุภูมิภักยุทธงคั่นพบศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกหลักที่ ๑) และศิลาจารึกพระยาลิไท (หลักที่ ๔) รวมทั้งพระแท่นมั่งคคิลยาตรา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๖ หลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้ถูกเข้าใจและตีความถึงต้นกำเนิดของสุโขทัยว่ามีอยู่จริง และถูกทำให้กลายเป็นรัฐในความใฝ่ฝันในเวลาให้หลัง เมื่อผนวกกับความคิดและการตื่นตัวในการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่มีเปดานเวลาขยายไปถึงรัฐสมัยสุโขทัย ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุของกระแสการตื่นตัวที่จะสำรวจสุโขทัย เริ่มจาก พ.ศ. ๒๔๔๔ สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จไปสำรวจโบราณสถานในมณฑลพิษณุโลก พร้อมทั้งทรงสำรวจศึกษาภูมิสถานของเมืองสวรรคโลกโบราณ โดยมีพระวินิจฉัยในพัฒนาการของเมืองสวรรคโลกโบราณจากแง่มุมประวัติศาสตร์ศิลปะ พระกรณียกิจดังกล่าวต่อมา กลายเป็นงานพระนิพนธ์เรื่องจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก^{๒๓๒} และเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ รัชกาลที่ ๖ ครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองอุตรดิตถ์ และเมืองพิษณุโลกตามลำดับ โดยได้ทรง

^{๒๓๐} Bryce G. Beemer, "Constructing the Ideal of State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833 – 1957," p. 43. Beemer ได้เรียกการเขียนงานประวัติศาสตร์ช่วงนี้ว่า *Royal Nationalist Historiography* หรือ 'RNH.' อันเป็นช่วงการก่อร่างประวัติศาสตร์นิพนธ์สุโขทัยในโครงเรื่องหลักของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย

^{๒๓๑} Ibid., p. 5 – 7, 44. Beemer ได้กล่าวไว้ว่า "สุโขทัยนิยม" (Sukhothai – ism) เป็นการอธิบายถึงการกระทำให้เป็นอุดมการณ์ที่ว่าสุโขทัยเป็นรัฐในอุดมคติที่ปัจจุบันจะใช้เป็นแบบอย่าง ซึ่งเมื่อมีการให้คำความหมายที่ว่าเป็นช่วงยุคทองในสมัยรัชกาลที่ ๖ และถูกมองว่าเป็นจุดเริ่มของกระบวนการทางชาตินิยมโดยกษัตริย์ เป็นผลมาจากการก่อร่างสร้างรัฐที่ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของไทย (ลักษณะไทย) ขึ้น สืบเนื่องมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงมาสู่สภาพที่เป็นสมัยใหม่กว่าครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์

^{๒๓๒} ดูบทสนทนาถึงเรื่องนี้อันเป็นการรำลึกความหลังได้ใน *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒๕* (กรุงเทพฯ: กุสุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๐๑ - ๑๒๑.

สำรวจโบราณวัตถุสถาน และสอบสวนเรื่องตำนานของเมืองเหล่านั้น ซึ่งปรากฏเป็นรายละเอียดในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงมีพระนิพนธ์เรื่องความเห็นเรื่องกำเนิดเมืองสวรรคโลกสุโขทัย ภายหลังจากที่ได้เสด็จเมืองสวรรคโลกและสุโขทัย และในปีเดียวกันนี้เองที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเริ่มงานพระนิพนธ์เรื่องค่านำพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หลังจากทรงรับเป็นธุระจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชในการตรวจค้นฉบับและจัดการพิมพ์พระราชพงศาวดารฉบับนี้ถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

ในการเสด็จประพาสเมืองสุโขทัยของรัชกาลที่ ๖ ได้นำไปสู่ความสนใจใคร่รู้ต่อเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เป็นส่วนหนึ่งของชาติสยามในสมัยรัชกาลที่ ๖ จะเห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขา และลายพระหัตถ์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลถามไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสถึงเรื่องอักษรจารึกหลักศิลาที่สุโขทัย^{๒๓๓} ซึ่งผลจากการเสด็จเมืองสุโขทัยและเมืองใกล้เคียง รัชกาลที่ ๖ ทรงพบโบราณวัตถุและโบราณสถานต่างๆ ทำให้พระองค์มีความเชื่อมั่นพระทัยว่าชาติไทยเป็นชาติที่มีภูมิหลังทั้งประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาอย่างยาวนานแล้ว ดังพระราชปรารภความว่า

“...ประการหนึ่งบางทีจะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า “อินชิวไลซ์” ชาติไทยเรา ได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว...”^{๒๓๔}

^{๒๓๓} ดูรายละเอียดใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (เมื่อครั้งพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส) เรื่องคำจารึกว่าด้วยลายอักษรพระบาท ที่เมืองสุโขทัย (มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในสุรทินตรงกับวันสิ้นพระชนม์ ปีที่ ๓๔ วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖).

^{๒๓๔} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาสวาศรี พระขำบาเรอภักดิ์ (สนิท จารุจินดา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ ๗ เมษายน ๒๕๒๖), พระราชนิพนธ์ค่านำ ไม่มีเลขหน้า. ควรสังเกตด้วยว่าทรงลงพระนามในพระองค์ว่า “ราม วชิราวุธ” ตามต้นฉบับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งตรงกับเดือนกันยายน ร.ศ. ๑๒๗ ขณะนั้นยังทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอยู่ ขณะที่ลายพระหัตถ์เลขา ก่อนหน้านั้น ไม่นานนัก เช่น เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖ ยังทรงเซ็นไว้เป็น “วชิราวุธ” อาจเป็นไปได้ว่าพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงเป็นการ “เปิดตัว” ความคิดแบบ “สุโขทัยนิยม” ของพระองค์

หากกล่าวให้ถึงที่สุดแล้วนี่เป็นการสร้างเงื่อนไขโดยอาศัยมิติทางด้านเวลาที่เป็นการดึงเอาช่วงเวลาอันเป็นที่น่าจดจำ จะโดยเป็นเรื่องจริงหรือที่เป็นเรื่องเล่าปรัมปราที่ดี เรื่องเล่าเหล่านี้จะถูกย่นเวลาให้มาบรรจบกับปัจจุบันกาลขณะนั้น^{๒๓๕} ทั้งนี้มนุษย์มีเครื่องมือเพื่อใช้ทดสอบก็คือตำนานที่เป็นเรื่องเล่ารวมทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี ทั้งหมดนี้ย่อมผูกโยงเข้ากับปัญหาทางทฤษฎีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังเช่นนี้จะเห็นได้จากการทำงานของประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นการขยายเรื่องราวของเหตุการณ์และกษัตริย์ออกไปไกลกว่าเขตแดนทางความรู้แบบเดิม โดยเฉพาะการสืบหาต้นสายตระกูลของพวกไทย รวมทั้งอาณาจักรของชาติไทยต่างๆ ที่เป็นอิสระและอยู่กระจัดกระจายก่อนที่จะมาถึงอาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาณาจักรทั้งหมดอยู่ภายในหน่วยรวมของความเป็นรัฐที่เรียกว่ารัฐสยาม

จ. การส่งผ่านความรู้ทางประวัติศาสตร์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

อาจกล่าวได้ว่างานพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่ไม่สู้จะมี “อิทธิพล” สักเท่าไรในทางการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ หากเมื่อเทียบกับพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แต่การนำเสนอในที่นี้คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้สืบทอดและรักษาลักษณะทางประวัติศาสตร์จากรัชกาลที่ ๔ ซึ่งแบบแผนทางประวัติศาสตร์เช่นนี้นำไปสู่การสะท้อนความคิดทางอุดมการณ์ในช่วงเปลี่ยนผ่านได้มากที่สุดที่ผู้สถาปนาอุดมการณ์พระองค์หนึ่งจะทรงสามารถกระทำได้ ความคิดและอุดมการณ์ดังกล่าวปรากฏเป็นงานพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาทางประวัติศาสตร์ เช่น “ตำนานประเทศไทย”, “พงสาวดารสยาม”, “หมายเหตุพระราชพงสาวดารกรุงเก่า” เป็นต้น^{๒๓๖} เหล่านี้ได้แสดงผ่านความรู้ทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ และบทบาทสำคัญที่ทรงกระทำไว้อีกด้านก็คือการเป็นผู้ส่งผ่านความรู้ที่พระองค์ทรงมีและเชื่อในความรู้ชนิดนั้นให้ออกไปสู่สาธารณชนได้อย่างเรียบง่ายที่สุด

^{๒๓๕} ดูรายละเอียดได้ใน Eitar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, pp. 11 – 36. อาจกล่าวได้ว่า เรื่องปรัมปรา หรือตำนานได้ผูกพันเข้ากับเรื่องของการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมา ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะเห็นตัวอย่างได้จากพระราชธิบายในงานพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนที่เป็นการอธิบายถึงแบบแผนทางพระราชพิธีในราชสำนัก โดยเป็นการพยายามอธิบายถึงวัฒนธรรมและประเพณีของไทยว่าได้สืบสานมาเป็นเวลาช้านาน

^{๒๓๖} ดูรายละเอียดได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ – โบราณคดี*.

ความน่าสนใจอย่างหนึ่งก็คือการสร้างความรู้ที่เป็น “ประวัติศาสตร์กระแสหลัก” ก่อนที่ “พระบิดาทางประวัติศาสตร์” จะมากระทำและประสบความสำเร็จดังการขึ้นป้ายจารึกเป็นเกียรติแก่พระองค์

แม้ว่าในด้านหนึ่งโดยสถานะและปริมาณงานพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์จะมีความแตกต่างกันอยู่มาก เมื่อพิจารณาเทียบเคียงจากงานพระนิพนธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทว่านั่นมิใช่ภาวะแห่งการถกเถียงเพื่อหักล้างทฤษฎีทางความรู้ในกลุ่มปัญญาชนสยาม หากเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนที่มีภูมิหลังร่วมกันที่ได้ร่วมสร้าง สถาปนาความรู้และความเป็นจริงแห่งชาติที่เรียกว่าประวัติศาสตร์ให้เกิดขึ้นมา ดังความในพระหัตถ์จดเลขาค้างนี้

“...ปีขาลศก พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า มีรับสั่งเตือน โดยทรงพระปรารภว่าหนังสือพระราชพงษาวดารเป็นหนังสือสำคัญสำหรับบ้านเมือง แลเป็นหนังสือที่แต่งยาก ด้วยผู้แต่งต้องเป็นผู้มีโอกาสดูโดยเฉพาะจึงจะทำได้ ทรงพระดำริเห็นว่า ถึงแม้จะทำไม่ได้ดีพอใจทีเดียว ก็ควรข้าพเจ้าจะทำให้สำเร็จเสียสักชั้น ๑ คงจะเป็นประโยชน์มากก็น้อย ข้าพเจ้าเห็นชอบตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงพระปรารภ จึงตกลงใจว่าจะลงมือชำระหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ ๒ ต่อจากเล่มรัชกาลที่ ๑ ซึ่งได้ทำมาแล้ว...”^{๒๓๖}

สำหรับความสำคัญในงานพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ขึ้นคือ “เทศนาพระราชประวัติในแบบเรียนพงสาวดาร”^{๒๓๗} ได้ถูกใช้เป็นตำราแบบเรียนชั่วคราวก่อนที่การตีพิมพ์พระราชพงสาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์จะแล้วเสร็จ (ตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔)^{๒๓๘} อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาดังกล่าวการเรียนรู้เรื่องในอดีตของประเทศเป็นสิ่งสำคัญและเป็นความจำเป็นที่ผู้เล่าเรียนจักต้องศึกษาวิชา “พงสาวดาร” ปราบกฏหลักฐานที่แสดงความประสงค์เป็นพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความดังนี้

^{๒๓๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้าคำนำ (๒), หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๒๓๗} วีระศักดิ์ กิตติวณิช, “การศึกษาการพรรณนาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จาก “สยามยุคเก่า” เป็น “สยามยุคใหม่” พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๔๑๑,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๔๒ - ๔๔.

“ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติแลเป็นประเทศขึ้น ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตน เป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกัน ให้รู้ชัดเจนแม่นยำเป็นวิชาอันหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดและความประพฤติ ซึ่งจะเห็นได้เลือกได้ในการที่ผิดแลชอบชั่วดี เป็นเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว ถึงว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ชั่วช้าไม่ดีอย่างไร ก็เป็นเครื่องที่จะจำไว้ใส่ใจเพื่อจะละเว้นเสียกัน... การเรียนรู้เรื่องประเทศของตน เมื่อผู้ใดได้เรียนด้วยความประสงค์อันดี จะได้รับแต่ผลที่มีคุณ ไม่มีโทษดังได้กล่าวมาโดยสังเขปนี้”^{๒๓๕}

ควรสังเกตว่าลักษณะความสัมพันธ์ในการส่งผ่านอุดมการณ์ประการหนึ่งคือจุดประสงค์ที่ต้องการจะใช้วิชาพงสาวดารเป็นตำราแบบเรียน จะเห็นได้จากประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. ๒๔๕๖^{๒๔๐} ได้บรรจุการศึกษาวิชาพงสาวดารเข้าไว้ด้วย แต่การชำระพงสาวดารยังไม่แล้วเสร็จ ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้งานเทศนาพระราชประวัติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระเถรานุเถระรูปอื่นที่เทศนาถวายพระบรมมหารัชมังคลาภิเษกในการพระราชกุศล ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม มารวบรวมเป็นแบบเรียนใช้แทนไปพลางก่อน ซึ่งหนังสือเทศนาพระราชประวัติมีเนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ รวมเป็นเล่มเดียวกัน เนื้อหาประกอบไปด้วย

๑. เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และอุปถัมภ์พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรั้งมีสุริยพันธุ์
๒. เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรรยา หม่อมเจ้าประภากรบวรวิสุทธิวงษ์ทรงแตง
๓. เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธัมมจรรยา หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากรทรงแตง
๔. เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุพพทิศานมัสธรรมจรรยา พระนิพนธ์ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

^{๒๓๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของบูรณานในประเทศสยาม,” หน้า ๔๒. หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

^{๒๔๐} ดู ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา ภาค ๒ เล่ม ๓๐, วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๓๕๗

นอกจากนั้น หนังสือฉบับนี้ยังได้นำเอา “พระราชรัฐประศาสน์นัยปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ” มารวมเข้าไว้ด้วยกันซึ่งทั้งหมดนี้มีชื่อเรียกว่า “แบบเรียนพงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ”^{๒๔๑} อย่างไรก็ดี สำหรับประวัติการพิมพ์ที่ควรกล่าวถึงในที่นี้คือ ก่อนหน้าที่ “แบบเรียนพงษาวดารฯ” จะถูกรวบรวมและตีพิมพ์บังคับใช้ในการศึกษาประถมภาคบังคับนั้น “แบบเรียนพงษาวดารฯ” เคยได้รับการตีพิมพ์มาแล้ว^{๒๔๒}

แม้กระนั้น ก่อนหน้าที่เทศนาพระราชประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะถูกใช้เป็นแบบเรียนสำหรับการศึกษา หลักสูตรการศึกษาได้บรรจุวิชาประวัติศาสตร์เข้าไว้ในหลักสูตรการศึกษาพุทธศักราช ๒๔๓๕ หลักสูตรดังกล่าวประกาศใช้เมื่อ ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ซึ่งพระราชพงษาวดารได้ถูกบรรจุเข้าอยู่ในหลักสูตรนี้ด้วยเป็นครั้งแรก ดังที่ผู้เล่าเรียนจะต้องศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในหลักสูตรมูลศึกษา ดังนี้

---

^{๒๔๑} หนังสือในชื่อแบบเรียนพงษาวดารฯ พิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์พิมพ์ไทย เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๕๖ สำหรับฉบับที่ผู้เขียนใช้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ” เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ จำนวน ๑๐๐๐ เล่ม ราคาเล่มละ ๘ สตางค์ พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ พิมพ์โดยกองวิชาการ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๘๑ นั้นทำให้เข้าใจได้ว่า “แบบเรียนพงษาวดารฯ” ยังคงถูกใช้มาจนกระทั่งถึงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งประเด็นดังกล่าวเป็นที่น่าคิดต่อไปไกลกว่าปัญหาการศึกษาในที่นี้ว่า การที่คนชั้นหลังเรียกเหตุการณ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปจนถึงการปฏิวัตินั้น หากกลับพบว่าความคิดหลักจากการศึกษาประวัติศาสตร์ที่จะสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือนการสร้างทัศนคติร่วมกันต่อคนในสังคม เป็นผลมาจากลักษณะทางอุดมการณ์แห่งรัฐที่ถูกสร้างขึ้นก่อนหน้า ทำให้คนในสังคมไทยจะได้รับการเสพติดประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบศักดินาของชนชั้นนำสยาม

^{๒๔๒} ปรากฏจดหมายแจ้งความในราชการกรมราชบัณฑิตในหนังสือฉบับที่ผู้เขียนใช้ดังนี้
แจ้งความกรมราชบัณฑิต (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)

พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ รัชกาลที่พิมพ์ขึ้นครั้งนี้ กรมราชบัณฑิตได้ใช้หนังสือเทศนาซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงพิมพ์แจกเมื่อครั้งเลื่อนกรมในปีระกา สัปตศก จุลศักราช ๑๒๔๑ เป็นต้นฉบับ เมื่อได้โอกาสพิมพ์เทศนาพระราชประวัติขึ้นเช่นนี้แล้วก็เห็นว่ายังมีเทศนาที่ดียุ่ ที่ควรจะพิมพ์บรรจุเข้าเป็นเรื่องเดียวกันได้อีก จึงได้คัดพระราชรัฐประศาสน์นัยปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสซึ่งถวายในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในศก ๑๒๓๑ กล่าวด้วยพงษาวดารกรุงเทพฯ โดยสังเขปมาลงไว้ด้วย

ณ วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖

พระจรัสขานะพันธ์ (สารท สุทฺธเสถียร)

เจ้ากรม กรมราชบัณฑิต

หมายเหตุ – การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

ประโยค ๑ ชั้น ๓ ที่ต้องอ่านพระราชพงสาวดารย่อ (กรุงเก่า)

ประโยค ๒ ชั้น ๑ อ่านพระราชพงสาวดารราชวงศ์ปัจจุบัน โดยเมื่ออ่านจบแล้วต้องสามารถ
เล่าเรื่องโดยปากเปล่าได้

ประโยค ๒ ชั้น ๒ อ่านพระราชพงสาวดารพิสดารเล่ม ๑ โดยเมื่ออ่านจบแล้วต้องสามารถ
เล่าเรื่องโดยปากเปล่าได้

ประโยค ๒ ชั้น ๓ อ่านพระราชพงสาวดารพิสดารเล่ม ๒ โดยเมื่ออ่านจบแล้วต้องสามารถ
เล่าเรื่องโดยปากเปล่าได้

ประโยค ๓ ชั้น ๑ ภูมิศาสตร์สยามและเมืองใกล้เคียง

ประโยค ๓ ชั้น ๒ ภูมิศาสตร์ทวีปเอเชียและยุโรป เขียนแผนที่^{๒๔๓}

สำหรับ “วิชาประวัติศาสตร์” หรือที่บรรจุนในหลักสูตรว่าเป็น “หมวดพงสาวดาร” จะทำการ
สอนและสอบไล่พงสาวดารสยาม และพงสาวดารโลกตลอดระยะเวลา ๓ ปีที่นักเรียนได้เล่าเรียนมา
ซึ่งความรู้ที่ต้องการเป็นแต่เพียงความรู้กว้างๆ โดยมุ่งเน้นการจดจำเหตุการณ์ วัน เดือน ปีที่สำคัญ

เมื่อมีการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ขึ้น วิชาประวัติศาสตร์ได้ถูกบรรจุเป็นส่วนหนึ่งใน
ความรู้ที่นักเรียนต้องศึกษา แม้ว่าความรู้ที่ได้จะเป็นการท่อง หรือจดจำในลักษณะที่ว่าใคร อะไร ที่
ไหน และเมื่อไรก็ตาม แต่ท้ายที่สุดแล้วผลประโยชน์อย่างหนึ่งก็คือวิชาที่เรียกว่าประวัติศาสตร์ก็ได้
มีตัวตนในการเล่าเรียน จากกระบวนการคัดสรรเรื่องราวด้วยประวัติศาสตร์ของชาติและ
ประวัติศาสตร์โลกที่ผู้วางหลักสูตรเห็นว่าถูกต้องและดีงามต่อสถานะของความเป็นชาติ เพราะ
ถึงเห็นว่าประวัติศาสตร์มีอำนาจนี้เอง การที่จะปล่อยให้ประวัติศาสตร์ต้องตกไปอยู่ในความเป็น
สาธารณะจึงไม่มีทางเป็นไปได้โดยสมบูรณ์ไม่ว่าจะด้วยกรณีใดๆ ก็ตาม

ฉ. ความรู้ ความเป็นจริง และการปกป้องความเป็นจริง: กรณีการไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ^{๒๔๔}

^{๒๔๓} เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการจัด
งานฉลองวันเถลิงถวัลราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑),
หน้า ๑๗๒ – ๑๗๖.

^{๒๔๔} รายละเอียดกรณี ก.ศ.ร. กุหลาบโปรดดูใน Craig J. Reynolds, ‘The Case of K.S.R. Kulap: A
Challenge to Royal Historical Writing in Late Nineteenth Century Thailand,’ *Journal of the Siam Society*, 61:
2 (July, 1973), : 63 - 90. และดู Craig J. Reynolds, ‘Mr. Kulap and Purloined Documents,’ in Craig J. Reynolds,
Seditious Histories: Contesting Thai and Southeast Asian Pasts (Seattle and London: University of
Washington Press, 2006), pp. 55 – 79; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, “เรื่องหนังสือหอหลวง,” ใน *นิทาน*

ประวัติศาสตร์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญต่อการสร้างความรู้ขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการสร้างอุดมการณ์แห่งความเป็นรัฐสมัยใหม่และการสร้างชาติของสยาม เพราะรัฐต้องอาศัยที่มาทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันถึงรากฐานความเป็นอันยาวนาน เพื่อให้สมาชิกของรัฐตระหนักและมีจิตสำนึกร่วมกันต่อความเป็นชาติและประวัติศาสตร์แห่งชาติของตน นอกจากนี้พลังจากความรู้ทางประวัติศาสตร์ยังช่วยยืนยันถึงความเป็นรัฐที่เป็นปึกแผ่น มั่นคงและเป็นหนึ่งเดียวของรัฐสยามต่อประชาคมโลกด้วย ลักษณะอีกด้านของงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นมาก็คือการให้ค่าว่าเป็นความถูกต้องและแท้จริง อาจกล่าวได้ว่ารัฐหรือผู้เผยแพร่อุดมการณ์ได้พยายามสร้างงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ในลักษณะเช่นนี้ด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ทางประวัติศาสตร์แบบมาตรฐานที่ใช้ครอบคลุมสถานะประวัติศาสตร์ของรัฐไว้ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐคือผู้ที่ควบคุมความรู้ทางประวัติศาสตร์ไว้แต่เพียงผู้เดียว เพราะฉะนั้นหากเกิดความรู้ทางประวัติศาสตร์อีกชุดหนึ่งขึ้นมาโดยไม่ได้อำนาจรัฐ หรือเป็นความรู้ที่ไม่ได้อยู่ในการควบคุมของรัฐก็จะถูกพิจารณาว่าเป็นความรู้ที่ไม่ได้มาตรฐาน ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นตามมาคือการที่รัฐนั้นต้องออกมาปกป้องความจริงที่ตนได้สร้างไว้และอ้างว่าเป็นสมบัติของรัฐเท่านั้น การปกป้องประวัติศาสตร์และความจริงโดยรัฐจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะเช่นนี้

ก.ศ.ร. กุหลาบผู้ซึ่งเป็นนักเขียน นักสะสมหนังสือโบราณ เป็นเจ้าของหนังสือสยามประเภท และมิงงานเขียนทางประวัติศาสตร์และสารคดีความรู้จำนวนหนึ่ง จากการที่เขาได้เขียนงานประวัติศาสตร์เล่าเรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัยตอนเมืองจะเสียดแก่กรุงศรีอยุธยาลงในหนังสือสยามประเภท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐^{๒๔๕} มีใจความว่า กษัตริย์กรุงสุโขทัยพระนามว่า “พระปิ่นเกศ” ทรงมีพระโอรสพระนามว่า “พระจุลปิ่นเกศ” ผู้ที่ต่อมาได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา แต่ “พระจุลปิ่นเกศ” ทรงเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอจึงทำให้กรุงสุโขทัยพ่ายแพ้แก่กรุงศรีอยุธยา งานเขียนชิ้นนี้ทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงเข้าพระทัยถึงการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่จะเป็นอันตรายและสร้างความเสียหาย

โบราณคดี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คอกหน้้า, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๓ – ๑๖๐. สำหรับรายงานคดีนี้สามารถดูได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **จดหมายเหตุเรื่องไต่สวนนายกุหลาบซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย** พิมพ์ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแฉะไขดวง ครอบศตมาศ (พระชนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒).

^{๒๔๕} มนันธา ธนะภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓. บทความนี้ต่อมาถูกแปลเป็นภาษาอังกฤษชื่อ “The Origin of the Siamese” ตีพิมพ์ลงใน **Bangkok Times Weekly Mail**, 3 June 1899.

ให้แก่ชาติ เพราะทรงเห็นว่า ก.ศ.ร. กุหลาบเปรียบเทียบว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ^{๒๔๖} ซึ่งการกระทำเช่นนี้เท่ากับเป็นการวิพากษ์วิจารณ์รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงเป็นพระประมุขของรัฐ และอาจลดระดับความสำคัญขององค์อธิปัตย์ที่งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของชนชั้นผู้ปกครองได้อธิบายไว้ก่อนหน้า

ต่อมาเมื่อ ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๓) มีงานพระเมรุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ในการนี้ ก.ศ.ร. กุหลาบได้เขียนบทความเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีพระบรมศพ สมัยกรุงศรีอยุธยาลงในหนังสือบางกอกใหม่ซึ่งบุตรชายของ ก.ศ.ร. กุหลาบเป็นบรรณาธิการ และได้เขียนขยายความเพิ่มเติมลงตีพิมพ์ในหนังสือสยามประเภท โดยวิจารณ์งานพระบรมศพครั้งนี้ว่าไม่ถูกต้องตามแบบแผนพระราชพิธีเดิมจากตำราที่เขาถืออยู่ ทำให้รัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำรัสเรียก ก.ศ.ร. กุหลาบมาไต่สวน ซึ่ง ก.ศ.ร. กุหลาบรับสารภาพว่าเรื่องที่ตนเขียนไปนั้นไม่เป็นความจริงและไม่สามารถหาดำราที่ใช้เป็นข้อมูลมายืนยันได้ จึงถูกกล่าวหาว่ากล่าวความเท็จและเขียนเรื่องตามจินตนาการของตน^{๒๔๗} เมื่อเสร็จสิ้นการไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบครั้งนี้แล้วรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศความไต่สวนครั้งนี้เพื่อให้ทราบโดยทั่วกันลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ประจำวันที่ ๓๑ มีนาคม ฉบับที่ ๑๗ ในสัปดาห์เดียวกัน^{๒๔๘}

การกระทำของ ก.ศ.ร. กุหลาบดังกล่าวส่งผลสะท้อนที่สำคัญคือเป็นการบิดเบือนต่อพระราชพิธีที่เป็นจริงและสร้างความเสียหายแก่แบบธรรมเนียมราชตระกูลที่รัชกาลที่ ๕ ได้พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อครั้งต้นรัชกาล เพื่อใช้เป็นแบบอย่างที่ราชตระกูลต้องยึดถือปฏิบัติ และแสดงภาวะความชอบธรรมและการของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองรัฐสยาม ซึ่งการกระทำของ ก.ศ.ร. กุหลาบเป็นการทำทลายต่ออุดมการณ์รัฐที่เป็นจริงที่ผู้ปกครองใช้เป็นแหล่งอ้างอิงสิทธิธรรมและอำนาจในการปกครองรัฐ

ดังนั้นการจัดการปัญหา “ความไม่ถูกต้อง” จึงมีความจำเป็นที่ผู้ปกครองจะต้องปกป้องและรักษาความจริงของกลุ่มตน โดยมูลเหตุ (สุดท้าย) ที่นำไปสู่การจัดการปัญหาดังกล่าวเกิดจากการที่ ก.ศ.ร. กุหลาบเขียนประวัติสมเด็จพระสังฆราช (สา) แห่งวัดราชประดิษฐ์ที่ได้สิ้นพระชนม์ แล้วนำ

^{๒๔๖} เกร็ก เจ. เร โนลด์ส, ก.ศ.ร. กุหลาบ: ทำทลายบันทึกประวัติศาสตร์ จารึกไว้ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ (กรุงเทพฯ: สยามสมาคม, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕.

^{๒๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๒๔๘} เรื่องเดียวกัน, และ มนันทา ธาระภูมิ, ก.ศ.ร. กุหลาบ, หน้า ๔๔ - ๔๕. และโปรดดู สมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพ, “เรื่องหนังสือหอหลวง,” ใน นิทานโบราณคดี, หน้า ๑๕๖ - ๑๕๘.

หนังสือขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕ เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ รัชกาลที่ ๕ ทรงอ่านหนังสือประวัติฯ เล่มนี้และทรงเห็นว่าไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงประกอบกับความไม่พอพระราชหฤทัยในงานเขียนของ ก.ศ.ร. กุหลาบที่ผ่านมาเป็นทุนเดิม จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นประธานในการไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ ปรากฏความในพระราชหัตถเลขา ดังนี้

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ที่ ๒๘/๑๔๓๕

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

“ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์แปลเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราชมาให้ ๒๐๐๐ เล่ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานพระเมรุ เห็นว่าหนังสือที่นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้นนี้ ไม่ควรแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวงหรือคนอื่นๆ ทัวไป เพราะแปลถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อถือ จะพาให้คนทั้งปวงลุ่มหลงไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จจนจริงเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราชก็นับว่าเป็นหลักเป็นประธานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก จึงเห็นควรจะได้ไต่สวนเรื่องประวัตินี้ ให้ได้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร กล่าวจริงเพียงไร ขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวงนครสวรรค์ พระยาศรีสุนทรโวหารพร้อมกันไต่สวน แลให้มีอำนาจที่จะเรียกตัวนายกุหลาบกับเรื่องราวทั้งปวงมาไต่สวนได้จนตลอด แล้วให้ทำรายงานบอกมาให้ทราบ”^{๒๔๕}

ผลการตัดสินที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพิจารณาข้อเขียนของ ก.ศ.ร. กุหลาบและกล่าวให้โทษจำเลยมีดังนี้

๑. เป็นผู้แสดงความเท็จอย่างตนให้คนอื่นเชื่อถือ
๒. เป็นผู้ปั้นความที่ไม่จริงจนลวงให้คนอื่นเชื่อถือผิดๆ
๓. เป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้มีแล้ว
๔. เป็นผู้รักษาหนังสือไม่ดี คงมีปลอมจนได้
๕. เป็นผู้เอาประจบง่ายๆ
๖. เป็นผู้เสริมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ

^{๒๔๕} พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ข้าราชการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๔๒. หมายเหตุ - การสะกดคำเป็นไปตามต้นฉบับ

๗. เป็นผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำสำนวน^{๒๕๐}

นอกจากการกล่าวข้อหาตัดสินแล้วสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังได้ทรงกล่าวประณาม และกล่าวให้โทษการปลอมงานเขียนว่าเป็น “คนยอดชั่ว” คือ ยอดขี้ปด ยอดไม่มีอาย ยอดโง่ และยอดไม่ตะขิดตะขวง^{๒๕๑} หรือข้อตำทับที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีเกี่ยวกับกรณี ก.ศ.ร. กุหลาบภายหลังจากคณะกรรมการสอบสวนได้หลุดเกล้าฯ ถวายรายงานการสอบสวน ทรงประกาศเสมือนหนึ่งเป็นวิธีการที่ถูกต้องในการสืบค้นเรื่องราวอดีตของชาติว่า

“...เราก็ควรจะฟังเพราะเปนแต่เริ่มต้นหนังสือตามความนิยมนับถือของเขาเช่นนั้น ข้อความควรเปนหลักฟังได้คงจะยังมี ถึงจะจดหมายลงไว้ในแห่งใดไม่เป็นที่ครหาคิดเขียนอันใด ขออย่างเดี๋ยวนแต่ให้พิจารณาให้ถ่องแท้ อย่าไปลอยเอาคำคนชั่วซ้ำแต่งหนังสือปลอม ถ้างว่าเปนหนังสือ ที่เราเรียกว่าคูอย่างเดี๋ยวนั้นใช้ได้”^{๒๕๒}

การตัดสินคดีที่ ก.ศ.ร. กุหลาบเขียนงานประวัติศาสตร์รวมถึงเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะเป็นการทำให้ทราบว่าคุณค่าความรู้และกลุ่มคนทางความรู้ยังคงถูกจำกัดการมีส่วนร่วมในการสมาคม แม้ว่าตัว ก.ศ.ร. กุหลาบจะมีความสัมพันธ์กับเจ้านายสยามบางพระองค์ก็ตาม เช่น กรมพระบดินทร์ไพศาลโสภณ เจ้ากรมอาลักษณ์ กองราชเลขา ผู้ซึ่งให้นายกุหลาบขียนหนังสือ หากช่วงเวลานั้นความรู้และอำนาจในการแสวงหายังไม่ถูกถ่ายโอนมาสู่ไพร่ (ในฐานะที่เป็นกระฎุมพี) อย่างเต็มที่นัก ที่สำคัญคือความรู้ทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งความรู้ที่เป็นปัจจัยของอุดมการณ์รัฐที่จะมีได้ต้องเป็นไปตามความรู้ที่รัฐเป็นผู้กำหนดหรือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและแท้จริงแก่สังคม เหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้พิทักษ์พระราชพงสาวดารที่เป็นจารีตเดิมที่ว่าพระราชพงสาวดารเป็นเครื่องราชูปโภคชั้นสูงซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่ขัดแย้งกันเองภายใน ขณะเดียวกันเป็นช่วงเวลาทำงานเขียนประวัติศาสตร์มีการเคลื่อนไหวอย่างคึกคัก โดยการอนุญาตให้เผยแพร่ออกสู่สาธารณะและประวัติศาสตร์ได้กลายเป็นความทรงจำร่วมกันทางสังคมผ่านระบบการศึกษา ที่สำคัญไปกว่า

^{๒๕๐} พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ใชการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๓๔๔ - ๓๔๕.

^{๒๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๕ และ ๓๔๖ - ๓๔๗.

^{๒๕๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของบูรณาณในประเทศสยาม,”: ๔๖. หมายเหตุ - การเน้นตัวหนาเป็นของผู้อ้าง

นั่นก็คือการที่ความรู้ได้แสดงให้เห็นถึงความมีอำนาจนอกเหนือไปจากการทำให้เป็นที่เชื่อถือ ไม่ว่าจะเป็นการเขียน การกล่าววาจา การสั่งสอน ก็ตาม ซึ่งอำนาจในโศกนี่คือการที่สามัญชนที่ “พออ่านออกเขียนได้” อย่างที่ ก.ศ.ร. กุหลาบเป็นอยู่สามารถใช้พื้นที่ที่เปิดโอกาสเป็นช่องทางแสวงหาความรู้ และถ่ายทอดความรู้ แม้จะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ผลลัพธ์ด้านหนึ่งในกิจกรรมนี้เป็นการต่อสู้กับกลุ่มผู้ควบคุมความรู้เดิมในสังคม แม้ว่า “รัฐ” จะได้เผยแพร่ความรู้ที่เคยอยู่ในการควบคุมออกไป ทากทว่าในโลกแห่งความจริงแม้แต่พระราชวงศ์และกลุ่มขุนนางก็ไม่อาจสามารถที่จะครอบครองการค้นคว้าเรื่องราวในอดีตกาลได้ เพราะวาทศิลป์สามารถทำให้สามัญชนใช้เป็นเครื่องมือกระจายความรู้ออกไปสู่สาธารณชนแทนที่จะเป็นไปโดยการควบคุมโดยเจ้าอำนาจทางความรู้เดิม

ข. สรุปความ

จากการอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่าเพื่อให้การสถาปนาอุดมการณ์รัฐสยามบรรลุผลสำเร็จ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐไว้ในรูปแบบความรู้ที่ได้ทรงสร้างขึ้นมา ประกอบด้วยการสร้างความรู้อย่างน้อย ๓ ประการ คือ การชำระพระไตรปิฎกซึ่งตีพิมพ์ด้วยอักษรไทย งานพระนิพนธ์พุทธประวัติ และงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ถึงประติษฐานความรู้ดังกล่าวที่จะกลายเป็นวัฒนธรรมทั้ง ๓ ประการนี้มีลักษณะร่วมกันคือ สร้างความเป็นระบบระเบียบ มีความเป็นเหตุเป็นผล โดยการบัญญัติให้สมาชิกของรัฐทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาสต้องศึกษาและรับเอาความรู้ที่ทรงสร้างเป็นความรู้หรือสำนึกคิดของคน จากการสร้างความรู้ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างรัฐแบบสมัยใหม่ เพราะได้เน้นความเป็นเอกภาพทางดินแดน อำนาจ และการสร้างคุณค่าของตัวผู้ปกครอง (คือพระมหากษัตริย์) ที่สามารถสัมผัสและเข้าถึงได้โดยตรงซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่พลเมืองจะมีความนึกคิดเกี่ยวกับรัฐได้ เช่น การใช้ภาษาเขียนรูปแบบเดียวกัน การมีกรอบโครงสร้างความรู้ทางพุทธศาสนาแบบเดียวกัน และการเห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นเหตุผลในการดำรงอยู่แห่งรัฐภายใต้ประวัติศาสตร์แห่งชาติฉบับทางการ เป็นต้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลสำคัญในการสร้างระบบความรู้ดังกล่าวว่าเป็นความรู้แบบมาตรฐานซึ่งเป็นความรู้ที่แท้จริงของสยามที่ถูกต้องชอบธรรมเพียงหนึ่งเดียว ส่งผลให้รูปแบบการถ่ายทอดความรู้แบบอื่นนอกเหนือไปจากนี้จะถูกปฏิเสธและถือว่าไม่ได้มาตรฐาน